

Nauč sa matiku – abstraktná algebra

Valdemar Švábenský

28. augusta 2015

Predslov

Tento učebný text z oblasti abstraktnej algebry vznikol v rámci prípravy na jeden z najťažších a zároveň najzaujímavejších matematických kurzov, aký som mal tú časť absolvovať: *MV008 Algebra I* na Fakulte informatiky Masarykovej univerzity pod vedením doc. RNDr. Libora Poláka, CSc. Text vznikol postupne počas piatich mesiacov ako učebný materiál na skúšku. Neskôr som sa ho rozhodol zverejniť v rámci projektu Nauč sa matiku. Je určený primárne pre študentov vysokých škôl (2. ročník a vyššie). Predpokladajú sa základné znalosti logiky a teórie množín a tiež schopnosti čítať matematickú notáciu a abstraktne matematicky myslieť.

Celý dokument je rozdelený do deviatich kapitol (číslovaných 1 až 9), ktoré sú v istých prípadoch rozdelené do podkapitol (napríklad 1.1, 1.2, 1.3). Posledná kapitola obsahuje aplikácie v teórii jazykov, ktorá je dôležitá hlavne pre informatikov.

Otázky a akákoľvek spätná väzba, či už poďakovanie, vyhrážky, oprava chýb, konštruktívna kritika, návrhy na zlepšenie, alebo pozvanie na pivo sú vítané. Kontakt na mňa je k dispozícii na webe <http://www.naucsamatiku.com>. Držím palce všetkým, ktorí sa rozhodli venovať štúdiu tejto krásnej oblasti matematiky.

Valdemar

Licencia a právo na použitie

Celý dokument je k dispozícii úplne zdarma pod licenciou Creative Commons [1]. Nikomu a nikdy by ste zaň preto nemali platiť. Text a jeho časti môžete ľubovoľne používať pre *nekomerčné* účely, šíriť v akejkoľvek podobe s odkazom na autora a tiež ľubovoľne upravovať a meniť za podmienok, že uvediete citáciu pôvodného autora, vykonané zmeny a výsledné dielo budete voľne zdieľať pod rovnakou licenciou. Ak máte pocit, že podmienky boli porušené, prosím, kontaktujte ma.

Obsah

1	Zobrazenia, operácie, grupy	4
1.1	Základné pojmy	4
1.2	Vlastnosti binárnych operácií	5
1.3	Grupové štruktúry	5
1.4	Skladanie zobrazení	7
1.5	Permutácie	8
1.6	Rád grupy	9
1.7	Dihedrálne grupy	11
1.8	Cvičenia	11
1.9	Návody k riešeniu cvičení	12
2	Teória čísel	13
2.1	Aritmetika a operácie na celých číslach	13
2.2	Deliteľnosť	13
2.3	Prvočísla	17
3	Kongruencie	18
3.1	Základné definície	18
3.2	Vlastnosti kongruencií	19
3.3	Operácie na zvyškových triedach	20
3.4	Eulerova funkcia	21
3.5	Cvičenia	22
3.6	Návody k riešeniu cvičení	23
4	Grupy ďalej	23
4.1	Podgrupy a generovanie	23
4.2	Homomorfizmy grúp	26
4.3	Súčiny grúp	27
4.4	Cayleyho vety	27
4.5	Rozklady grúp podľa podgrúp	28
4.5.1	Ľavé triedy	28
4.5.2	Lagrangeova veta	29
4.5.3	Faktorové grupy	30
4.5.4	Veta Delo	31
4.6	Cvičenia	32
4.7	Návody k riešeniu cvičení	33
4.8	Appendix: šifrovanie	37
4.9	Appendix: ďalšie vlastosti grupových štruktúr	38
5	Okruhy	39
5.1	Základné pojmy a vlastnosti okruhov	39
5.2	Podokruhy	40
5.3	Homomorfizmy okruhov	41
5.4	Súčiny okruhov a podielové telesá	42
5.5	Charakteristiky okruhov	43

5.6	Cvičenia	43
5.7	Návody k riešeniu cvičení	43
6	Varenie čísel	44
7	Polynómy	45
7.1	Základné pojmy	45
7.2	Deliteľnosť polynómov	47
7.3	Rozklad a ireducibilita polynómov	48
7.4	Korene polynómov	49
7.5	Polynómy nad telesom komplexných čísel	50
7.6	Polynómy nad telesom reálnych čísel	51
7.7	Polynómy nad okruhmi racionálnych a celých čísel	52
	7.7.1 Primitívne polynómy, obsah	52
	7.7.2 Ireducibilita	52
	7.7.3 Hľadanie koreňov	53
7.8	Cvičenia	53
7.9	Návody k riešeniu cvičení	54
8	Okruhy ďalej	55
8.1	Ideály	55
8.2	Faktorové okruhy	55
8.3	Rozšírenia telies	57
8.4	Lemmy o rozšírení telies	59
8.5	Konečné telesá	60
8.6	Cvičenia	61
8.7	Návody k riešeniu cvičení	61
9	Syntaktický monoid	62
9.1	Teória jazykov	62
9.2	Automaty	63
9.3	Kongruencie na pologrupách	63
9.4	Syntaktické štruktúry	64
9.5	Regulárne výrazy	66
9.6	Vlastnosti jazykov	66
9.7	Cvičenia	67
9.8	Návody k riešeniu cvičení	68

Podakovanie

- Ďakujem Matúšovi Nemcovi za pravidelné skenovanie a posielanie poznámok z cvičení.
- Ďakujem Jurajovi Majorovi za korektúru textu.

Kapitola 1: Zobrazenia, operácie, grupy

1.1 Základné pojmy

Číselné množiny:

- $\mathbb{N} = \{1, 2, 3, \dots\}$ je množina prirodzených čísel,
- $\mathbb{N}_0 = \mathbb{N} \cup \{0\}$ je množina nezáporných celých čísel,
- $\mathbb{Z} = \{\dots, -2, -1, 0, 1, 2, \dots\}$ je množina celých čísel,
- $\mathbb{Q} = \{a/b \mid a, b \in \mathbb{Z}, b \neq 0\}$ je množina racionálnych čísel,
- $\mathbb{R}$ je množina reálnych čísel, t. j. všetkých čísel, ktoré sú hodnotou na číselnej osi,
- $\mathbb{I} = \mathbb{R} \setminus \mathbb{Q}$ je množina iracionálnych čísel,
- $\mathbb{C} = \{a + bi \mid a, b \in \mathbb{R}\}$ je množina komplexných čísel.
- $\mathbb{N} \subset \mathbb{Z} \subset \mathbb{Q} \subset \mathbb{R} \subset \mathbb{C}$.
- X^+ je množina všetkých kladných prvkov z $X \subseteq \mathbb{R}$,
- X^* je množina všetkých nenulových prvkov z $X \subseteq \mathbb{C}$.

Definícia 1.1. *Karteziánsky súčin* množín: $A \times B = \{(a, b) \mid a \in A \wedge b \in B\}$.

- $A^n = \underbrace{A \times \dots \times A}_{n\text{-krát}}$.

Definícia 1.2. *Relácia* medzi množinami $A_1, \dots, A_n$ je podmnožinou $A_1 \times \dots \times A_n$.

Definícia 1.3. *Zobrazenie* (funkcia) z množiny A do množiny B je relácia f medzi množinami A, B taká, že pre každé $x \in A$ existuje práve jedno $y \in B$ také, že $(x, y) \in f$.

- Namiesto $(x, y) \in f$ píšeme obvykle $f(x) = y$.
- Množina A sa nazýva *definičný obor* $D(f)$ a množina B *obor hodnôt* $H(f)$ funkcie.
- Zápis $f: A \rightarrow B$ hovorí, že f je funkcia s $D(f) = A$ a $H(f) = B$.

Definícia 1.4. Nech $n \in \mathbb{N}_0$. Zobrazenie $f: A^n \rightarrow A$ je *n-árna operácia* na množine A .

- Ak $n = 0$, tak $A^n = \{\emptyset\}$. Nulárne operácie sú teda výbery prvkov z množiny A .
- Najčastejšie používame binárne operácie: $+$, $\cdot$, $\dots$. Značíme $\cdot(a, b) = a \cdot b = ab$.

1.2 Vlastnosti binárnych operácií

Binárna operácia $\cdot$ na množine A sa nazýva:

- **asociatívna**, ak $\forall a, b, c \in A: (a \cdot b) \cdot c = a \cdot (b \cdot c)$,
- **komutatívna**, ak $\forall a, b \in A: a \cdot b = b \cdot a$,
- **idempotentná**, ak $\forall a \in A: a \cdot a = a$.

Prvok $e \in A$ nazývame:

- **ľavý neutrálny** (jednotkový), ak $\forall a \in A: e \cdot a = a$,
- **pravý neutrálny** (jednotkový), ak $\forall a \in A: a \cdot e = a$,
- **neutrálny** (jednotkový), ak je ľavý neutrálny a zároveň pravý neutrálny;
- **ľavý nulový**, ak $\forall a \in A: e \cdot a = e$,
- **pravý nulový**, ak $\forall a \in A: a \cdot e = e$,
- **nulový**, ak je ľavý nulový a zároveň pravý nulový;
- **idempotent**, ak $e \cdot e = e$.

Ak $e \in A$ je neutrálnym prvkom, tak prvok $b \in A$ nazývame:

- **ľavá inverzia** prvku $a \in A$, ak $b \cdot a = e$,
- **pravá inverzia** prvku $a \in A$, ak $a \cdot b = e$,
- **inverzia** prvku $a \in A$, ak je jeho ľavou a zároveň pravou inverziou. (Hovoríme, že a je *invertibilný*.)

1.3 Grupové štruktúry

Definícia binárnej operácie vlastne hovorí, že binárna operácia je definovaná pre ľubovoľné dva prvky danej množiny a zaručuje *úplnosť* (= uzavretosť množiny na danú operáciu).

Definícia 1.5. Štyri základné grupové štruktúry sú:

- **Grupoid** (*magma*) je usporiadaná dvojica $(A, \cdot)$.
- **Pologrupa** (*semigroup*) je grupoid, v ktorom je operácia $\cdot$ asociatívna.
- **Monoid** (*monoid*) je pologrupa s neutrálnym prvkom e .
- **Grupa** (*group*) je monoid, v ktorom má každý prvok inverziu.

Grupová štruktúra je *komutatívna*, ak je v nej daná operácia $\cdot$ komutatívna.

Zadanie grupoidu: Cayleyho tabuľkou prvkov / analyticky / prezentáciou (pozri 1.56).

Vyčítanie vlastností z tabuľky: asociativita – ťažko ($O(n^3)$), komutativita – symetria podľa diagonály ($O(n^2)$), idempotencia – z diagonály.

Lemma 1.6. *Nech $(A, \cdot)$ je grupoid, $e \in A$ je ľavý neutrálny (jednotkový) prvok, $f \in A$ je pravý neutrálny (jednotkový) prvok. Potom $e = f$.*

Dôkaz. $f = e \cdot f = e$. □

Dôsledok 1.7. *V grupoide môže byť: a) žiadny neutrálny prvok, b) $k \in \mathbb{N}$ ľavých neutrálnych, 0 pravých neutrálnych, c) $l \in \mathbb{N}$ pravých neutrálnych, 0 ľavých neutrálnych, d) jediný neutrálny prvok.*

Lemma 1.8. *Nech $(S, \cdot)$ je pologrupa s jednotkovým prvkom e . Potom ku každému prvku $x \in S$ existuje najviac jedna inverzia.*

Dôkaz. Nech x má dve rôzne inverzie $y, z \in S$. Potom $xy = yx = e$ a tiež $xz = zx = e$. Ďalej $(yx)z = ez = z$ a tiež z asociativity $(yx)z = y(xz) = ye = y \neq z$. □

Lemma 1.9. *Nech $(M, \cdot, e)$ je monoid, $a \in M$, $b \in M$ je ľavou inverziou k a , $c \in M$ je pravou inverziou k a . Potom $b = c$.*

Dôkaz. $(ba)c = ec = c$, a tiež z asociativity $(ba)c = b(ac) = be = b$. □

Lemma 1.10. *V ľubovoľnej grupe existuje jediný idempotentný prvok.*

Dôkaz. Nech $a \in G$ je idempotentný prvok, t. j. $a = a \cdot a$. Vynásobíme obe strany rovnice inverziou prvku a . Potom $a \cdot a^{-1} = a \cdot a \cdot a^{-1}$, teda $e = ae$, teda $a = e$. □

Príklad 1.11. Tabuľka číselných množín a klasických binárnych operácií:

	+	−	·	÷
$\mathbb{N}$	pologrupa	(nič)	monoid	(nič)
$\mathbb{N}_0$	monoid	(nič)	monoid	(nič)
$\mathbb{Z}$	grupa	grupoid	monoid	(nič)
$\mathbb{Q}$	grupa	grupoid	monoid	(nič)
$\mathbb{R}$	grupa	grupoid	monoid	(nič)
$\mathbb{C}$	grupa	grupoid	monoid	(nič)

Príklad 1.12. Príklady grupových štruktúr:

- **Nekomut. grupoid**, ktorý nie je pologrupou: $(\mathbb{R}^3, \times)$, kde $\times$ je vektorový súčin.
- **Komutatívny grupoid**, ktorý nie je pologrupou: $(\mathbb{N}, \oplus)$, kde $a \oplus b = ab + a^2 + b^2$.
- **Nekomutatívna pologrupa**, ktorá nie je monoidom: $(\{ \begin{pmatrix} a & b \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \mid a, b \in \mathbb{R}, a \neq 0 \}, \cdot)$.
- **Komutatívna pologrupa**, ktorá nie je monoidom: $(\mathbb{N}, nsd)$.
- **Nekomutatívny monoid**, ktorý nie je grupou: $(\{a, b\}^*, \cdot)$, kde $\cdot$ je zretazenie slov.

- **Komutatívny monoid**, ktorý nie je grupou: $(\{0, 1\}, \wedge)$.
- **Nekomutatívna grupa**: $(\mathbb{S}_3, \circ)$.
- **Komutatívna (Abelovská) grupa**: triviálna grupa $(\{e\}, \cdot)$.

Príklad 1.13. Nasledovné množiny matíc s operáciou sčítania matíc tvoria grupy pre $R = \mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}$ alebo $\mathbb{C}$:

- $Mat_{mn}(R)$ je množina všetkých matíc typu $m \times n$ nad R .
- $GL_n(R)$ je množina všetkých regulárnych matíc rádu n nad R .
- $SL_n(R)$ je množina všetkých matíc rádu n nad R a determinantom rovným 1.
- Posledné dve tvoria grupu s násobením pre $R = \mathbb{Q}, \mathbb{R}$ alebo $\mathbb{C}$.

Príklad 1.14. $(\mathbb{N}, nsd)$ je pologrupa, $(\mathbb{N}_0, nsd)$ je monoid, $(\mathbb{Z}, nsd)$ je monoid.

Príklad 1.15. $(\mathbb{N}, nsn)$ je monoid, $(\mathbb{N}_0, nsn)$ je monoid, $(\mathbb{Z}, nsn)$ je monoid.

Definícia 1.16. Nech X je množina. $P(X) = 2^X$ je množina všetkých jej podmnožín.

Príklad 1.17. $(P(X), \cap)$ je kom. monoid, $(P(X), \cup)$ je kom. monoid, $(P(X), \setminus)$ je nekom. grupoid, $(P(X), ^C)$ neuvažujeme (doplnok nie je binárna operácia) a $(P(X), \Delta)$ je kom. grupa. Špeciálnym prípadom je $X = \emptyset$.

Príklad 1.18. Nech A je neprázdna množina a $X_1, \dots, X_n \subseteq A$. Uvažujme operácie $\cap, \cup, ^C$. Dva množinové výrazy sú ekvivalentné práve vtedy, keď pri ľubovoľnom dosadení za $X_1, \dots, X_n$ dostaneme to isté. Počet tried ekvivalencie je 2^{2^n} .

1.4 Skladanie zobrazení

Definícia 1.19. Nech A, B sú množiny. Kladieme:

- $B^A = \{f \mid f: A \rightarrow B\}$ je množina všetkých zobrazení množiny A do množiny B .
- $T(A) = A^A$ je množina všetkých zobrazení množiny A do seba (tzv. transformácie).
- $S(A)$ je množina všetkých bijekcií množiny A do seba (tzv. permutácie).

Definícia 1.20. Nech $f: A \rightarrow B, g: B \rightarrow C$ sú zobrazenia. Potom ich *zloženie* (v tomto poradí) je $(g \circ f)(x) = g(f(x))$, kde $(g \circ f): A \rightarrow C$.

Lemma 1.21. Skladania zobrazení sú asociatívne.

Dôkaz. Máme množiny A, B, C, D a zobrazenia f, g, h , pričom $A \xrightarrow{f} B \xrightarrow{g} C \xrightarrow{h} D$. Potom $[(h \circ g) \circ f](x) = (h \circ g)(f(x)) = h(g(f(x)))$ aj $[h \circ (g \circ f)](x) = h((g \circ f)(x)) = h(g(f(x)))$. $\square$

Lemma 1.22. Identita je neutrálnym prvkom pri operácii skladania zobrazení.

Dôkaz. $\forall x \in A: f(f^{-1}(x)) = f^{-1}(f(x)) = x$, t. j. $f \circ f^{-1} = f^{-1} \circ f = id$. $\square$

Dôsledok 1.23. Množina všetkých binárnych relácií s operáciou skladania $(P(A \times A), \circ)$ je monoid. Táto štruktúra je grupou, práve keď $A \neq \emptyset$.

Poznámka. Pre skladanie relácií platí:

$$S \circ R = \{(a, c) \mid \exists b \in B: (a, b) \in R \wedge (b, c) \in S\}, \text{ pričom } S \circ R \subseteq A \times C.$$

Dôsledok 1.24. Množina všetkých transformácií s operáciou skladania $(T(A), \circ)$ je monoid. Táto štruktúra je grupou, práve keď $|A| \leq 1$.

Dôsledok 1.25. Množina všetkých prostých transformácií s operáciou skladania $(T_{inj}(A), \circ)$ je monoid. Táto štruktúra je grupou, práve keď A je konečná.

Definícia 1.26. Nech $f: A \rightarrow B$ je funkcia. Potom f je *invertibilná*, ak existuje funkcia $f^{-1}: B \rightarrow A$, pričom $f(x) = y \iff f^{-1}(y) = x$.

- Ak je f prostá (injektívna), potom je aj invertibilná.
- Ak je f invertibilná, potom f^{-1} je jedinečná.
- Ak sú f, f^{-1} (totálne) funkcie, potom sú obe bijekcie.

1.5 Permutácie

Množina permutácií je množina $S(A) = \{f \mid f: A \rightarrow A\}$, kde f je bijektívne zobrazenie. Permutácia (teda prvok tejto množiny) je vlastne (invertibilná) funkcia.

Dôsledok 1.27. $(S(A), \circ)$ je grupa. Táto grupa je komutatívna pre $|A| \leq 2$.

Definícia 1.28. Obvykle uvažujeme $A = \{1, \dots, n\}$ a píšeme $S(\{1, \dots, n\}) = S_n = \mathbb{S}_n$, kde $n \in \mathbb{N}$. Grupa $(S_n, \circ)$ sa nazýva *symetrická grupa* stupňa n .

Veta 1.29. $|S_n| = n!$.

Definícia 1.30. Nech $k \in \mathbb{N}$, $k \geq 2$. Nech $i_1, \dots, i_k \in \{1, \dots, n\}$ sú po dvoch rôzne. Permutácia $f \in S_n$ definovaná vzťahom

$$\begin{aligned} f(i_j) &= i_{j+1} && \text{pre } j = 1, \dots, k-1; \\ f(i_j) &= i_1 && \text{pre } j = k; \\ f(i) &= i && \text{pre } i \notin \{i_1, \dots, i_k\}; \end{aligned}$$

sa nazýva *cyklus* dĺžky k . Píšeme $f = (i_1, \dots, i_k)$.

- Cykly $(i_1, \dots, i_k)$ a $(j_1, \dots, j_l)$ sú *nezávislé*, ak $\{i_1, \dots, i_k\} \cap \{j_1, \dots, j_l\} = \emptyset$.
- *Transpozícia* je cyklus dĺžky 2.

Veta 1.31. *Nezávislé cykly komutujú.*

Veta 1.32. *Ľubovoľná permutácia $f \in S_n$ sa dá rozložiť na súčin nezávislých cyklov. Tento rozklad je daný jednoznačne (až na poradie činiteľov).*

Dôkaz. Nech π je permutáciou na S_n . Vezmime nejaké $x \in \{1, \dots, n\}$. Definujme $\pi^0(x) = x$ (identická permutácia), $\pi^{k+1}(x) = \pi(\pi^k(x))$, kde $k \in \mathbb{N}_0$.

Keďže $\{1, \dots, n\}$ je konečná množina, aj postupnosť $x, \pi(x), \pi^2(x), \dots$ je konečná. Preto existuje nejaké „opakovanie“, teda $\exists k < l: \pi^k(x) = \pi^l(x)$. Z toho $x = \pi^{l-k}(x)$.

Permutáciu π potom môžeme zapísať ako cyklus $\pi = (x, x_1, x_2, \dots, x_{l-k})$.

Ak v množine $\{1, \dots, n\}$ ešte existujú nejaké prvky, ktoré sme nevyužili, vezmeme nejaké y , ktoré sa nevyskytuje v cykle $(x, x_1, x_2, \dots, x_{l-k})$ a proces zopakujeme. Tým získame cyklus $\sigma = (y, y_1, y_2, \dots, y_m)$. Cykly π a σ sú zjavne nezávislé.

Proces opakujeme, kým nevyužijeme všetky prvky z množiny $\{1, \dots, n\}$. $\square$

Poznámka. Súčin nula činiteľov chápeme ako identickú permutáciu *id*.

Veta 1.33. *Lubovoľná permutácia $f \in S_n$ sa dá rozložiť na súčin transpozícií.*

Dôkaz. $(i_1, \dots, i_k) = (i_1, i_k) \circ \dots \circ (i_1, i_3) \circ (i_1, i_2)$. Rozklad nie je jednoznačný. $\square$

- Ak je počet činiteľov v takom rozklade párny, hovoríme o *párnej* permutácii.
- Ak je počet činiteľov v takom rozklade nepárny, hovoríme o *nepárnej* permutácii.

Definícia 1.34. Grupa párnych permutácií je tzv. *alternujúca*. $A_n = \{f \in S_n \mid f \text{ je párna}\}$.

Veta 1.35. $|A_n| = \frac{n!}{2}$.

Definícia 1.36. *Inverzia permutácie $f \in S_n$ je usporiadaná dvojica (i, j) taká, že $i, j \in \{1, \dots, n\}$ a platí: $i < j$ a $f(i) > f(j)$.*

- Párna permutácia ($\text{sgn}(f) = 1$) má párny počet inverzií.
- Nepárna permutácia ($\text{sgn}(f) = -1$) má nepárny počet inverzií.

Lemma 1.37. *Súčin k transpozícií je párny, práve keď k je párne [2, I.2.8].*

Lemma 1.38. *Pre $f, g \in S_n$ platí: $\text{sgn}(f \circ g) = \text{sgn}(f) \cdot \text{sgn}(g)$ [2, I.2.9].*

1.6 Rád grupy

Lemma 1.39. *Nech $(S, \cdot)$ je pologrupa, $a_1, \dots, a_n \in S$, kde $n \in \mathbb{N}$. Potom výsledok súčiny $a_1 \cdot \dots \cdot a_n$ (v tomto poradí) nezáleží na zátvorkovaní.*

Dôkaz. Báza: $n = 1, 2, 3$ – triviálne (z asociativity).

IP: nezáleží na zátvorkovaní pre výsledok súčiny $a_1 \cdot \dots \cdot a_k$, kde $k < n$.

IK: Ak $n \geq 4$ a $k \geq 2$, tak $(a_1 \cdot \dots \cdot a_k) \cdot (a_{k+1} \cdot \dots \cdot a_n) = (a_1 \cdot (a_2 \cdot \dots \cdot a_k)) \cdot (a_{k+1} \cdot \dots \cdot a_n) = a_1 \cdot ((a_2 \cdot \dots \cdot a_k) \cdot (a_{k+1} \cdot \dots \cdot a_n))$. $\square$

Dôsledok 1.40. *V pologrupách nemusíme pri násobení prvkov písať zátvorky.*

Lemma 1.41. *Nech $(S, \cdot)$ je komutatívna pologrupa, $a_1, \dots, a_n \in S$, kde $n \in \mathbb{N}$. Potom výsledok súčiny $a_1 \cdot \dots \cdot a_n$ nezáleží na poradí.*

Dôkaz. Báza: $n = 1, 2$ – triviálne (z komutativity).

Ak $n \geq 3$ a nezáleží na zátvorkovaní, môžeme ľubovoľnú permutáciu prvkov $a_1, \dots, a_n$ po dvoch zátvorkovať a postupne vymieňať, kým sa všetky nedostanú na svoje miesto. $\square$

Definícia 1.42. Nech $(S, \cdot)$ je pogrúpa, $a \in S$, $n \in \mathbb{N}$. Potom $a^n = \underbrace{a \cdot \dots \cdot a}_{n\text{-krát}}$.

Tento súčin je podľa 1.39 definovaný jednoznačne.

Naviac, ak S obsahuje neutrálny prvok e , tak $a^0 = e$.

Lemma 1.43. Nech $(S, \cdot)$ je pogrúpa, $a \in S$. $\forall m, n \in \mathbb{N}$: $a^m \cdot a^n = a^{m+n}$.

Dôkaz. $\underbrace{a \cdot \dots \cdot a}_{m\text{-krát}} \cdot \underbrace{a \cdot \dots \cdot a}_{n\text{-krát}} = \underbrace{a \cdot \dots \cdot a}_{(m+n)\text{-krát}}$. $\square$

Lemma 1.44. Nech $(S, \cdot)$ je pogrúpa, $a \in S$. $\forall m, n \in \mathbb{N}$: $(a^m)^n = a^{mn}$.

Dôkaz. $\underbrace{a^m \cdot \dots \cdot a^m}_{n\text{-krát}} = \underbrace{a^{m+\dots+m}}_{n\text{-krát}}$. $\square$

Lemma 1.45. Nech $1 \in S$ je jednotkový prvok v pogrúpe. Potom $1^{-1} = 1$; $(a^{-1})^{-1} = a$; $(a_1 \dots a_n)^{-1} = a_n^{-1} \dots a_1^{-1}$; kde $a, a_1, \dots, a_n$ sú ľubovoľné invertibilné prvky z S [2, I.4.6].

Lemma 1.46. Ak má prvok a inverziu, tak $\forall n \in \mathbb{N}$: $a^{-n} = \underbrace{a^{-1} \cdot \dots \cdot a^{-1}}_{n\text{-krát}} = \underbrace{(a \cdot \dots \cdot a)^{-1}}_{n\text{-krát}}$.

Definícia 1.47. Rád prvku a v grupe $(G, \cdot)$ je najmenšie $n \in \mathbb{N}$ také, že $a^n = e$. Ak také n neexistuje, kladieme rád a rovný 0 (podľa [2, I.4.11] je to ∞).

Príklad 1.48. Rád prvku 0 v grupe $(\mathbb{Z}, +)$ je 1, rád ďalších prvkov je 0.

Lemma 1.49. Nech rád prvku a v grupe $(G, \cdot)$ je 0. Potom ak $a^k = a^l$, tak $k = l$ ($k, l \in \mathbb{Z}$).

Dôkaz. BUNV¹ $k \leq l$. Ak $a^k = a^l$, tak $1 = a^{l-k}$. Ak rád a je 0, tak $l - k = 0$, teda $l = k$. $\square$

Lemma 1.50. Nech rád prvku a v grupe $(G, \cdot)$ je $n \in \mathbb{N}$. Potom $1, a, a^2, \dots, a^{n-1}$ sú po dvoch rôzne. Navyše, pre $k = qn + r$, kde $r \in \{0, \dots, n-1\}$ je $a^k = a^r$ (tzn. že $a^n = a^0$, $a^{n+1} = a$, ... a podobne aj pre záporné exponenty).

Dôkaz. Sú po dvoch rôzne: BUNV $0 \leq k \leq l \leq n-1$. Ak $a^k = a^l$, tak $1 = a^{l-k}$. Ak $l - k \in \{0, \dots, n-1\}$, tak $l - k = 0$ (nesmie byť n), teda $l = k$.

Navyše: $a^k = a^{qn+r} = (a^n)^q \cdot a^r = 1^q \cdot a^r = a^r$. $\square$

¹Bez ujmy na všeobecnosti

1.7 Dihedrálne grupy

Definícia 1.51. Nech $M \subseteq \mathbb{R}^n$ je množina bodov. Zobrazenie $f: M \rightarrow M$ je *symetria*, ak je bijekciou a zachováva vzdialenosti, t. j. ak vzdialenosť bodov $p, q \in M$ sa rovná vzdialenosti ich obrazov $f(p), f(q) \in M$.

Veta 1.52. Množina všetkých symetrií s operáciou skladania tvorí grupu.

Dôkaz. Jedná sa o špeciálny prípad grupy permutácií $(S(A), \circ)$. □

Definícia 1.53. Dihedrálne grupa $(\mathbb{D}_n, \circ)$ stupňa n je grupa všetkých symetrií pravidelného n -uholníka. Nemusíme uvažovať všetky body geometrického útvaru – symetria je určená tým, ako zamieňa jeho vrcholy.

Príklad 1.54. Ak r je rotácia o $\frac{2\pi}{n}$, d preklopenie (zrkadlenie) podľa osi y , potom napr. $\mathbb{D}_4 = \{id, r, r^2, r^3, d, rd, r^2d, r^3d\}$.

Lemma 1.55. $\mathbb{D}_n =$ práve $\{id, r, r^2, \dots, r^{n-1}, d, rd, r^2d, \dots, r^{n-1}d\}$.

Dôkaz. Bijekcia, ktorá zachováva vzdialenosti musí posielat vrchol na vrchol. Platí: $r^n = 1$; $d^2 = 1$; $dr = r^{n-1}d$. V grupe $(\mathbb{D}_n, \circ)$ už nie sú žiadne ďalšie zobrazenia. □

Definícia 1.56. Prezentácia $G_p = \langle a, b; a^r = 1, b^s = 1, ab = ba^t \rangle$, kde $r, s, t \in \mathbb{N}$ je najvšeobecnejšia grupa, ktorá je zadaná svojou *generujúcou množinou* $\{a, b \in G\}$ generuje grupu G a *reláciami* (za bodkočiarkou), ktoré na nej platia.

Príklad 1.57. Grupa $(\mathbb{D}_n, \circ)$ má prezentáciu $G_p = \langle r, d; r^n = 1, d^2 = 1, dr = r^{n-1}d \rangle$.

1.8 Cvičenia

1. Dokážte, že množina $GL_2(\mathbb{R})$ s operáciou $*$ tvorí grupu, ak $*$ je definovaná ako

$$\begin{pmatrix} a & b \\ c & d \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} e & f \\ g & h \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a+b & a-b \\ c+d & c-d \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} e & f \\ g & h \end{pmatrix}.$$

2. Dokážte, že množina $\mathbb{R}^*$ s operáciou Δ tvorí grupu, ak Δ je definovaná ako

$$a \Delta b = \begin{cases} a \cdot b & \text{ak } a > 0; \\ \frac{a}{b} & \text{ak } a < 0. \end{cases}$$

3. Dokážte, že množina $\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}$ s operáciou $@$ definovanou

$$([a]_2, k) @ ([b]_2, l) = ([a+b]_2, k + (-1)^a \cdot l),$$

kde $a, b, k, l \in \mathbb{Z}$ tvorí grupu.

4. Máme nasledovné permutácie z množiny $\mathbb{S}_8$: $\sigma = (1, 3, 6, 2, 4, 8, 7, 5)$ a $\pi = (1, 3) \circ (2, 4, 6, 8, 7)$. Určte: $\sigma \circ \pi$, σ^{2014} , π^{2014} , π^{-1} , paritu permutácií.

5. Nájdite všetky permutácie $x \in \mathbb{S}_8$ také, že:

a) $x^2 = (1, 2) \circ (3, 4) \circ (5, 6)$;

b) $x^2 = (1, 2, 3) \circ (4, 5, 6)$.

6. Ukážte, že každú permutáciu z $\mathbb{S}_n$ môžeme získať kompozíciou $(1, 2, 3, \dots, n)$ a $(1, 2)$.

1.9 Návodý k riešeniu cvičení

- Ukážeme, že $*$ je operácia, t. j. že výsledná matica patrí do $GL_2(\mathbb{R})$.
  - Ukážeme, že $*$ je asociatívna.
  - Nájdeme neutrálny prvok: z jednotkovej matice $a + b = 1$, $a - b = 0$, $c + d = 0$, $c - d = 1$; dostávame $\begin{pmatrix} \frac{1}{2} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{2} & -\frac{1}{2} \end{pmatrix}$.
  - Nájdeme inverzný prvok: $\frac{\begin{pmatrix} c - d - a + b & c - d + a - b \\ -c - d + a + b & -c - d - a - b \end{pmatrix}}{4(bc - ad)}$.
- Ukážeme, že Δ je operácia.
  - Ukážeme, že Δ je asociatívna.
  - Nájdeme neutrálny prvok: 1.
  - Nájdeme inverzný prvok: $\frac{1}{a}$, ak $a > 0$ a a ak $a < 0$.
- Ukážeme, že $@$ je operácia: $[a + b]_2$ závisí len na $[a]_2$, $[b]_2$. Ak $[a]_2 = [c]_2$, $[b]_2 = [d]_2$, tak $2 \mid a - c$, $2 \mid b - d$ potom $2 \mid (a + b) - (c + d)$, teda $[a + b]_2 = [c + d]_2$. Ďalej $(-1)^a$ závisí len na $[a]_2$.
  - Ukážeme, že $@$ je asociatívna.
  - Nájdeme neutrálny prvok: $([0]_2, 0)$.
  - Nájdeme inverzný prvok: $([a]_2, k)^{-1} = ([a]_2, (-1)^{a+1} \cdot k)$.
- $\sigma \circ \pi = (1, 6, 7, 4, 2, 8, 5)$
  - $\sigma^{2014} = \sigma^{2014 \bmod 8} = \sigma^6 = (\sigma^2)^{-1} = (1, 7, 4, 6) \circ (2, 3, 5, 8)$
  - $\pi^{2014} = (2, 4, 6, 8, 7)^4 = (2, 4, 6, 8, 7)^{-1} = (2, 7, 8, 6, 4)$
  - $\pi^{-1} = (3, 1) \circ (7, 8, 6, 4, 2)$
  - Parita: obe sú nepárne
- Také x neexistuje.
  - $x_1 = (3, 2, 1) \circ (6, 5, 4)$,
 $x_2 = (1, 4, 2, 5, 3, 6)$,
 $x_3 = (1, 5, 2, 6, 3, 4)$,
 $x_4 = (1, 6, 2, 4, 3, 5)$.
 Ďalšie 4 permutácie x_5 až x_8 vzniknú zložením $(7, 8)$ s každým z x_1 až x_4 .
- Každú permutáciu je možné získať z $(1, i)$, kde $i \in \{2, \dots, n\}$:
 $(a_1, a_2, \dots, a_k) = (1, a_1) \circ (1, a_k) \circ (1, a_{k-1}) \circ \dots \circ (1, a_1)$.
  - Ďalej každú perm. je možné získať z $(i, i + 1)$, kde $i \in \{1, 2, \dots, n - 1\}$:
 $(1, i) = (1, 2) \circ (2, 3) \circ \dots \circ (i - 1, i) \circ (i - 1, i - 2) \circ \dots \circ (1, 2)$.
  - Nakoniec $(i, i + 1) = (1, 2, \dots, n)^{+i-1} \circ (1, 2) \circ (1, 2, \dots, n)^{-i+1}$.
 – Pozn.: korekcia $t \circ s \circ t^{-1}$ „premenuje“ prvky s .

Kapitola 2: Teória čísel

2.1 Aritmetika a operácie na celých číslach

Teória čísel sa zaoberá vlastnosťami celých čísel.

Na množine $\mathbb{Z}$ uvažujeme dve základné binárne operácie: *sčítanie* (+) a *násobenie* ($\cdot$). Platia pre ne tieto vlastnosti ($\forall a, b, c \in \mathbb{Z}$):

- *Komutatívnosť*: $a + b = b + a$ a $a \cdot b = b \cdot a$,
- *Asociatívnosť*: $(a + b) + c = a + (b + c)$ a $(a \cdot b) \cdot c = a \cdot (b \cdot c)$,
- *Distributívnosť násobenia cez sčítanie*: $a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c$.

Neutrálne prvky pre tieto operácie sú postupne 0 a 1: $a + 0 = a$ a $a \cdot 1 = a$.

Inverzné prvky: $-a$ pre sčítanie (tzv. *opačný*), pretože $a + (-a) = 0$. Jediný prvok množiny $\mathbb{Z}$ s multiplikatívnou inverziou je 1, pretože $1^{-1} = 1$.

Odčítanie je binárnou operáciou na množine $\mathbb{Z}$, teda je definované pre ľubovoľné dve celé čísla, zatiaľ čo *delenie* nie je binárnou operáciou a teda je definované len pre nejaké celé čísla. Definície sú nasledovné:

Definícia 2.1. $a - b = a + (-b)$ pre všetky $a, b \in \mathbb{Z}$.

Definícia 2.2. $a/b = c$ práve vtedy, keď $a = b \cdot c$.

Veta 2.3 (Princíp dobrého usporiadania; Zermelova veta). *V ľubovoľnej neprázdnej množine kladných celých čísel existuje najmenší prvok.*

Veta 2.4 (Priehradkový (Dirichletov) princíp). *Ak n prvkov uložíme do k krabičiek, pričom $n > k$, tak aspoň jedna krabička obsahuje viac ako jeden prvok.*

Veta 2.5 (Princíp matematickej indukcie). *Ak vieme, že:*

- *nejaký výrok je pravdivý pre $n = 1$,*
- *a predpokladáme, že to, že je výrok pravdivý pre n implikuje, že je pravdivý pre $(n + 1)$,*

tak je výrok pravdivý pre všetky prirodzené čísla.

2.2 Deliteľnosť

Definícia 2.6. Nech a, b sú celé čísla, $a \neq 0$. Potom a delí b práve vtedy, keď existuje nejaké celé číslo k tak, že $b = ka$.

- Ak a delí b , hovoríme, že a je *deliteľom* b , resp. že b je *násobkom* a a píšeme $a \mid b$.
- Ak a nedelí b , píšeme $a \nmid b$.

Lemma 2.7. *Každé celé číslo delí nulu, t. j. $\forall a \in \mathbb{Z}: a \mid 0$.*

Lemma 2.8. Ak $a \mid b$, pričom $b \neq 0$, tak $|a| \leq |b|$.

Pre ľubovoľné celé čísla a, b, c má relácia $\mid$ nasledovné vlastnosti:

Lemma 2.9.

1. Ak $a \mid b$ a $b \mid c$, tak $a \mid c$.
2. Ak $a \mid b$ a $a \mid c \mid d$, tak $ac \mid bd$.
3. Ak $a \mid b$ a $a \mid c$, tak $a \mid b + c$.

Dôkaz.

1. Ak $b = ma$ a $c = nb$, tak $c = (mn)a$.
2. Ak $b = ma$ a $d = nc$, tak $bd = (mn)(ac)$.
3. Ak $b = ma$ a $c = na$, tak $b + c = (m + n)a$. □

Lemma 2.10 (Deliteľnosť lineárnych kombinácií). Nech $a, b, c, m, n \in \mathbb{Z}$. Ak $c \mid a$ a $c \mid b$, tak $c \mid (am + bn)$.

Dôkaz. Keďže $c \mid a$ a $c \mid b$, tak existujú nejaké k_1, k_2 také, že $a = k_1c$ a $b = k_2c$. Preto

$$am + bn = k_1cm + k_2cn = c(k_1m + k_2n),$$

a teda $c \mid (ma + nb)$. □

Veta 2.11 (O delení so zvyškom). Ak $a, b \in \mathbb{Z}$, pričom $b \neq 0$, tak existujú jedinečné $q, r \in \mathbb{Z}$ také, že $a = bq + r$, kde $0 \leq r < |b|$.

Číslo a nazývame delenec, b deliteľ, q čiastočný podiel a r zvyšok.

Dôkaz existencie. Stačí uvážiť $b > 0$, pretože ak by $b < 0$, tak napíšeme $b' = -b$, $q' = -q$ a rovnosť $a = bq + r$ prepíšeme ako $a = b'q' + r$, kde $0 \leq r < |b'|$.

Ďalej stačí uvážiť $a \geq 0$, pretože ak by $a < 0$ ($b > 0$), tak napíšeme $a' = -a$, $q' = -q - 1$, $r' = b - r$ a rovnosť $a = bq + r$ prepíšeme ako $a' = bq' + r'$, kde $0 \leq r' < |b|$.

Nech $q_1 \geq 0$, $r_1 \geq 0$ spĺňajú $a = bq_1 + r_1$ (existujú vždy, lebo môžeme $q_1 = 0$, $r_1 = a$). Ak $r_1 < b$, sme hotoví. Inak $q_2 = q_1 + 1$, $r_2 = r_1 - b$ spĺňajú $a = bq_2 + r_2$ a $0 \leq r_2 < r_1$. Opakovaním dostaneme $q = q_k$ a $r = r_k$ také, že $a = bq + r$, kde $0 \leq r < b$. □

Dôkaz jedinečnosti podielu a zvyšku. Uvážme q, q', r, r' , kde $0 \leq r, r' < |b|$, pričom $a = bq + r$ a zároveň $a = bq' + r'$.

Vieme, že $0 \leq r < |b|$ a $-|b| < -r' \leq 0$. Z toho $-|b| < r - r' < |b|$, teda $|r - r'| < |b|$.

Odčítaním dvoch rovností pre a dostaneme $b(q' - q) = (r - r')$. Z toho $|b|$ delí $|r - r'|$. Ak $|r - r'| \neq 0$, tak $|b| < |r - r'|$, čo je spor. Preto $|r - r'| = 0$, teda $r = r'$, teda $b(q' - q) = 0$. Keďže $b \neq 0$, tak $q = q'$. □

Definícia 2.12. Najväčší spoločný deliteľ celých čísel a, b je čo najväčšie celé číslo d , ktoré delí a a zároveň delí b . Píšeme $d = \text{NSD}(a, b) = (a, b)$. Dodatočne definujeme $(0, 0) = 0$.

Poznámka. Niekedy sa NSD uvažuje vzhľadom k relácii deliteľnosti $|$, nie k relácii usporiadania $\leq$ celých čísel. Vtedy nie je d jednoznačne definované. Napr. pre $b \neq 0$ je $\text{NSD}(0, b) = \pm b$.

Iná definícia dáva tiež nejednoznačné d : Ak $d|a, d|b$ a existuje také c , že $c|a, c|b$, tak $c|d$. Treba pamätať na to, že každé celé číslo má kladných aj záporných deliteľov.

Definícia 2.13. Celé čísla a, b sú nesúdeliteľné, ak $(a, b) = 1$.

Lemma 2.14. Ak vydelíme dve celé čísla ich najväčším spoločným deliteľom, dostaneme dvojicu nesúdeliteľných čísel. Inak povedané, ak $(a, b) = d$ tak $(a/d, b/d) = 1$.

Dôkaz. Nech k je kladné a $k | a/d, k | b/d$. Potom existujú kladné m, n také, že: $a/d = km, b/d = kn$. Z toho $a = kmd, b = knd$. Preto je kd spoločným deliteľom a aj b . Ďalej $kd \geq d$, ale $d = (a, b)$, teda $k = 1$. $\square$

Lemma 2.15. NSD dvoch celých čísel sa nezmení, ak pripočítame násobok jedného čísla k druhému. Nech a, b, c sú celé. Potom $(a, b) = (a + cb, b)$.

Dôkaz. Nech k je spoločným deliteľom a aj b . Podľa Lemmy 2.10, $k | (a + cb)$, teda k je deliteľom $a + cb$.

Nech l je spoločným deliteľom $a + cb$ aj b . Podľa Lemmy 2.10, $l | ((a + cb) - cb) = a$, teda l je spoločným deliteľom a aj b . $\square$

Dôsledok 2.16. $(a, b) = (a, b - a)$.

Dôsledok 2.17. Ak a, b, q, r sú celé čísla, kde $a = bq + r$, tak $(a, b) = (bq + r, b) = (r, b)$.

Veta 2.18 (Euklidov algoritmus). Nech $a, b \in \mathbb{N}$.

$$\begin{aligned} a &= q_1 \cdot b + r_1, & r_1 < b \\ b &= q_2 \cdot r_1 + r_2, & r_2 < r_1 \\ r_1 &= q_3 \cdot r_2 + r_3, & r_3 < r_2 \\ &\dots & \\ r_{n-2} &= q_n \cdot r_{n-1} + r_n, & 0 \neq r_n < r_{n-1} \\ r_{n-1} &= q_{n+1} \cdot r_n \end{aligned}$$

Potom r_n je posledný nenulový zvyšok a $r_n = (a, b)$.

Dôkaz.

$$\begin{aligned} \text{Z posledného riadka:} & & r_n &| r_{n-1} \\ \text{Z predposledného riadka:} & & r_n &| r_{n-2} \\ & \dots & & \\ \text{Z 2. riadka:} & & r_n &| b \\ \text{Z 1. riadka:} & & r_n &| a \end{aligned}$$

Teda r_n je spoločný deliteľ čísel a, b .

Nech $d \in \mathbb{N}$ delí a, b (iný spoločný deliteľ a, b).

Z 1. riadka: $d \mid r_1$
 Z 2. riadka: $d \mid r_2$
 ...
 Z predposledného riadka: $d \mid r_n$

Keďže $r_n \geq 0$, r_n je NSD(a, b). □

Dôkaz (iný). Podľa Dôsledku 2.17: $(a, b) = (b, r_1) = (r_1, r_2) = \dots = (r_n, 0) = r_n$. □

Veta 2.19 (Lamého). *Euklidov algoritmus vyžaduje maximálne 5-násobok krokov delenia oproti počtu cifier menšieho z čísel a, b .*

Veta 2.20 (Bezoutova). $\forall a, b \in \mathbb{Z} \exists m, n \in \mathbb{Z}$ tak, že $am + bn = (a, b)$.

Poznámka. NSD čísel a, b môžeme vždy vyjadriť ako lineárnu kombináciu čísel a, b . Koeficienty m, n tejto lineárnej kombinácie môžeme nájsť pomocou Euklidovho algoritmu.

Dôkaz. Nech x je najmenšie kladné celé číslo, ktoré vieme zapísať ako lineárnu kombináciu čísel a, b . Ďalej nech $d = (a, b)$. Potom x musí byť násobkom d , lebo a, b sú oba násobky d . Tvrdíme, že $x = d$.

Ak by naopak $x > d$, potom x nie je spoločným deliteľom a, b , takže $x \nmid a$ alebo $x \nmid b$. BUNV predpokladajme $x \nmid a$. Potom $a \div x = q \text{ R } r$, kde zvyšok r je kladný. Ale $r = a - qx$, takže r je lineárnou kombináciou a, b . Toto je spor, pretože r musí byť menšie ako x . □

Dôkaz (iný). Podľa Vety 2.18: $(a, b) = r_n = r_{n-2} - r_{n-1} \cdot q_n = r_{n-2} - (r_{n-3} - r_{n-2} \cdot q_{n-1}) \cdot q_n = r_{n-3} \cdot (-q_n) + r_{n-2} \cdot (1 + q_{n-1} \cdot q_n) = \dots = am + bn$. □

Dôsledok 2.21. *Celé čísla a, b sú nesúdeliteľné, práve keď $\exists m, n \in \mathbb{Z}$ tak, že $am + bn = 1$.*

Dôsledok 2.22. *Nech a, b, c sú nenulové celé čísla. Potom c je lineárnou kombináciou a, b práve vtedy, keď c je násobkom (a, b) .*

Dôsledok 2.23. *Nech a, b, c sú celé čísla, $(a, b) = 1$, $a \mid bc$. Potom $a \mid c$.*

Dôkaz. Existujú celé čísla m, n také, že $am + bn = 1$. Vynásobme obe strany rovnice celým číslom c . Potom $amc + bnc = c$. Zrejme $a \mid amc$. Z predpokladu $a \mid bnc$. □

Definícia 2.24. Najmenší spoločný násobok celých čísel a, b je čo najmenšie kladné celé číslo n , ktoré je násobkom a a zároveň je násobkom b . Píšeme $n = \text{nsn}(a, b) = [a, b]$.

Poznámka. Pre $n = [a, b]$ platí: Ak $a \mid n, b \mid n$ a existuje také m , že $a \mid m, b \mid m$, tak $n \mid m$.

Veta 2.25. $(a, b) \cdot [a, b] = ab$.

2.3 Prvočísla

Definícia 2.26. Číslo $n \in \mathbb{N}$ je prvočíslo, ak je väčšie ako 1 a je deliteľné len 1 a samým sebou. Teda $n \geq 2$ a zároveň neexistujú $k, l \geq 2$ také, že $n = kl$.

Dôsledok 2.27. Ak p, q sú prvočísla, potom $p = q$ alebo $(p, q) = 1$.

Lemma 2.28. Ak $p \mid q_1 \cdot \dots \cdot q_n$, kde $p, q_1, \dots, q_n$ sú prvočísla, potom $p \in \{q_1, \dots, q_n\}$.

Dôkaz. Indukciou z Dôsledku 2.23. □

Definícia 2.29. Každé prirodzené číslo $a > 1$, ktoré nie je prvočíslom sa nazýva zložené. Teda existujú nejaké $b > 1, c > 1$ také, že $a = bc$.

Veta 2.30 (Základná veta aritmetiky). Každé $n \in \mathbb{N}$ sa dá zapísať ako súčin prvočísel. Takýto rozklad je jednoznačný až na poradie činiteľov.

Poznámka. $1 =$ súčin nula prvočísel (prázdny súčin).

Dôkaz existencie. Ak je n prvočíslo, dôkaz je triviálny. Predpokladajme teda, že n je zložené a je to čo najmenšie číslo, ktoré sa už nedá zapísať ako súčin prvočísel. Potom $n \geq 2$ a existujú $k, l \in \mathbb{N}$ také, že $2 \leq k, l < n$ a $n = kl$.

Čísla k, l sa dajú vyjadriť ako súčin prvočísel, povedzme $k = p_1 p_2 \dots p_r, l = q_1 q_2 \dots q_s$, teda $n = p_1 p_2 \dots p_r q_1 q_2 \dots q_s \ast$. □

Dôkaz jednoznačnosti. Nech $p_1 \dots p_m = q_1 \dots q_n$, kde $p_1 \leq \dots \leq p_m$ a $q_1 \leq \dots \leq q_n$ sú dva rôzne rozklady nejakého čísla na súčin prvočísel. Chceme ukázať, že $m = n$ a tiež že $p_i = q_i$ pre každé i . BUNV predpokladajme, že $m \leq n$ a pokračujme indukciou podľa m .

Báza: Ak $m = 1$, tak $p_1 = q_1 \dots q_n$. Keďže p_1 je prvočíslo, tak $n = 1$, teda $p_1 = q_1$.

IK: Ak $m > 1$, tak z predpokladu je p_m najväčší prvočíselný deliteľ čísla $p_1 \dots p_m$, a q_n je najväčší prvočíselný deliteľ čísla $q_1 \dots q_n$. Keďže $p_1 \dots p_m = q_1 \dots q_n$, tak $p_m = q_n$. Z toho dostávame $p_1 \dots p_{m-1} = q_1 \dots q_{n-1}$. Tento rozklad je ale z IP určený jednoznačne. □

Lemma 2.31 (Euklidova). Ak p je prvočíslo a $p \mid ab$, tak buď $p \mid a$ alebo $p \mid b$.

Dôkaz. Predpokladajme $p \mid ab, p \nmid a$. Dokážme $p \mid b$. Keďže $p \nmid a$ a p je prvočíslo, tak $(p, a) = 1$. Potom existujú m, n také, že $ma + np = 1$. Po vynásobení b dostávame $mab + npb = b$. Keďže $p \mid mab, p \mid npb$, tak $p \mid b$. □

Lemma 2.32. Ak p je prvočíslo a $p \mid a_1 \dots a_n$, tak $p \mid a_i$ pre nejaké i .

Dôkaz. Indukciou: Báza pre $n = 2$ je Euklidova lemma. Pre $n > 2$ zapíšme $a_1 \dots a_n = (a_1 \dots a_{n-1})a_n$. Z Euklidovej lemy buď $p \mid a_1 \dots a_{n-1}$ alebo $p \mid a_n$. V prvom prípade z IP $p \mid a_i$ pre nejaké $i \leq n - 1$. V druhom prípade $i = n$. □

Veta 2.33. Číslo $n \in \mathbb{N}$, kde $n > 1$ je prvočíslom práve vtedy, keď nie je deliteľné žiadnym prvočíslom p , pričom $1 < p \leq \sqrt{n}$.

Dôkaz. „ $\implies$ “: Zrejme. „ $\impliedby$ “: Obmenou implikácie získame tvrdenie: Ak n je zložené, tak je deliteľné nejakým prvočíslom p , kde $1 < p \leq \sqrt{n}$. Nech $n = ab$ pre $a, b \in \mathbb{N}$, kde $a, b > 1$. Podľa Základnej vety aritmetiky sa dajú a, b rozložiť na súčin prvočísel. Ďalej musí platiť, že $a \leq \sqrt{n}$ alebo $b \leq \sqrt{n}$, pretože inak $ab > \sqrt{n} \cdot \sqrt{n} = n$. Preto nájdeme aspoň jedného deliteľa čísla n najviac do $\sqrt{n}$. V opačnom prípade je n prvočíslom. □

Dôsledok 2.34. Každé $n \in \mathbb{N}$, kde $n > 1$ má aspoň jedného prvočíselného deliteľa.

Veta 2.35. Existuje nekonečne mnoho prvočísel.

Dôkaz. Sporom. Predpokladajme, že existuje konečne mnoho prvočísel $p_1, p_2, \dots, p_n$. Nech $Q = p_1 p_2 \dots p_n + 1$. Toto číslo musí mať prvočíselného deliteľa, označme ho q . Ak dokážeme, že $q \notin \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$, dôjdeme k sporu.

Predpokladajme, že $q = p_i$ pre $1 \leq i \leq n$. Potom $q \mid p_1 p_2 \dots p_n$ a teda $q \mid Q - p_1 p_2 \dots p_n$. Z toho q delí 1, ale žiadne prvočíslo nedelí $1 \neq 0$. Teda $q \notin \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$ a Q je prvočíslo. $\square$

Kapitola 3: Kongruencie

3.1 Základné definície

Definícia 3.1. Nech $n \in \mathbb{N}$. Potom $[a]_n = \{a + kn \mid k \in \mathbb{Z}\}$ sú zvyškové triedy mod n .

Definícia 3.2. Nech $n \in \mathbb{N}$. Potom $\mathbb{Z}_n = \{[a]_n \mid a \in \mathbb{Z}\}$ je množina všetkých zvyškových tried podľa daného modulu n .

Veta 3.3. $|\mathbb{Z}_n| = n$.

Definícia 3.4. Nech $a, b \in \mathbb{R}$. Operáciu *modulo* definujeme ako zvyšok po delení, t. j.

$$a \bmod b := \begin{cases} a - b \left\lfloor \frac{a}{b} \right\rfloor & : b \neq 0; \\ a & : b = 0. \end{cases}$$

Definícia 3.5. Nech $n \in \mathbb{N}$. Dve celé čísla a, b sú spolu kongruentné modulo n ; píšeme $a \equiv b \pmod{n}$; ak obe dávajú rovnaký zvyšok po delení číslom n .

Veta 3.6. Nasledujúce podmienky sú ekvivalentné:

1. $a \equiv b \pmod{n}$;
2. $n \mid (a - b)$;
3. $[a]_n = [b]_n$ (nezáleží na výbere reprezentanta triedy).

Dôkaz. Dokážeme postupne tri implikácie.

„1. $\Rightarrow$ 2.“: Máme $a \equiv b \pmod{n}$, teda z definície $a \bmod n = b \bmod n$.

Nech $n = 0$. Potom $a \bmod 0 = b \bmod 0$, teda $a = b$. Z toho $a - b = 0$. Potom $n \mid (a - b)$.

Nech $n \neq 0$. Potom z definície $a \bmod n = a - n \left\lfloor \frac{a}{n} \right\rfloor$ a $b \bmod n = b - n \left\lfloor \frac{b}{n} \right\rfloor$. Preto

$a - n \left\lfloor \frac{a}{n} \right\rfloor = b - n \left\lfloor \frac{b}{n} \right\rfloor$, takže $a - b = n \left(\left\lfloor \frac{a}{n} \right\rfloor - \left\lfloor \frac{b}{n} \right\rfloor \right)$. Číslo $\left\lfloor \frac{a}{n} \right\rfloor - \left\lfloor \frac{b}{n} \right\rfloor$ je celé, takže $a - b = kn$, teda z Definície 2.6 dostávame $n \mid (a - b)$.

„2. $\Rightarrow$ 3.“: Máme $n \mid (a - b)$, teda z definície delenia $a - b = kn$, kde $k \in \mathbb{Z}$. Teda $a = b + kn$, čo je ekvivalentné s $[a]_n = [b]_n$.

„3. $\Rightarrow$ 1.“: Máme $k \in \mathbb{Z}$ také, že $a = b + kn$. Potom:

$$\begin{aligned} a \bmod n &= (b + kn) - n \left\lfloor \frac{b + kn}{n} \right\rfloor \\ &= (b + kn) - n \left\lfloor \frac{b}{n} + k \right\rfloor \\ &= (b + kn) - n \left\lfloor \frac{b}{n} \right\rfloor - kn \\ &= b - n \left\lfloor \frac{b}{n} \right\rfloor \\ &= b \bmod n \end{aligned}$$

□

Dôsledok 3.7. $\mathbb{Z}_n = \{[0]_n, [1]_n, [2]_n, \dots, [n-1]_n\}$.

3.2 Vlastnosti kongruencií

Veta 3.8. *Nech $a, b, c, d \in \mathbb{Z}$. Nech $m \in \mathbb{N}$. Potom:*

1. Ak $a \equiv b \pmod{m}$, tak $b \equiv a \pmod{m}$. (Komutativita.)
2. Ak $a \equiv b \pmod{m}$, $b \equiv c \pmod{m}$, tak $a \equiv c \pmod{m}$. (Tranzitivita.)
3. Ak $a \equiv b \pmod{m}$, tak $a + c \equiv b + c \pmod{m}$. (Pripočítanie konštanty.)
4. Ak $a \equiv b \pmod{m}$, tak $ac \equiv bc \pmod{m}$. (Vynásobenie konštantou.)
5. Ak $a \equiv b \pmod{m}$, tak $ac \equiv bc \pmod{mc}$, kde $c > 0$. (Vynásobenie modulu.)
6. Ak $a \equiv b \pmod{m}$, $c \equiv d \pmod{m}$, tak $a + c \equiv b + d \pmod{m}$. (Súčet kongruencií.)
7. Ak $a \equiv b \pmod{m}$, $c \equiv d \pmod{m}$, tak $ac \equiv bd \pmod{m}$. (Súčin kongruencií.)

Dôkaz. Dokážeme postupne všetky tvrdenia:

1. Máme $m \mid (a - b)$. Potom existuje k také, že $a - b = mk$. Z toho $b - a = m(-k)$ a teda $m \mid (b - a)$, teda $b \equiv a \pmod{m}$.
2. Máme $m \mid (a - b)$ a tiež $m \mid (b - c)$. Potom existujú k, l také, že $a = b + mk$ a $b = c + ml$. Preto $a = c + m(k + l)$ a z toho $a \equiv c \pmod{m}$.
3. Máme $m \mid (a - b)$. Ak pridáme a odrátame c , dostaneme: $m \mid ((a + c) - (b + c))$. Preto $a + c \equiv b + c \pmod{m}$.
4. Máme $m \mid (a - b)$. Potom existuje k také, že $a - b = mk$. Preto $ac - bc = m(kc)$. Teda $m \mid (ac - bc)$, teda $ac \equiv bc \pmod{m}$.
5. Máme $m \mid (a - b)$. Potom existuje k také, že $a - b = mk$. Preto $ac - bc = mc(k)$. Teda $mc \mid (ac - bc)$, teda $ac \equiv bc \pmod{mc}$.

6. Máme $m \mid (a - b)$ a tiež $m \mid (c - d)$. Potom existujú k, l také, že $a - b = mk$ a $c - d = ml$. Všimnime si, že $(a - b) + (c - d) = (a + c) - (b + d) = m(k + l)$. Preto $m \mid ((a + c) - (b + d))$, teda $a + c \equiv b + d \pmod{m}$.
7. Máme $a - b = mk$ a tiež $c - d = ml$. Preto $ca - cb = m(ck)$ a tiež $bc - bd = m(bl)$. Všimnime si, že $(ca - cb) + (bc - bd) = ac - bd = m(kc - lb)$. Preto $m \mid (ac - bd)$, teda $ac \equiv bd \pmod{m}$.

□

Veta 3.9. *Delenie kongruencií nemusí zachovávať kongruenciu, teda:*

1. Nech $a, b, c \in \mathbb{Z}$, $m \in \mathbb{N}$, $d = (m, c)$ a $ac \equiv bc \pmod{m}$. Potom $a \equiv b \pmod{m/d}$.
2. Nech $d = (m, c) = 1$. Potom $a \equiv b \pmod{m}$, ak $ac \equiv bc \pmod{m}$.

Dôkaz. Časť 2. dostaneme priamo z 1.: Ak $ac \equiv bc \pmod{m}$, tak $m \mid (ac - bc) = c(a - b)$. Potom $c(a - b) = mk$. Vydelením oboch strán číslom d dostaneme $(c/d)(a - b) = k(m/d)$. Preto $(m/d, c/d) = 1$. Z toho $m/d \mid (a - b)$. □

3.3 Operácie na zvyškových triedach

Veta 3.10. *Na $\mathbb{Z}_n$ definujeme operáciu $+$ vzťahom $[a]_n + [b]_n = [a + b]_n$.*

Dôkaz. Je nutné dokázať korektnosť definície tejto operácie.

Ak rovnakú množinu $[a]_n$ zadáme pomocou iného reprezentanta ako $[a']_n$ a podobne $[b]_n$ ako $[b']_n$, tak $[a + b]_n$ sa musí rovnať $[a' + b']_n$.

Vieme, že $n \mid (a - a')$ a tiež $n \mid (b - b')$. Chceme dosiahnuť, aby $n \mid ((a + b) - (a' + b'))$. To je ale to isté, ako $n \mid ((a - a') + (b - b'))$. Keď sčítame dve čísla deliteľné n , aj tento súčet bude deliteľný n . □

Veta 3.11. *Na $\mathbb{Z}_n$ definujeme operáciu $\cdot$ vzťahom $[a]_n \cdot [b]_n = [a \cdot b]_n$.*

Dôkaz. Je nutné dokázať korektnosť definície tejto operácie.

Ak $[a]_n = [a']_n$ a podobne $[b]_n = [b']_n$, tak $[a \cdot b]_n$ sa musí rovnať $[a' \cdot b']_n$.

Vieme, že $n \mid (a - a')$ a tiež $n \mid (b - b')$. Chceme dosiahnuť, aby $n \mid (a \cdot b - a' \cdot b')$. To je ale to isté, ako $n \mid (a \cdot b - a' \cdot b' + a' \cdot b - a' \cdot b)$. To je to isté, ako $n \mid (b \cdot (a - a') + a' \cdot (b - b'))$. Keď sčítame b -násobok čísla deliteľného n s a' -násobkom čísla deliteľného n , aj tento súčet bude deliteľný n . □

Veta 3.12. *$(\mathbb{Z}_n, +)$ je komutatívna grupa pre každé $n \in \mathbb{N}$.*

Dôkaz. Sčítanie zvyškových tried je komutatívne a asociatívne. Jednotkový prvok je $[0]_n$ a inverzný k $[a]_n$ je $[-a]_n$. □

Veta 3.13. *$(\mathbb{Z}_n, \cdot)$ je komutatívny monoid pre každé $n \in \mathbb{N}$.*

Dôkaz. Násobenie zvyškových tried je komut. a asociatívne. Jednotkový prvok je $[1]_n$. □

Lemma 3.14. *Nech $a \in \mathbb{Z}$, $n \in \mathbb{N}$. Potom $[a]_n \in (\mathbb{Z}_n, \cdot)$ má inverziu $\iff (a, n) = 1$.*

Dôkaz. „ $\implies$ “: Nech $[b]_n$ je inverzia k $[a]_n$. Potom $[ba]_n = [ab]_n = [1]_n$. Preto $ab \equiv 1 \pmod{n}$, ekvivalentne $ab = kn + 1$, kde $k \in \mathbb{Z}$. Teda $ab + n(-k) = 1$ a z 2.21 $(a, n) = 1$.

„ $\impliedby$ “: Ak $(a, n) = 1$, tak podľa Vety 2.20 $\exists u, v \in \mathbb{Z}: au + nv = 1$. Potom $[a]_n \cdot [u]_n = [au]_n = [1 - nv]_n = [1]_n$. Teda $[u]_n$ je inverziou k $[a]_n$. $\square$

Definícia 3.15. Nech $(M, \cdot, e)$ je monoid. Potom $M^\times$ je množina všetkých invertibilných prvkov množiny M , t. j. $M^\times = \{a \in M \mid \exists b \in M: ab = ba = e\}$.

Lemma 3.16. $M^\times$ je uzavretá na násobenie a inverziou ab je $b^{-1}a^{-1}$.

Dôkaz. Máme $aa^{-1} = a^{-1}a = e$ a tiež $bb^{-1} = b^{-1}b = e$.

Potom $ab \cdot b^{-1}a^{-1} = aea^{-1} = aa^{-1} = e$ a tiež $b^{-1}a^{-1} \cdot ab = b^{-1}eb = b^{-1}b = e$. $\square$

Definícia 3.17. Nech p je prvočíslo. Potom $\mathbb{Z}_p^\times = \mathbb{Z}_p \setminus \{[0]_p\} = \mathbb{Z}_p^*$. (Lebo $(0, n) = n$.)

Veta 3.18. $(\mathbb{Z}_p^\times, \cdot)$ je komutatívna grupa pre každé prvočíslo p .

Dôkaz. Nech $[a]_p, [b]_p \in \mathbb{Z}_p^\times$. Potom $p \nmid a$, $p \nmid b$ a keďže p je prvočíslo, tak $p \nmid ab$. Teda $[a]_p \cdot [b]_p = [a \cdot b]_p \in \mathbb{Z}_p^\times$, takže $\mathbb{Z}_p^\times$ je grupoid. Podľa Vety 3.13 je $(\mathbb{Z}_p^\times, \cdot)$ komutatívny monoid. Nakoniec, keďže p je prvočíslo, tak pre každé $a \in \mathbb{Z}$, $p \nmid a$ platí $(a, p) = 1$. Každé také a teda má inverziu (Lemma 3.14). $\square$

3.4 Eulerova funkcia

Definícia 3.19 (Eulerova funkcia ϕ). $\phi: \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$, kde $\phi(n) = |\{a \mid a \leq n \wedge (a, n) = 1\}|$.

Veta 3.20. Číslo p je prvočíslo práve vtedy, keď $\phi(p) = p - 1$.

Dôkaz. „ $\implies$ “: Každé prirodzené číslo menšie ako p je nesúdeliteľné s p .

„ $\impliedby$ “: Predpokladajme, že p nie je prvočíslo. Potom $p = 1$ alebo p je zložené. Ak $p = 1$, tak $\phi(p) \neq p - 1$. Ak p je zložené, tak má kladného deliteľa, teda $\phi(p) \neq p - 1$. $\square$

Veta 3.21. Nech p je prvočíslo a $e \in \mathbb{N}$. Potom $\phi(p^e) = p^{e-1} \cdot (p - 1) = p^e(1 - \frac{1}{p})$.

Dôkaz. Súdeliteľné s p^e sú $p, 2p, 3p, \dots, p^{e-1}p$. Týchto čísel je p^{e-1} .

Nesúdeliteľných s p^e je potom $p^e - p^{e-1} = p^{e-1} \cdot (p - 1) = p^e(1 - \frac{1}{p})$. $\square$

Veta 3.22. Nech prvočíselný rozklad čísla $n \in \mathbb{N}$ je $n = \prod_{i=1}^m p_i^{e_i} = p_1^{e_1} p_2^{e_2} \cdots p_m^{e_m}$, kde p_i sú po dvoch rôzne prvočísla. Potom

$$\phi(n) = n \left(1 - \frac{1}{p_1}\right) \left(1 - \frac{1}{p_2}\right) \cdots \left(1 - \frac{1}{p_m}\right).$$

Dôkaz. Indukciou. Budeme opäť hľadať najprv čísla súdeliteľné s n .

Nech $n = p_1^{e_1}$. Existuje $\frac{n}{p_1}$ čísel menších ako n , ktoré sú deliteľné p_1 . Počet čísel, ktoré toto nespĺňajú je teda $n - \frac{n}{p_1} = p_1^{e_1} - p_1^{e_1-1} = p_1^{e_1}(1 - \frac{1}{p_1}) = n(1 - \frac{1}{p_1})$.

Nech $n = p_1^{e_1} p_2^{e_2}$. Existuje $\frac{n}{p_1}$ čísel menších ako n , ktoré sú deliteľné p_1 . Ďalej existuje $\frac{n}{p_2}$ čísel menších ako n , ktoré sú deliteľné p_2 . Ak sčítame, dostaneme počet $\frac{n}{p_1} + \frac{n}{p_2}$, ale podľa

PIE² musíme odpočítať $\frac{n}{p_1 p_2}$ čísel, teda máme $\frac{n}{p_1} + \frac{n}{p_2} - \frac{n}{p_1 p_2}$. Počet čísel, ktoré toto nespĺňajú je teda $n - \left(\frac{n}{p_1} + \frac{n}{p_2} - \frac{n}{p_1 p_2}\right) = \frac{np_1 p_2 - np_2 - np_1 + n}{p_1 p_2} = n \frac{p_1 p_2 - p_2 - p_1 + 1}{p_1 p_2} = n \left(1 - \frac{1}{p_1} - \frac{1}{p_2} + \frac{1}{p_1 p_2}\right) = n \left(\left(1 - \frac{1}{p_1}\right) - \frac{1}{p_2} \left(1 - \frac{1}{p_1}\right)\right) = n \left(1 - \frac{1}{p_1}\right) \left(1 - \frac{1}{p_2}\right)$.

IK: $\phi(n) = n - \left(\sum_{1 \leq i \leq m} \frac{n}{p_i} - \sum_{1 \leq i_1 < i_2 \leq m} \frac{n}{p_{i_1} p_{i_2}} + \dots + (-1)^{m+1} \frac{n}{p_1 p_2 \dots p_m}\right)$, z toho $\phi(n) = n \left(1 - \sum_{1 \leq i \leq m} \frac{1}{p_i} + \sum_{1 \leq i_1 < i_2 \leq m} \frac{1}{p_{i_1} p_{i_2}} - \dots + (-1)^m \frac{1}{p_1 p_2 \dots p_m}\right) = n \prod_{p|n} \left(1 - \frac{1}{p}\right)$. $\square$

Veta 3.23. Nech $a, b \in \mathbb{N}$. Ak $(a, b) = 1$, tak $\phi(ab) = \phi(a) \cdot \phi(b)$.

Dôkaz. Pri použití Vety 3.22 vidíme, že ak a, b sú nesúdeliteľné, majú rôzne činitele vo svojich prvočíselných rozkladoch a multiplikatívita Eulerovej funkcie je potom zrejmá. $\square$

Dôkaz (iný). Pozri [2, I.3.16]. $\square$

3.5 Cvičenia

1. Spočítajte $[425]_{793}^{-1}$ v $(\mathbb{Z}_{793}, +)$.
2. Spočítajte $[425]_{793}^{-1}$ v $(\mathbb{Z}_{793}^\times, \cdot)$.
3. Spočítajte $|\mathbb{Z}_{2014}^\times|$.
4. Nájdite všetky $n \in \mathbb{N}$ také, že $|\mathbb{Z}_n^\times| = 12$.
5. Určte zvyšok po delení čísla a číslom b :
  - (a) $a = 23^{2014}$, $b = 25$;
  - (b) $a = 42^{2014}$, $b = 60$;
  - (c) $a = 15^{15^{15}}$, $b = 13$.
6. Určte najväčší rád prvku v grupe:
  - (a) $\mathbb{S}_9$;
  - (b) $\mathbb{S}_{10}$.
7. Určte rád prvku a v grupe G :
  - (a) $a = [2]_{257}$, $G = (\mathbb{Z}_{257}^\times, \cdot)$;
  - (b) $a = [k]_n$, $G = (\mathbb{Z}_n, +)$, $k, n \in \mathbb{N}$;
  - (c) $A = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 2 & 1 \end{pmatrix}$, $G = (GL_2(\mathbb{R}), \cdot)$;
  - (d) $A = \begin{pmatrix} 1 & \sqrt{3} \\ -\sqrt{3} & 1 \end{pmatrix}$, $G = (GL_2(\mathbb{R}), \cdot)$;
  - (e) $A = \begin{pmatrix} 1 & -1 \\ 3 & 2 \end{pmatrix}$, $G = (GL_2(\mathbb{R}), \cdot)$.

²The Principle of Inclusion-Exclusion

3.6 Návodý k riešeniu cvičení

- $[425]_{793}^{-1} = [-425]_{793} = [368]_{793}$
- $[425]_{793}^{-1} = [-153]_{793} = [640]_{793}$
- $|\mathbb{Z}_{2014}^{\times}| = \phi(2014) = \phi(2) \cdot \phi(19) \cdot \phi(53) = 936$
- Možné prvočísla: 2, 3, 5, 7, 13.
  - Ak máme v rozklade 13: $n = 13, 26$
  - Ak nemáme v rozklade 13, máme 7: $n = 21, 42, 28$
  - Ak nemáme v rozklade 13, 7, máme 5: neexistuje
  - Ak nemáme v rozklade 13, 7, 5, máme 2, 3: $n = 36$
- (a) $\phi(25) = 20$, teda $23^{2014} \equiv 23^{14} \equiv (-2)^{14} \equiv 4^7 \equiv 4^{4+2+1} \equiv 9 \pmod{25}$
 (b) $42^{2014} = 12 \cdot 7 \cdot 21 \cdot 42^{2012} \pmod{12 \cdot 5} = 12 \cdot (7 \cdot 21 \cdot 42^{2012} \pmod{5})$;
 $7 \cdot 21 \cdot 42^{2012} \equiv 2 \cdot 1 \cdot 1 \pmod{5}$, teda $42^{2014} \equiv 12 \cdot 2 \pmod{60} \equiv 24 \pmod{60}$
 (c) $\phi(13) = 12$, $15^{15} \equiv x \pmod{12}$;
 $(15^{15}, 12) = 3$, preto $15^{15} = 3 \cdot 5 \cdot 15^{14} \pmod{3 \cdot 4} = 3 \cdot (5 \cdot 15^{14} \pmod{4})$;
 $5 \cdot 15^{14} \equiv 1 \cdot (-1)^{14} \equiv 1 \pmod{4}$, preto $15^{15} \equiv 3 \cdot 1 \pmod{12}$;
 t. j. $a = 15^{15^{15}} \equiv 15^3 \equiv 8 \pmod{13}$
- (a) Vezmeme mocniny prvočísel ≤ 9 (t. j. 2, 3, 2², 5, 7, 2³, 3²):

Dĺžka cyklu	(2) ◦ (7)	(3) ◦ (5)	(4) ◦ (5)	(7) ◦ (2)	(8) ◦ (1)	(9)
Rád (nsn)	14	15	20	14	8	9

- (b) 30.
- (a) $2^8 \equiv -1 \pmod{257}$, $2^{16} \equiv 1 \pmod{257}$; rád $[2]_{257}$ je 16.
 (b) $kx \equiv 0 \pmod{n} \iff n \mid kx \iff (n, k) \cdot \frac{n}{(n, k)} \mid \frac{k}{(n, k)} \cdot x \cdot (n, k) \iff \frac{n}{(n, k)} \mid \frac{k}{(n, k)} \cdot x \iff \frac{n}{(n, k)} \mid x$. Najmenšie také x je $\frac{n}{(n, k)}$.
 (c) $\begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 2 & 1 \end{pmatrix}^n = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 2n & 1 \end{pmatrix}$; rád a je ∞ .
 (d) $A^3 = \begin{pmatrix} -1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix} \implies A^6 = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$; rád a je 6.
 (e) $\det A = 5$; $\det A^n = 5^n$; rád a je ∞ .

Kapitola 4: Grupy ďalej

4.1 Podgrupy a generovanie

Definícia 4.1. Nech $(G, \cdot)$ je grupa, H neprázdna podmnožina množiny G . Potom H je podgrupa grupy G ; píšeme $H \leq G$; ak platí:

1. $1_G \in H$;
2. ak $a, b \in H$, tak $ab \in H$;
3. ak $a \in H$, tak $a^{-1} \in H$.

Dôsledok 4.2. $(H, \cdot)$ je grupa. Ak $(G, \cdot)$ je komutatívna, tak aj $(H, \cdot)$ je komutatívna.

Dôsledok 4.3. $(\{e\}, \cdot)$ je tzv. triviálna podgrupa grupy $(G, \cdot)$ a je to najmenšia podgrupa. $(G, \cdot)$ je sama sebe podgrupou a je najväčšia. Iné podgrupy ako tieto dve nazývame vlastné.

Dôsledok 4.4. Vlastnosť „byť podgrupou“ je tranzitívna.

Príklad 4.5. $(\mathbb{Z}, +) \leq (\mathbb{Q}, +) \leq (\mathbb{R}, +) \leq (\mathbb{C}, +)$.

Príklad 4.6. $(\mathbb{Q}^*, \cdot) \leq (\mathbb{R}^*, \cdot) \leq (\mathbb{C}^*, \cdot)$.

Veta 4.7. Nech $n \in \mathbb{N}_0$. Grupa $n\mathbb{Z} = \{nk \mid k \in \mathbb{Z}\}$ je jedinou podgrupou grupy $(\mathbb{Z}, +)$.

Dôkaz. Nech H je nejaká netriviálna podgrupa grupy $(\mathbb{Z}, +)$. Nech $n \in H$ je najmenší kladný prvok v H . (Ak by tam bolo $-n$, kde $n \in \mathbb{N}$, tak je tam aj n .) Ukážeme, že $n\mathbb{Z} = H$:

- $n\mathbb{Z} \subseteq H$: Ak $n \in H$, tak aj $\dots, -3n, -2n, -n, 0, n, 2n, 3n, \dots \in H$.
- $n\mathbb{Z} \supseteq H$: Nech $m \in H \setminus n\mathbb{Z}$. Potom $m \neq 0$ a $-m \in H \setminus n\mathbb{Z}$. Predpokladajme $m > 0$ (inak vezmeme $-m$). Z deliteľnosti platí $m = qn + r$, kde $0 \leq r < n$.
Ak $r = 0$, tak $m = qn \in n\mathbb{Z}$, preto $0 < r < n$. Z toho ale $r = m - qn \in H$, čo by znamenalo, že n nebol najmenší kladný prvok v H . Preto $H \setminus n\mathbb{Z} = \emptyset$.

Pre $n = 0$ triviálne. □

Veta 4.8. Nech $k, n \in \mathbb{N}$. $k\mathbb{Z}_n = \{k[x]_n \mid x \in \mathbb{Z}\}$ je jedinou podgrupou grupy $(\mathbb{Z}_n, +)$.

Dôkaz. Nech H je nejaká netriviálna podgrupa grupy $(\mathbb{Z}_n, +)$ tvaru $k\mathbb{Z}_n$, kde $k \in \mathbb{N}, k \mid n$. Nech k je najmenšie kladné číslo také, že $[k]_n$ je prvkom H .

Všetko dokážeme analogicky predošlému dôkazu, stačí len overiť, že $k \mid n$. Nech $n = kq + r$, kde $q \in \mathbb{Z}, r \in \{0, 1, \dots, k-1\}$.

- $[n]_n = [0]_n \in H$.
- $[n]_n = [k]_n \cdot q + [r]_n$. $[k]_n \in H, [k]_n \cdot q \in H$, preto musí aj $[r]_n \in H$, t. j. $r = 0$.

Dôsledok 4.9. Z Viet 4.7, 4.8: □

- $k\mathbb{Z} \subseteq l\mathbb{Z} \iff l \mid k$.
- $k\mathbb{Z} \cap l\mathbb{Z} = \text{nsn}(k, l) \cdot \mathbb{Z}$.
- $k\mathbb{Z}_n \subseteq l\mathbb{Z}_n \iff l \mid k, \text{ kde } k, l \mid n$.
- $\langle k\mathbb{Z} \cup l\mathbb{Z} \rangle = \text{NSD}(k, l) \cdot \mathbb{Z}$.

Lemma 4.10. Prienik H ľubovoľného systému³ $(H_i)_{i \in I}$ podgrúp grupy $(G, \cdot)$ je znovu podgrupou grupy $(G, \cdot)$.

³System je v podstate množina množín, len s iným značením: $(H_i)_{i \in I} = \{H_i \mid i \in I\}$.

Dôkaz. Ak $I = \emptyset$, tak $H = G$.

Ak $I \neq \emptyset$, tak $1 \in H$; ďalej $\forall i \in I: a, b \in H_i \implies ab, a^{-1} \in H_i$; a teda $ab, a^{-1} \in H$. $\square$

Lemma 4.11. *Nech $(G, \cdot)$ je grupa, $M \subseteq G$ je podmnožinou množiny G . Potom existuje najmenšia (vzhľadom k inklúzii) podgrupa grupy $(G, \cdot)$ obsahujúca množinu M .*

Túto najmenšiu podgrupu značíme $\langle M \rangle$ a čítame „podgrupa generovaná množinou M “.

Dôkaz. Nech $(H_i)_{i \in I}$ je systém všetkých podgrúp grupy $(G, \cdot)$ obsahujúcich množinu M . Do tohto systému patrí G a $\langle M \rangle = \bigcap_{i \in I} H_i$. $\langle M \rangle$ je najmenšia, lebo $\forall i \in I: \langle M \rangle \subseteq H_i$. $\square$

Veta 4.12. *Lubovoľná množina generuje podgrupu. Nech $(G, \cdot)$ je grupa, $M \subseteq G$ je podmnožinou množiny G . Potom $\langle M \rangle = X = \{g_1^{e_1} \cdot \dots \cdot g_n^{e_n} \mid n \in \mathbb{N}_0, g_i \in M, e_i \in \{-1, 1\}\}$.*

Vzorový dôkaz pre generovanie:

1. $M \subseteq X$.
2. X je podgrupa.
3. Ak Y je podgrupa a $M \subseteq Y$, tak $X \subseteq Y$.

$\square$

Ukážka použitia dôkazu:

1. Nech $g \in M$. Volíme $n = 1, g_n = g, e_n = 1$. Potom $M \subseteq \langle M \rangle = X = \{g\}$.
2. X je podgrupa.
  - (a) Neutrálny prvok dostanem pre $n = 0$ alebo vezmem $g \in M$ a uvážim $g \cdot g^{-1}$.
  - (b) Nech $a = g_1^{e_1} \cdot \dots \cdot g_m^{e_m}, b = h_1^{f_1} \cdot \dots \cdot h_n^{f_n}$. Potom ab je nášho tvaru.
  - (c) Nech $a = g_1^{e_1} \cdot \dots \cdot g_m^{e_m}$. Potom $a^{-1} = g_m^{-e_m} \cdot \dots \cdot g_1^{-e_1}$ je nášho tvaru.
3. $\forall g_1, \dots, g_m \in M$ platí $g_i \in Y$. Ďalej $g_1^{e_1}, \dots, g_m^{e_m} \in Y$. Nakoniec $g_1^{e_1} \cdot \dots \cdot g_m^{e_m} \in Y$.

$\square$

Dôsledok 4.13. *Nech $M = \{a\}$. Potom $\langle M \rangle = \langle \{a\} \rangle = \langle a \rangle = \{a^n \mid n \in \mathbb{Z}\}$.*

Definícia 4.14. Grupa $(G, \cdot)$ je cyklická, ak existuje $a \in G$ také, že $\langle a \rangle = G$.

Príklad 4.15. $(\mathbb{Z}, +)$, kde $a = 1$ alebo $(\mathbb{Z}_n, +)$, kde $a = [1]_n$. (Iné neexistujú, pozri 4.22.)

Lemma 4.16. *Nech $(S, \cdot)$ je pogruba, $M \subseteq S$. Potom $\langle M \rangle_{SEMIGROUPS} = \{a_1 \cdot \dots \cdot a_n \mid n \in \mathbb{N}, a_1, \dots, a_n \in M\}$.*

Lemma 4.17. *Nech $(S, \cdot, e)$ je monoid, $M \subseteq S$. Potom $\langle M \rangle_{MONOIDS} = \{\dots n \in \mathbb{N}_0 \dots\}$*

4.2 Homomorfizmy grúp

Definícia 4.18. Zobrazenie $\varphi: G \rightarrow H$ je (homo)morfizmus grupy $(G, \cdot)$ do grupy $(H, \circ)$, ak pre všetky $a, b \in G$ platí: $\varphi(a \cdot b) = \varphi(a) \circ \varphi(b)$.

Lemma 4.19. *Nech $\varphi: (G, \cdot) \rightarrow (H, \circ)$ je homomorfizmus grúp. Potom:*

1. $\varphi(1_G) = 1_H$;
2. $\varphi(a^{-1}) = (\varphi(a))^{-1}$.

Dôkaz. $\forall a \in G$:

1. $\varphi(a) = \varphi(1_G \cdot a) = \varphi(1_G) \circ \varphi(a)$. Analogicky $\varphi(a \cdot 1_G)$. Teda $\varphi(1_G)$ je jednička v H .
2. $\varphi(a \cdot a^{-1}) = \varphi(1_G) = 1_H$. Ďalej $\varphi(a \cdot a^{-1}) = \varphi(a) \circ \varphi(a^{-1}) = 1_H$, teda $\varphi(a^{-1}) = (\varphi(a))^{-1}$.

□

Definícia 4.20. Bijektívny homomorfizmus nazývame *izomorfizmus*. Ak existuje izomorfizmus medzi grupami G, H , nazývame ich izomorfné a píšeme $G \cong H$.

Príklad 4.21. $(\mathbb{R}^+, \cdot) \cong (\mathbb{R}, +)$, pretože $\log(a \cdot b) \mapsto \log(a) + \log(b)$.

Poznámka. Izomorfizmus definuje reláciu ekvivalencie. Z hľadiska algebry medzi izomorfnými objektmi nerozlišujeme – zaujíma nás len štruktúra objektov.

Veta 4.22. $(\mathbb{Z}, +)$ a $(\mathbb{Z}_n, +)$ sú (až na izomorfizmus) jediné dve cyklické grupy.

Dôkaz. Nech $(G, \cdot)$ je cyklická grupa s generátorom a .

- a) Nech rád a je 0 (t. j. grupa G je nekonečná). Vieme, že $\dots, a^{-1}, 1, a, a^2, \dots$ sú po dvoch rôzne. Definujme preto zobrazenie $\varphi: G \rightarrow \mathbb{Z}$ vzťahom $a^k \mapsto k$.
  - Morfizmus: $\varphi(a^k \cdot a^l) = \varphi(a^{k+l}) = k + l$ a aj $\varphi(a^k) + \varphi(a^l) = k + l$.
  - Injektívny: $\dots, a^{-1}, 1, a, a^2, \dots$ sú po dvoch rôzne.
  - Surjektívny: $\forall k \in \mathbb{Z}$ vrátime a^k .
- b) Nech rád a je $n \in \mathbb{N}$ (t. j. grupa G je konečná). Potom $a^k = a^l$ práve keď $k \equiv l \pmod{n}$, kde $k, l \in \mathbb{Z}$. Definujme preto zobrazenie $\varphi: G \rightarrow \mathbb{Z}_n$ vzťahom $a^k \mapsto [k]_n$.
  - Morfizmus: $\varphi(a^k \cdot a^l) = \varphi(a^{k+l}) = [k+l]_n$ a aj $\varphi(a^k) + \varphi(a^l) = [k]_n + [l]_n = [k+l]_n$.
  - Injektívny: $1, a, a^2, \dots, a^{n-1}$ sú po dvoch rôzne.
  - Surjektívny: $\forall [k]_n \in \mathbb{Z}_n$ vrátime a^k .

□

Príklad 4.23. $(\{-1, 1\}, \cdot) \cong (\mathbb{Z}_2, +)$, pretože $1 \mapsto 0$ a $-1 \mapsto 1$.

Príklad 4.24. $(\mathbb{Z}, +) \cong (n\mathbb{Z}, +)$, pretože $a \mapsto na$.

Definícia 4.25. Počet prvkov konečnej grupy $(G, \cdot)$ nazývame rád grupy a značíme ho $|G|$.

Veta 4.26. *Nech $(G, \cdot)$ je cyklická grupa s generátorom a . Rád generátora je rovný $|G|$.*

Definícia 4.27. *Endomorfizmus je homomorfizmus grupy G na seba.*

Definícia 4.28. *Automorfizmus je izomorfizmus grupy G na seba.*

Veta 4.29. *$(\text{End}(G), \circ)$ je monoid.*

Veta 4.30. *$(\text{Aut}(G), \circ)$ je grupa.*

4.3 Súčiny grúp

Definícia 4.31. Nech $(G, \cdot), (H, \circ)$ sú grupy. Na množine $G \times H$ definujeme operáciu $\times$ vzťahom $(g, h) \times (g', h') = (g \cdot g', h \circ h')$.

Dôsledok 4.32. *$(G \times H, \times)$ je grupa. Súčin komutatívnych grúp je komutatívna grupa.*

Dôkaz. Operácie v G, H sú korektné a asociatívne (a príp. komutatívne). Neutrálnym prvkom je $(1_G, 1_H)$ a $(g, h)^{-1} = (g^{-1}, h^{-1})$. $\square$

Lemma 4.33. *Zobrazenie $\Sigma : G \times H \rightarrow G$ definované $(g, h) \mapsto g$ je surjektívny homomorfizmus $(G, \cdot) \times (H, \circ)$ na $(G, \cdot)$.*

Definícia 4.34. Nech $(G_1, \cdot), \dots, (G_n, \cdot)$ sú grupy a $n \geq 2$. Na množine $G_1 \times \dots \times G_n$ definujeme súčin analogicky vzťahom $(g_1, \dots, g_n) \times (g'_1, \dots, g'_n) = (g_1 \cdot g'_1, \dots, g_n \cdot g'_n)$.

Veta 4.35 (Klasifikácia Abelovských grúp). *Nech $(G, \cdot)$ je komutatívna grupa, $|G| = n$. Potom $(G, \cdot) \cong (\mathbb{Z}_{p_1^{e_1}}, +) \times \dots \times (\mathbb{Z}_{p_m^{e_m}}, +)$, kde $p_1, \dots, p_m$ sú prvočísla (nie nutne rôzne), $e_1, \dots, e_m \in \mathbb{N}$ a $n = p_1^{e_1} \cdot \dots \cdot p_m^{e_m}$. Tento rozklad je jednoznačný (až na poradie činiteľov).*

Príklad 4.36. $(\mathbb{Z}_2, +) \times (\mathbb{Z}_3, +) \cong (\mathbb{Z}_6, +)$. Obe sú cykl.; generované $([1]_2, [1]_3)$ resp. $[1]_6$.

Príklad 4.37. $(\mathbb{Z}_2, +) \times (\mathbb{Z}_2, +) \not\cong (\mathbb{Z}_4, +)$. Prvá grupa nie je cyklická, druhá áno.

Príklad 4.38. Ak $n = 8$, tak existujú tri navzájom neizomorfné grupy (nepíšeme $+$): $\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$; $\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_4$; $\mathbb{Z}_8$.

Príklad 4.39. Ak $n = 36$, tak existujú štyri navzájom neizomorfné grupy (nepíšeme $+$): $\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_3 \times \mathbb{Z}_3$; $\mathbb{Z}_4 \times \mathbb{Z}_3 \times \mathbb{Z}_3$; $\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_9$; $\mathbb{Z}_4 \times \mathbb{Z}_9$. Ďalej napr. $\mathbb{Z}_{36} \cong \mathbb{Z}_4 \times \mathbb{Z}_9$.

4.4 Cayleyho vety

Lemma 4.40. *Nech $(M, \cdot), (N, \circ)$ sú monoidy. Definujme homomorfizmus $\varphi : (M, \cdot) \rightarrow (N, \circ)$. Potom $\varphi(M)$ je podmonoid monoidu $(N, \circ)$.*

Poznámka. Morfizmus monoidov vyžaduje $1_M \mapsto 1_N$, teda v tomto prípade $1_M \mapsto id_{\varphi_N}$.

Veta 4.41 (Cayleyova pre monoidy). *Lubovoľný monoid $(M, \cdot)$ je izomorfný nejakému podmonoidu monoidu $(T(A), \circ)$. Za A je možné vziať M .*

Poznámka. Každá operácia v monoide sa dá previesť na skladanie zobrazení.

Dôkaz. Definujme zobrazenie $\varphi: M \rightarrow T(M)$ vzťahom $a \mapsto f_a$, kde $f_a: M \rightarrow M$ je transformácia definovaná vzťahom $x \mapsto ax$.

- φ je homomorfizmus z $(M, \cdot)$ do $(T(M), \circ)$. Pre všetky $x \in M$:
  - $\varphi(a \cdot b)(x) = f_{ab}(x) = (ab)x$
  - $(\varphi(a) \circ \varphi(b))(x) = (f_a \circ f_b)(x) = f_a(f_b(x)) = f_a(bx) = a(bx) = (ab)x$
- φ je injektívne (t. j. ak $a \neq b$, tak $\varphi(a) \neq \varphi(b)$, t. j. $f_a \neq f_b$): Nech $f_a = f_b$. Potom $f_a(1) = f_b(1)$, t. j. $a \cdot 1 = b \cdot 1$, t. j. $a = b$.
- φ je surjektívne (t. j. $\forall f_a \in T(M) \exists a \in M: \varphi(a) = f_a$): vzorom f_a je a .

Našli sme bijektívny homomorfizmus, teda izomorfizmus. □

Veta 4.42 (Cayleyova pre pogrupy). *Lubovoľná pogrupa $(S, \cdot)$ je izomorfná nejakej podpogrupe pogrupy $(T(A), \circ)$. Za A je možné vziať S^1 , kde $S^1 = S$, ak $(S, \cdot)$ je monoid, a $S^1 = S \cup \{e\}$, kde e je nový (dodefinovaný) neutrálny prvok, ak $(S, \cdot)$ je pogrupa.*

Dôkaz. Presne ako dôkaz Cayleyovej vety 4.41 pre monoidy. □

Veta 4.43 (Cayleyova pre grupy). *Lubovoľná grupa $(G, \cdot)$ je izomorfná nejakej podgrupe grupy permutácií $(S(A), \circ)$ nejakej množiny A . Za A je možné vziať G .*

Dôkaz. Definujme zobrazenie $\varphi: G \rightarrow S(G)$ vzťahom $a \mapsto f_a$, kde $f_a: G \rightarrow G$ je transformácia definovaná vzťahom $x \mapsto ax$.

Z dôkazu Vety 4.41 vieme, že f_a je injektívny homomorfizmus.

- f_a je injektívne: Nech $f_a(x) = f_a(y)$. Potom $ax = ay$, t. j. $x = y$.
- f_a je surjektívne: Nech $y \in G$. Hľadáme $x \in G$ také, že $f_a(x) = y$, t. j. $ax = y$, t. j. vezmem $x = a^{-1}y$.

□

4.5 Rozklady grúp podľa podgrúp

4.5.1 Ľavé triedy

Definícia 4.44. Nech $(G, \cdot)$ je grupa, H jej podgrupa, $a \in G$. Množinu $aH = \{ah \mid h \in H\}$ nazývame *ľavá trieda* (angl. coset) grupy G podľa podgrupy H .

Veta 4.45. *Pre grupu $(G, \cdot)$, jej podgrupu H a prvky $a, b \in G$ sú ekvivalentné vzťahy:*

1. $aH = bH$;
2. $a \in bH$;
3. $b^{-1}a \in H$.

Dôkaz. Dokážeme postupne tri implikácie.

- „1. $\Rightarrow$ 2.“: $a = a \cdot 1_H \in aH$ a tiež $1_H \in bH$, teda $a \cdot 1_H \in bH$.
- „2. $\Rightarrow$ 3.“: $\exists h \in H: a = bh$, preto po vynásobení b^{-1} máme $b^{-1}a = h \in H$.
- „3. $\Rightarrow$ 1.“: $\exists h \in H: h^{-1}ah \in H$, preto $aH \subseteq bH$. Ďalej ak $b^{-1}a \in H$, tak $a^{-1}b \in H$ a teda $\exists h \in H: h^{-1}bh \in H$, preto $aH \supseteq bH$. $\square$

Definícia 4.46. Nech $(G, \cdot)$ je grupa, H jej podgrupa, $a \in G$. Definujme množinu všetkých ľavých tried $G/H = \{aH \mid a \in G\}$, kde $aH = \{ah \mid h \in H\}$.

Lemma 4.47. Množina G/H je rozklad na množine G . Všetky triedy tohto rozkladu sú rovnako mohutné.

Dôkaz. Vyjdeme z definície rozkladu množiny:

1. $\emptyset \notin G/H$ (triedy rozkladu sú neprázdne): $a \in aH$.
2. Ak $A, B \in G/H$, tak $A \cap B = \emptyset \vee A = B$: Nech $c \in aH \wedge c \in bH$. Potom $aH = bH$. Máme $c = ah = bh'$, kde $h, h' \in H$, chceme $b^{-1}a \in H$: $ah = bh'$, teda $b^{-1}ah = h'$, teda $b^{-1}a = h'h^{-1} \in H$.
3. $\bigcup_{A \in G/H} A = G$ (zjednotenie všetkých rozložených podmnožín je pôvodná množina):
 $\bigcup_{a \in G} aH \supseteq \bigcup_{a \in G} \{a\} = G$.

$\square$

Príklad 4.48. $G = (\mathbb{Z}, +)$, $H = n\mathbb{Z} = \{nk \mid k \in \mathbb{Z}\}$; $G/H = \mathbb{Z}/n\mathbb{Z} = \{a + n\mathbb{Z} \mid a \in \mathbb{Z}\}$.

4.5.2 Lagrangeova veta

Veta 4.49 (Lagrangeova). Nech $(G, \cdot)$ je konečná grupa, $|G| = n$, H je podgrupou G .

1. $|G| = |G/H| \cdot |H|$.
2. Rád podgrupy delí rád grupy, t. j. $|H| \mid n$.
3. Rád prvku delí rád grupy, t. j. pre $a \in G$ rádu m platí $m \mid n$.
4. Ak je n prvočíslo, tak $(G, \cdot)$ je cyklická.
5. Pre $a \in G$ platí $a^n = 1$.

Dôkaz.

1. G je zjednotením $|G/H|$ disjunktných množín (daných rozkladom G/H), z ktorých každá má rovnaký počet prvkov (pozri Lemma 4.47) a tento počet je $|H|$.
2. $n = k \cdot |H|$, kde $k = |G/H|$ (podľa 1.).
3. Rád prvku a je rovný rádu podgrupy $\langle a \rangle$. Ak $|\langle a \rangle| = m$, tak z 2. $m \mid n$.
4. Rád prvku $a \in G$ musí byť podľa 3. rovný 1 alebo n , takže $G = \langle a \rangle$ je cyklická grupa generovaná prvkom a . Ak má platiť 2., tak jediné možné podgrupy sú $\{1\}$ a G .

5. Z 3.: Ak $m \mid n$, tak $n = km$. Potom $a^n = a^{km} = 1$. □

Veta 4.50 (Malá Fermatova). Ak p je prvočíslo, $a \in \mathbb{N}$, pričom $p \nmid a$, tak $a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}$.

Dôkaz. Plynie z 5. časti Vety 4.49. □

Veta 4.51 (Eulerova). Ak $a, n \in \mathbb{N}$, pričom $(a, n) = 1$, tak $a^{\phi(n)} \equiv 1 \pmod{n}$.

Dôkaz. Uvážme $(\mathbb{Z}_n, \cdot)$. Potom $[a]_n$ má inverziu, práve keď $(a, n) = 1$. Ďalej $\mathbb{Z}_n^\times$ je množina všetkých invertibilných prvkov $\mathbb{Z}_n$. Potom $|\mathbb{Z}_n^\times| = \phi(n)$.

Použijeme 5. časť Vety 4.49 na $(\mathbb{Z}_n^\times, \cdot)$ a dostávame: $([a]_n)^{\phi(n)} = [1]_n$. □

Dôsledok 4.52. Ak a je prvkom $(\mathbb{Z}_n, \cdot)$, tak $a^{-1} = a^{\phi(n)-1}$.

4.5.3 Faktorové grupy

Definícia 4.53. Podgrupa $H \subseteq (G, \cdot)$ je *normálna*, ak $\forall g \in G \forall h \in H: g^{-1}hg \in H$.

Príklad 4.54. Nech $H = \{id, (1, 2)\} \subseteq (\mathbb{S}_3, \circ)$. Potom $(1, 2, 3)^{-1} \circ (1, 2) \circ (1, 2, 3) = (1, 3)$, preto H nie je normálna.

Lemma 4.55. Ak $(G, \cdot)$ je komutatívna, tak všetky jej podgrupy sú normálne [2, I.9.3].

Definícia 4.56. Grupa $(G, \cdot)$ je *prostá* (angl. simple), ak je konečná a jedinými jej normálnymi podgrupami sú $\{1\}$ a G .

Príklad 4.57. $(\mathbb{Z}_p, +)$ alebo $(\mathbb{A}_n, \circ)$, kde $n \geq 5$ sú proste grupy.

Veta 4.58. Nech H je normálna v $(G, \cdot)$. Potom predpis $aH \cdot bH = (ab)H$ korektne definuje operáciu na množine G/H a $(G/H, \cdot)$ bude grupou.

Dôkaz. *Korektnosť:* Nech $aH = cH, bH = dH$. Chceme $(ab)H = (cd)H$. Ak $aH = cH$, tak $c^{-1}a \in H$ (z Vety 4.45) a tiež ak $bH = dH$, tak $d^{-1}b \in H$. Chceme $(cd)^{-1}ab \in H$. Vezmime $(cd)^{-1}ab = d^{-1}c^{-1}ab = d^{-1}bb^{-1}c^{-1}ab$. Tento výraz patrí do H , lebo H je normálna.

Asociativita: $(aH \cdot bH) \cdot cH = (ab)H \cdot cH = ((ab)c)H = abcH$ a tiež $aH \cdot (bH \cdot cH) = \dots$

Neutrálny prvok: H , lebo $H \cdot aH = 1H \cdot aH = aH = aH \cdot H$.

Inverzný prvok k aH je $a^{-1}H$, lebo $a^{-1}H \cdot aH = (a^{-1}a)H = H$ a tiež $aH \cdot a^{-1}H =$

... □

Veta 4.59. Nech H je normálna v $(G, \cdot)$. Potom $p: a \mapsto aH$ je surjektívny homomorfizmus $(G, \cdot)$ na $(G/H, \cdot)$. Zobrazenie p nazývame projekcia.

Dôkaz. $p(ab) = (ab)H$ a tiež $p(a) \cdot p(b) = aH \cdot bH = (ab)H$. (Surjektivita triviálna.) □

Definícia 4.60. $(G/H, \cdot)$ je faktorgrupa grupy $(G, \cdot)$ podľa jej normálnej podgrupy H .

Príklad 4.61. $(\mathbb{Z}, +)/n\mathbb{Z} =: (\mathbb{Z}_n, +)$, kde $n \in \mathbb{N}_0$.

Príklad 4.62. $(\mathbb{R}^*, \cdot)/\{-1, 1\} \cong (\mathbb{R}^+, \cdot)$, pričom $(\mathbb{R}^*, \cdot)/\{-1, 1\} = \{a \cdot \{-1, 1\} \mid a \in \mathbb{R}^*\} = \{|a|, -|a|\} \mid a \in \mathbb{R}^*$. Bijekcia do $\mathbb{R}^+$ je daná predpisom $\{|a|, -|a|\} \mapsto |a|$.

Príklad 4.63. $(G, \cdot)/\{1\} \cong (G, \cdot)$.

Príklad 4.64. $(G, \cdot)/G \cong (\{1\}, \cdot)$.

Príklad 4.65. $(\mathbb{S}_n, \circ)/\mathbb{A}_n \cong (\{-1, 1\}, \cdot)$.

4.5.4 Veta Delo

Definícia 4.66. Nech $f: (G, \cdot) \rightarrow (H, \circ)$ je homomorfizmus grúp. Potom *jadro* homomorfizmu f je množina $Ker(f) = \{a \in G \mid f(a) = 1\}$.

Lemma 4.67. Homomorfizmus $f: (G, \cdot) \rightarrow (H, \circ)$ je prostý, práve keď $Ker(f) = \{1\}$.

Dôkaz. „ $\implies$ “: 1 ide vždy na 1 a ak je zobrazenie prosté, tak nič ďalšie nejde na 1.

„ $\impliedby$ “: Nech $f(a) = f(b)$. Chceme $a = b$. Po úprave $f(a) \cdot (f(b))^{-1} = 1$. Zároveň $f(a) \cdot (f(b))^{-1} = f(ab^{-1})$, teda $ab^{-1} \in Ker(f)$ + predpoklad $ab^{-1} = 1$, t. j. $a = b$. $\square$

Veta 4.68 (Delo). Nech zobrazenie $\alpha: (G, \cdot) \rightarrow (H, \cdot)$ je surjektívny homomorfizmus grúp. Potom $Ker(\alpha)$ je normálna podgrupa v $(G, \cdot)$.

Ďalej $\beta: aKer(\alpha) \mapsto \alpha(a)$ je surjektívny homomorfizmus $(G, \cdot)/Ker(\alpha)$ na $(H, \cdot)$.

Poznámka (Použitie). Máme dané $(G, \cdot)$, K . Hľadáme $(G, \cdot)/K$. Uhádneme $(H, \cdot)$ a surjektívny homomorfizmus $\alpha: (G, \cdot) \rightarrow (H, \cdot)$ s jadrom K .

Príklad 4.69. Nech $G = (GL_n(\mathbb{R}), \cdot)$, $K = (SL_n(\mathbb{R}), \cdot)$. Uhádneme $(H, \cdot) = (\mathbb{R}^*, \cdot)$ a surjektívny homomorfizmus $\alpha: A \cdot K \mapsto |A|$.

Musíme ukázať, že α je surjektívny homomorfizmus s jadrom K :

Homomorfizmus: $\alpha(AK \cdot BK) = \alpha((AB)K) = |AB|$ a aj $\alpha(AK) \cdot \alpha(BK) = |A| \cdot |B|$.

Surjektívny: pre $r \in \mathbb{R}^*$ vezmeme $\begin{pmatrix} r & & & \\ & 1 & 0 & \\ & 0 & \ddots & \\ & & & 1 \end{pmatrix}$.

S jadrom K : $AK \mapsto 1 \iff |A| = 1 \iff A \in SL_n(\mathbb{R})$.

Dôkaz. Dôkaz Vety Delo:

- $Ker(\alpha)$ je podgrupa: Chceme $1 \in Ker(\alpha)$. Nech $a, b \in Ker(\alpha)$, t. j. $\alpha(a) = \alpha(b) = 1$. Potom $\alpha(ab) = \alpha(a) \cdot \alpha(b) = 1$; $\alpha(a^{-1}) = (\alpha(a))^{-1} = 1^{-1} = 1$.
- $Ker(\alpha)$ je normálna: Nech $h \in Ker(\alpha)$, t. j. $\alpha(h) = 1$. Nech $a \in G$. Potom $\alpha(a^{-1}ha) = \alpha(a^{-1}) \cdot \alpha(h) \cdot \alpha(a) = 1$.
- β je homomorfizmus: $\beta(aKer(\alpha) \cdot bKer(\alpha)) = \beta((ab)Ker(\alpha)) = \alpha(ab)$;
a aj $\beta(aKer(\alpha)) \cdot \beta(bKer(\alpha)) = \alpha(a) \cdot \alpha(b) = \alpha(ab)$.
- β je surjektívne: Nech $b \in H$. Potom $\exists a \in G$: $\alpha(a) = b$ a tak $\beta(aKer(\alpha)) = \alpha(a) = b$.
- β je injektívne: Nech $\beta(aKer(\alpha)) = 1_H$. Potom $\alpha(a) = 1_H = 1$, t. j. $a \in Ker(\alpha)$, t. j. (podľa 4.45) $aKer(\alpha) = Ker(\alpha)$. Keďže $Ker(\alpha) = \{1\}$, použijem Lemmu 4.67.

$\square$

4.6 Cvičenia

1. Popíšte grupu symetrií rovnostranného trojuholníka ($\mathbb{D}_3 = \mathbb{S}_3$) jej prezentáciou.
2. Popíšte všetky podgrupy grupy $\mathbb{Z}_6$.
3. Dokážte, že $M = \{a + b\sqrt{7} \mid a, b \in \mathbb{R}, a \neq 0 \vee b \neq 0\}$ je podgrupou grupy $(\mathbb{C}^*, \cdot)$.
4. Určte podgrupu $\mathbb{S}_8$ generovanú permutáciami $\sigma = (1, 2, 3, 4) \circ (5, 6, 7, 8)$ a $\pi = (1, 8, 3, 6) \circ (2, 7, 4, 5)$.
5. Popíšte všetky podgrupy grupy $\mathbb{A}_4$.
6. Je dané zobrazenie korektne definovaným homomorfizmom, resp. izomorfizmom? Ak áno, určte jeho jadro a obraz.
  - (a) $\alpha: \mathbb{Z}_6 \times \mathbb{Z}_8 \rightarrow \mathbb{Z}_{48}$, $([a]_6, [b]_8) \mapsto [4a + 6b]_{48}$, kde $a, b \in \mathbb{Z}$;
  - (b) $\beta: (\mathbb{Z}_6, +) \times (\mathbb{Z}_8, +) \rightarrow (\mathbb{Z}_{24}, +)$, $([a]_6, [b]_8) \mapsto [4a + 6b]_{24}$, kde $a, b \in \mathbb{Z}$;
  - (c) $\gamma: (\mathbb{Z}_3, +) \times (\mathbb{Z}_8, +) \rightarrow (\mathbb{Z}_{24}, +)$, $([a]_3, [b]_8) \mapsto [8a + 3b]_{24}$, kde $a, b \in \mathbb{Z}$;
  - (d) $\delta: (\mathbb{Z}_7, +) \times (\mathbb{Z}_7, +) \rightarrow (\mathbb{Z}_7, +)$, $([a]_7, [b]_7) \mapsto [ab]_7$, kde $a, b \in \mathbb{Z}$.
7. Nech $(G, \circ)$ je grupa. Popíšte všetky homomorfizmy $(\mathbb{Z}, +) \rightarrow (G, \circ)$.
8. Popíšte endomorfizmus $\varphi: (\mathbb{Z}, +) \rightarrow (\mathbb{Z}, +)$.
9. Popíšte automorfizmus $\varphi: (\mathbb{Z}, +) \rightarrow (\mathbb{Z}, +)$.
10. Ukážte, že grupy $(\mathbb{Q}^*, \cdot)$ a $(\mathbb{Q}, +)$ nie sú izomorfné.
11. Ukážte, že grupy $(\mathbb{Z}, +)$ a $(\mathbb{Q}, +)$ nie sú izomorfné.
12. Nech G je grupa, $g \in G$. Homomorfizmus $\varphi: (\mathbb{Z}_n, +) \rightarrow (G, \cdot)$ taký, že $\varphi([1]_n) = g$ existuje práve vtedy, keď rád g delí n . Potom je tento homomorfizmus jediný.
13. Pre ktoré $n \in \mathbb{N}$ v $(S_{10}, \circ)$ existuje podgrupa izomorfná so $(\mathbb{Z}_n, +)$?
14. Pre ktoré $m, n \in \mathbb{N}$ je $(S_n, \circ, id)$ izomorfná s podgrupou monoidu $(T_m, \circ, id)$?
15. Nech $G = GL_2(\mathbb{R})$, $H = \{(\begin{smallmatrix} a & 0 \\ 0 & b \end{smallmatrix}) \mid a, b \in \mathbb{R}^*\}$ je podgrupa G . Popíšte ľavé a pravé triedy rozkladu G podľa H .
16. Nech $G = (\{(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \mid a, b \in \mathbb{R}, a \neq 0\}, \cdot)$, $H = \{(\begin{smallmatrix} 1 & x \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \mid x \in \mathbb{R}\}$ je podgrupa G . Dokážte, že H je normálna v G a určte, čomu je izomorfná grupa G/H .
17. Nech $G = (\{(\begin{smallmatrix} 1 & a & b \\ 0 & 1 & a \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \mid a, b \in \mathbb{Z}\}, \cdot)$, $H = \{(\begin{smallmatrix} 1 & 0 & x \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \mid x \in \mathbb{Z}\}$ je podgrupa G . Dokážte, že H je normálna v G a určte, čomu je izomorfná grupa G/H .
18. Nech $G = (\{(\begin{smallmatrix} 1 & a & b+cv\sqrt{2} \\ 0 & d & e \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \mid a, e \in \mathbb{Z}, b, c \in \mathbb{Q}, d \in \{1, -1\}\}, \cdot)$, $H = \{(\begin{smallmatrix} 1 & 2p & q \\ 0 & 1 & r \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \mid p, r \in \mathbb{Z}, q \in \mathbb{Q}\}$ je podgrupa G . Dokážte, že H je normálna v G a určte G/H .
19. Určte $GL_n(\mathbb{R})/SL_n(\mathbb{R})$.

20. Určte $(\mathbb{R}, +)/(\mathbb{Z}, +)$.

21. $G = (\{f: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R} \mid \exists a \in \mathbb{R}^* \exists b \in \mathbb{R}: \forall x \in \mathbb{R}: f(x) = ax + b\}, \circ)$. Ktorá z podgrúp $H = \{f \mid \exists a \in \mathbb{R}^*: \forall x: f(x) = ax\}$, $K = \{f \mid \exists b \in \mathbb{R}: \forall x: f(x) = x + b\}$ je norm.?

4.7 Návodý k riešeniu cvičení

- Generátory: $a =$ otočenie o $\frac{2\pi}{3}$, t. j. $(1, 2, 3)$; $b =$ zrkadlenie podľa osi y , t. j. $(2, 3)$
    - $\mathbb{D}_n$ je podgrupou $\mathbb{S}_n$ generovanou perm. $(1, 2, \dots, n)$ a $(1, n) \circ (2, n-1) \circ \dots$
  - Pravidlá: $a^3 = 1$; $b^2 = 1$; $ab = baa$
  - Pomocou nich je možné každý prvok vyjadriť ako $b^i a^j$, kde $i \in \{0, 1\}$, $j \in \{0, 1, 2\}$
2. $0\mathbb{Z}_6, 1\mathbb{Z}_6, 2\mathbb{Z}_6, 3\mathbb{Z}_6$.
- Uzavrenosť: $(a + b\sqrt{7}) \cdot (c + d\sqrt{7}) = (ac + 7bd) + (ad + bc)\sqrt{7} \in M$;
  - Neutrálny prvok: $1 \in M \iff a = 1, b = 0$;
  - Inverzný prvok: $\forall x \in M: x^{-1} \in M$.
4. $\langle \sigma, \pi \rangle = \{id, \sigma, \pi, \sigma^2, \sigma^3, \sigma \circ \pi, \pi \circ \sigma, \sigma^2 \circ \pi\}$.
5. $\mathbb{A}_4 = \{id, a = (1, 2) \circ (3, 4), b = (1, 3) \circ (2, 4), c = (1, 4) \circ (2, 3), d = (1, 2, 3), e = (1, 2, 4), f = (1, 3, 4), g = (2, 3, 4), h = (1, 3, 2), i = (1, 4, 2), j = (1, 4, 3), k = (2, 4, 3)\}$.
  - Rád 1: $\{id\}$;
  - Rád 2: $\{a, id\}, \{b, id\}, \{c, id\}$;
  - Rád 3: $\{d, h, id\}, \{e, i, id\}, \{f, j, id\}, \{g, k, id\}$;
  - Rád 4: $\{a, b, c, id\}$;
  - Rád 6: (nič);
  - Rád 12: $\mathbb{A}_4$;
6. (a)
  - Korektnosť: Ak $[a]_6 = [c]_6$ a $[b]_8 = [d]_8$, chceme $[4a + 6b]_{48} = [4c + 6d]_{48}$. Vieme, že $6 \mid a - c$ a $8 \mid b - d$. Protipríklad: $b = d = 8, a = 7, c = 1$.
  - Záver: nie je zobrazením.(b)
  - Korektnosť: Ak $[a]_6 = [c]_6$ a $[b]_8 = [d]_8$, chceme $[4a + 6b]_{24} = [4c + 6d]_{24}$. Vieme, že $4 \mid a - c$ a $6 \mid b - d$. Potom aj $24 \mid 4(a - c) + 6(b - d)$.
  - Homomorfizmus:
L: $\beta([a]_6, [b]_8) \circ ([c]_6, [d]_8) = \beta([a+c]_6, [b+d]_8) = [4(a+c) + 6(b+d)]_{24} = [4a + 6b + 4c + 6d]_{24}$
P: $\beta([a]_6, [b]_8) + \beta([c]_6, [d]_8) = [4a + 6b]_{24} + [4c + 6d]_{24} = [(4a + 6b) + (4c + 6d)]_{24} = L$.

- Jadro: $\text{Ker } \beta = \{([a]_6, [b]_8) \mid a, b \in \mathbb{Z}, \beta([a]_6, [b]_8) = [0]_{24}\}$.
 $([a]_6, [b]_8) \in \text{Ker } \beta \iff \beta([a]_6, [b]_8) = [0]_{24} \iff [4a+6b]_{24} = [0]_{24} \iff$
 $24 \mid 4a+6b \iff 12 \mid 2a+3b \iff 3 \mid a, 2 \mid b \iff a = 3x, b = 2y \iff$
 $12 \mid 6x+6y \iff 2 \mid x+y$.
 $\text{Ker } \beta = \{([0]_6, [0]_8), ([0]_6, [4]_8), ([3]_6, [2]_8), ([3]_6, [6]_8)\}$.
  - Obraz β je podgrupa v $\mathbb{Z}_{24}$, t. j. je tvaru $k \cdot \mathbb{Z}_{24}$, kde $k \mid 24$ a $|k \cdot \mathbb{Z}_{24}| = \frac{24}{k}$.
 Obraz β je v $2 \cdot \mathbb{Z}_{24}$. Stačí ukázať, že generátor $2 \cdot \mathbb{Z}_{24}$, t. j. $[2]_{24}$ leží v
 obraze β . Potom budeme vedieť, že $\text{Im } \beta = 2 \cdot \mathbb{Z}_{24}$.
 Teda $[4a+6b]_{24} = [2]_{24} \implies a = -1, b = 1$.
  - Záver: je homomorfizmus, nie je izomorfizmus.
- (c)
- Korektnosť, homomorfizmus: ako v (b).
  - Jadro: $\text{Ker } \gamma = \{([0]_3, [0]_8)\}$, lebo $24 \mid 8a+3b \iff 8 \mid b, 3 \mid a$. Hom. je
 inj.
  - Obraz: $[1]_{24} \in \text{Im } \gamma$ ($a = -1, b = 3$). Hom. je surjektívny.
  - Záver: je izomorfizmus. (Tiež $|\mathbb{Z}_3 \times \mathbb{Z}_8| = |\mathbb{Z}_{24}|$.)
- (d)
- Korektnosť: platí.
  - Homomorfizmus:
 $L: \delta([a]_7, [b]_7) + \delta([c]_7, [d]_7) = \delta([a+c]_7, [b+d]_7) = [ab+ad+bc+cd]_7$
 $P: \delta([a]_7, [b]_7) + \delta([c]_7, [d]_7) = [ab]_7 + [cd]_7 = [ab+cd]_7 \neq L$.
 Protipríklad: $a = b = 1, c = 2, d = 3$.
  - Záver: Je zobrazením, nie je homomorfizmom.

7. Každý homomorfizmus stačí zadať na nejakej množine generátorov. Množinou generátorov $\mathbb{Z}$ je $\{1\}$.

Nech g generuje G . Definujeme zobrazenie $\alpha_g: 1 \mapsto g$. Potom $\alpha_g(1) \circ \alpha_g(1) \circ \alpha_g(1) \circ \dots = g \circ g \circ g \circ \dots$, teda $\alpha_g(n) = g^n$ pre $n \in \mathbb{N}$, kde $n = 1 + 1 + 1 + \dots$.

Ďalej $g^{-n} = (g^n)^{-1} = (g^{-1})^n$, teda definujeme $\forall z \in \mathbb{Z}: \alpha_g(z) = g^z$.

8. Zobrazenie $\varphi: (\mathbb{Z}, +) \rightarrow (\mathbb{Z}, +)$ je endomorfizmus práve vtedy, keď pre všetky $z \in \mathbb{Z}$ platí: $\varphi_k(z) = kz$, kde $k \in \mathbb{Z}$.

- „ $\implies$ “: Nech φ je endomorfizmus, $\varphi_k(1) = k$. Keďže $z = 1 + \dots + 1$ pre každé kladné z , tak $\varphi_k(z) = \varphi_k(1) + \dots + \varphi_k(1) = k + \dots + k = kz$ pre kladné z .
 Ďalej $\varphi_k(1) = \varphi_k(1+0) = \varphi_k(1) + \varphi_k(0)$, teda $\varphi_k(0) = 0 = 0k$. Z toho $\varphi_k(-1) = -k$ a nakoniec $\varphi_k(-n) = -kn$.
- „ $\impliedby$ “: Nech $k \in \mathbb{Z}$ je také, že pre všetky $z \in \mathbb{Z}$ platí: $\varphi_k(z) = kz$. Potom $\varphi_k(z+y) = k(z+y) = kz + ky = \varphi_k(z) + \varphi_k(y)$. Dané zobrazenie je homomorfizmus.

Potom $f: \text{End}((\mathbb{Z}, +)) \cong (\mathbb{Z}, \cdot)$. Platí $f(\varphi_k) = k$. Ak je to izomorfizmus, musí $f(\varphi_k \circ \varphi_l) = f(\varphi_k(\varphi_l)) = f(\varphi_{kl}) = kl$ a tiež $f(\varphi_k) \cdot f(\varphi_l) = k \cdot l$.

Prvú časť overíme: $(\varphi_k \circ \varphi_l)(z) = \varphi_k(\varphi_l(z)) = \varphi_k(lz) = klz$ a tiež $(\varphi_k \circ \varphi_l)(1) = \varphi_k(\varphi_l(1)) = \varphi_k(l1) = kl1$. Preto $f(\varphi_k \circ \varphi_l) = (\varphi_k \circ \varphi_l)(1) = kl1$.

Druhá časť: $f(\varphi_k) \cdot f(\varphi_l) = \varphi_k(1) \cdot \varphi_l(1) = k \cdot l$.

9. $Aut((\mathbb{Z}, +)) \cong (\{1, -1\}, \cdot)$.
10. Každé racionálne číslo q ide zapísať ako súčet dvoch rovnakých racionálnych čísel, teda $q = r + r$. Ale toto neplatí pre súčin dvoch rovnakých čísel. (Např. $q = 2$.)
11. $(\mathbb{Z}, +)$ je cyklická grupa generovaná prvkom 1. Naopak $(\mathbb{Q}, +)$ cyklická nie je, lebo keby a/b bol jej generátor, tak by nebolo možné vygenerovať prvok c/d taký, že $(b, d) = 1$, keďže sčítaním zlomkov s rovnakým menovateľom dostaneme opäť zlomok s rovnakým menovateľom, príp. násobky.
12. „ $\implies$ “: Ak $\varphi([1]_n) = g$, tak $\forall a \in \mathbb{Z}$ platí $\varphi([a]_n) = g^a$. Keď $a = n$, tak $\varphi([n]_n) = g^n$ a zároveň $\varphi([n]_n) = \varphi([0]_n) = g^0 = 1$, teda $g^n = 1$. To nastáva, práve keď rád g delí n .
- „ $\impliedby$ “: Ak rád g delí n , tak $g^n = 1$. Ukážeme, že predpis $\varphi([a]_n) = g^a$ korektne zadáva homomorfizmus. Korektnosť: $\varphi([a + kn]_n) = g^{a+kn} = g^a \cdot (g^n)^k = g^a \cdot 1^k = g^a$. Homomorfizmus: ...
- Tento homomorf. je surjektívny, práve keď g generuje G . $\varphi(\mathbb{Z}_n) = \{g^a \mid a \in \mathbb{Z}\}$.
- Tento homomorfizmus je injektívny, práve keď rád g je rovný n .
- „ $\impliedby$ “: Nech φ zobrazí dva prvky na to isté, teda $\varphi([a]_n) = \varphi([b]_n)$, t. j. $g^a = g^b$, t. j. $g^{a-b} = 1$, t. j. rád g delí $a - b$. Rád g je z predpokladu n , takže ak $n \mid (a - b)$, tak $[a]_n = [b]_n$.
  - „ $\implies$ “: obmenou. Nech rád g je nejaké $r \neq n$. Stačí uvažovať $r < n$. Potom $[0]_n \neq \varphi([r]_n) = g^r = 1$, teda φ nie je injektívne.
13. $(\mathbb{Z}_n, +)$ je komutatívna cyklická grupa. V S_m môžeme generovať cyklické komutatívne podgrupy len a práve jedným prvkom. Postup riešenia je teda zistiť všetky možné rády prvkov z S_m (pre nás S_{10}).
- Rád permutácie je nsn veľkostí jeho disjunktných cyklov.
- Riešením je $n \in \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 20, 21, 30\}$.
14. Musí platiť, že $n \geq m$. T_m má m^m prvkov, ale len $m!$ z nich má inverziu (jedná sa práve o bijekcie).
- Pre $m < n$ má T_m menej invertibilných prvkov než S_n – teda nemôže existovať injektívny homomorfizmus z S_n do T_m .
- Pre $m \geq n$ má T_m aspoň toľko invertibilných prvkov ako je prvkov v S_n . Potom môže injektívny homomorfizmus fungovať takto: pošleme $f \in S_n$ na $g \in T_m$ tak, že $g(x) = f(x)$ pre $x \leq n$ a $g(x) = x$ pre $x > n \leq m$.
15. Ľavé: $\begin{pmatrix} a & b \\ c & d \end{pmatrix} \cdot H = \begin{pmatrix} e & f \\ g & h \end{pmatrix} \cdot H$, práve keď $\begin{pmatrix} a & b \\ c & d \end{pmatrix}^{-1} \cdot \begin{pmatrix} e & f \\ g & h \end{pmatrix} \in H$, t. j. keď $\frac{1}{ad-bc} \begin{pmatrix} de-gb & df-bh \\ ag-ce & ah-cf \end{pmatrix} \in H$, t. j. keď $df - bh = 0 \wedge ag - ce = 0$.
- Pravé: ... $be - af = 0 \wedge ch - dg = 0$.
- Podgrupa H nie je v G normálna, pretože ľavé triedy sa $\neq$ pravým.

16. Normálna: $(\begin{smallmatrix} c & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix})^{-1}(\begin{smallmatrix} 1 & a \\ 0 & 1 \end{smallmatrix})(\begin{smallmatrix} c & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) = (\begin{smallmatrix} 1 & a/c \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \in H$.

Množina ľavých tried: $(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H = (\begin{smallmatrix} c & d \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H$, práve keď $(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix})^{-1}(\begin{smallmatrix} c & d \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \in H$, t. j. keď $(\begin{smallmatrix} c/a & (d-b)/a \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \in H$, t. j. keď $c = a$.

Hypotéza: $G/H \cong (\mathbb{R}^*, \cdot)$, t. j. $h: G/H \rightarrow (\mathbb{R}^*, \cdot)$, kde $h((\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H) = a$.

Korektnosť: $(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H = (\begin{smallmatrix} c & d \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H$; dokázané skôr.

Homomorfizmus: $h((\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H \cdot (\begin{smallmatrix} c & d \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H) = h((\begin{smallmatrix} ac & ad+b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H) = ac$ a to sa rovná $h((\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H) \cdot h((\begin{smallmatrix} c & d \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H) = a \cdot c$.

Surjektívny: ak dostaneme $r \in \mathbb{R}^*$, chceme nájsť $(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H$ také, že $h((\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H) = r$. Volíme $(\begin{smallmatrix} r & 1 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix})$.

Injektívny: ak $h((\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H) = h((\begin{smallmatrix} c & d \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H)$, tak $a = c$ a z korektnosti $(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H = (\begin{smallmatrix} c & d \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H$.

Alternatívne z Vety Delo (4.68): H je jadro surjektívneho homomorfizmu h :

$(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \in Ker(h)$, práve keď $h((\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix})) = 1$, t. j. keď $a = 1$, t. j. keď $(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}) \in H$.

Potom H je normálna podgrupa v G a platí naša hypotéza.

17. Množina ľ. tried: $(\begin{smallmatrix} 1 & a & b \\ 0 & 1 & a \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H = (\begin{smallmatrix} 1 & c & d \\ 0 & 1 & c \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \cdot H$, práve keď $(\begin{smallmatrix} 1 & c-a & d-ac+a^2-b \\ 0 & 1 & c-a \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \in H$, t. j. $c = a$.

Hypotéza: $G/H \cong (\mathbb{Z}, +)$, t. j. $\alpha: G \rightarrow (\mathbb{Z}, +)$, kde $\alpha((\begin{smallmatrix} 1 & a & b \\ 0 & 1 & a \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix})) = a$.

Homomorfizmus: ...

Surjektívny: vzorom $z \in \mathbb{Z}$ je $(\begin{smallmatrix} 1 & z & 3 \\ 0 & 1 & z \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix})$.

Injektívny: H je jadro surjektívneho homomorfizmu $\alpha: (\begin{smallmatrix} 1 & a & b \\ 0 & 1 & a \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \in Ker(\alpha)$, práve keď $\alpha((\begin{smallmatrix} 1 & a & b \\ 0 & 1 & a \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix})) = 0$, t. j. keď $a = 0$, t. j. keď $(\begin{smallmatrix} 1 & a & b \\ 0 & 1 & a \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}) \in H$.

Potom H je normálna podgrupa v G a platí naša hypotéza.

18. Množina ľ. tried: ... $2 \mid f - \frac{ai}{d} \wedge h - c = 0 \wedge \frac{i}{d} = 1$, t. j. keď $h = c \wedge i = d \wedge [f]_2 = [a]_2$ (posledná podmienka: keďže $i = d$, tak z $2 \mid f - \frac{ai}{d}$ dostávame $2 \mid f - a$).

Hypotéza: $G/H \cong (\mathbb{Q}, +) \times (\{1, -1\}, \cdot) \times (\mathbb{Z}_2, +)$, t. j. $\alpha: G \rightarrow \mathbb{Q} \times \{1, -1\} \times \mathbb{Z}_2$, kde $\alpha((\begin{smallmatrix} 1 & a & b+c\sqrt{2} \\ 0 & d & e \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix})) = (c, d, [a]_2)$.

Homomorfizmus: ...

Surjektívny: vzorom $(c, d, [a]_2)$ je $(\begin{smallmatrix} 1 & a & c\sqrt{2} \\ 0 & d & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix})$.

Injektívny: ...

19. Odhad: $(GL_n(\mathbb{R}), \cdot) / SL_n(\mathbb{R}) = \{A \cdot SL_n(\mathbb{R}) \mid A \in GL_n(\mathbb{R})\}$. V tomto popise výslednej množiny ale nedokážeme rozlíšiť dve rôzne matice zadávajúce rovnakú množinu.

Kedy $A \cdot SL_n(\mathbb{R}) = B \cdot SL_n(\mathbb{R})$? Práve keď $A^{-1}B \in SL_n(\mathbb{R})$, t. j. keď $|A^{-1}B| = 1$, t. j. keď $|A| = |B|$. Preto

$$(GL_n(\mathbb{R}), \cdot) / SL_n(\mathbb{R}) = \left\{ \left(\begin{pmatrix} r & & & \\ & 1 & & 0 \\ & & \ddots & \\ & 0 & & 1 \end{pmatrix} \cdot SL_n(\mathbb{R}) \mid r \in \mathbb{R}^* \right\}.$$

Táto grupa je v bijekcii α s $(\mathbb{R}^*, \cdot)$, kde $\alpha \left(\begin{pmatrix} r & & & \\ & 1 & & 0 \\ & & \ddots & \\ & 0 & & 1 \end{pmatrix} \cdot SL_n(\mathbb{R}) \right) = r$.

Iné riešenie: keďže $|A \cdot B| = |A| \cdot |B|$, dá sa odhadnúť $GL_n(\mathbb{R})/SL_n(\mathbb{R}) \cong (\mathbb{R}^*, \cdot)$. Potom $\varphi: GL_n(\mathbb{R}) \rightarrow \mathbb{R}^*$, kde $\varphi(A) = |A|$. Potom φ je surjektívny homomorfizmus (vzorom ľub. $r \in \mathbb{R}^*$ je matica vyššie). Nakoniec $A \in Ker(\varphi)$, práve keď $\varphi(A) = 1$, t. j. keď $|A| = 1$, t. j. keď $A \in SL_n(\mathbb{R})$. Podľa Vety Delo...

20. Nech $x, y \in \mathbb{R}$. Potom $x + \mathbb{Z} = y + \mathbb{Z}$, práve keď $x - y \in \mathbb{Z}$, t. j. keď $x - [x] = y - [y]$. Odhad: $(\mathbb{R}, +)/(\mathbb{Z}, +) \cong G := (\{z \in \mathbb{C} \mid |z| = 1\}, \cdot)$. Definujeme $\varphi: \mathbb{R} \rightarrow G$ také, že $\varphi(x) = e^{i2\pi x}$. Potom φ je homomorfizmus... Tento homomorfizmus je surjektívny, pretože každé $z \in \mathbb{C}$, kde $|z| = 1$ je tvaru $z = e^{i2\pi x}$ pre nejaké $x \in \mathbb{R}$. Nakoniec určíme $Ker(\varphi)$. Platí: $\varphi(x) = 1$, práve keď $2\pi x \in 2\pi\mathbb{Z}$, t. j. keď $x \in \mathbb{Z}$.

21. a) H : Nech $h \in H, g \in G; h(x) = ax, g(x) = bx + c$. Pýtame sa, či $g^{-1} \circ h \circ g \in H$:
 $(g^{-1} \circ h \circ g)(x) = g^{-1}(h(g(x))) = g^{-1}(a(bx + c)) = \frac{a(bx+c)-c}{b} = ax + \frac{c(a-1)}{b}$.
 Protipríklad: ak $h(x) = 2x$ a $g(x) = 5x + 1$, tak $2x + \frac{1(2-1)}{5} \notin H$ - nie je norm.
 b) K : Analogicky. $g^{-1} \circ h \circ g \in K$, lebo $(g^{-1} \circ h \circ g)(x) = x + \frac{a}{b} \in K$ je norm.
 Potom $G/K \cong (\mathbb{R}^*, \cdot)$: $g \circ K = i \circ K$, práve keď $g^{-1} \circ i \in K$, t. j. keď $b = d$.
 (Lebo $g^{-1} \circ i(x) = g^{-1}(dx + e) = \frac{dx+e-c}{b}$.) Potom $G \rightarrow \mathbb{R}^*, g \mapsto b$.

4.8 Appendix: šifrovanie

Veta 4.70 (Čínska zvyšková). Nech $a, b \in \mathbb{Z}, m, n \in \mathbb{N}, (m, n) = 1$. Potom

$$a \equiv b \pmod{m}, \quad a \equiv b \pmod{n} \iff a \equiv b \pmod{mn}.$$

Dôkaz. „ $\Leftarrow$ “: Máme $kmn = a - b$, teda $kn \cdot m, km \cdot n \mid (a - b)$.

„ $\Rightarrow$ “: Máme $a - b = km = ln$, kde $m \mid l, mp = n$; teda $a - b = lmn$. □

Veta 4.71. Nech p, q sú dve rôzne prvočísla, $n = pq$. Potom

$$\forall a \in \mathbb{Z} \quad \exists k \in \mathbb{Z}: a^{k\varphi(n)} \equiv 1 \pmod{n}.$$

Dôkaz. Ak $(a, n) = 1$, tak platí Eulerova veta: $a^{\varphi(n)} \equiv 1 \pmod{n}$. Vezmeme k ľubovoľné a dostávame $(a^{\varphi(n)})^k \equiv 1^k \pmod{n}$, teda $a^{k\varphi(n)} \equiv 1 \pmod{n}$.

Ak $(a, n) \neq 1$, tak $a \equiv 0 \pmod{p}$ alebo $a \equiv 0 \pmod{q}$ (alebo oboje). Na základe Vety 4.70 stačí ukázať, že $a^{k\varphi(n)} \equiv 1$ modulo p a q zvlášť. V prvom prípade $a^{k(p-1)(q-1)} = (a^{p-1})^{k(q-1)} \equiv 1^{k(q-1)} \equiv 1 \pmod{p}$. Analogicky ukážeme druhý prípad modulo q . □

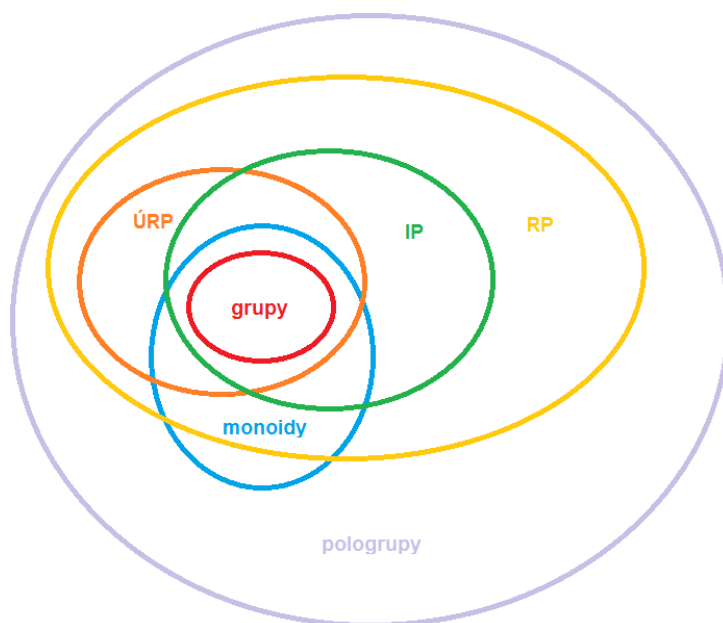
Veta 4.72 (RSA). Vezmime dve rôzne tajné prvočísla p, q . Spočítajme verejné $n = pq$. Spočítajme $\varphi(n)$. Vyberme verejné e také, že platí: $1 < e < \varphi(n)$ a $(e, \varphi(n)) = 1$. Spočítajme tajné d také, že $ed \equiv 1 \pmod{\varphi(n)}$.

Šifrovanie: $c \equiv m^e \pmod{n}$ ($0 \leq m < n$). *Dešifrovanie:* $m \equiv c^d \pmod{n}$.

4.9 Appendix: ďalšie vlastosti grupových štruktúr

Definícia 4.73. Regulárne, inverzné a úplné regulárne pologrupy:

- **Regulárna** pologrupa („Každý jej prvok je regulárny.“):
 $\forall a \exists b: aba = a$
- **Inverzná** pologrupa („Každý jej prvok má jedinú inverziu.“):
 $\forall a \exists ! b: aba = a, bab = b$
- **Úplná regulárna** pologrupa:
 $\forall a \exists b: aba = a, bab = b, ab = ba$

Príklad 4.74. Pologrupa $(T(A), \circ)$ je regulárna; nie je inverzná ani úplne regulárna.

Príklad 4.75. Pologrupa všetkých bijekcií (relácií) $(B(A \times A), \circ)$ nie je vždy regulárna.

Definícia 4.76 (Problém rozšírenia). Máme dané grupy $(G, \cdot)$, $(H, \cdot)$. Hľadáme všetky dvojice $(K, \cdot)$, L také, že $(K, \cdot)$ je grupa, L je jej normálna podgrupa a platí: $(L, \cdot) \cong (G, \cdot)$ a zároveň $(K/L, \cdot) \cong (H, \cdot)$. Potom K je *rozšírením* grupy G pomocou grupy H .

Príklad 4.77. Pre dané G, H je príkladom rozšírenia $(K = G \times H, \cdot)$, $L = G \times \{1\}$. Podľa Vety 4.68: $\alpha: G \times H \rightarrow H$, kde $(g, h) \mapsto h$.

- α je morfizmus: $\alpha((g, h) \cdot (g', h')) = \alpha((gg', hh')) = hh'$ a aj $\alpha((g, h)) \cdot \alpha((g', h')) = h \cdot h'$
- α je injektívne: $(1, h) \mapsto h$
- α má jadro K : $(g, h) \in Ker(\alpha) \iff \alpha((g, h)) = 1 \iff Ker(\alpha) = G \times \{1\}$

Definícia 4.78. Nech $(S, \cdot)$ je pologrupa, $a, b \in S$. Definujeme *Greenove relácie* $\mathcal{L}, \mathcal{R}, \mathcal{J}$:

- $a\mathcal{L}b \iff \exists p, q \in S^1: pa = b, qb = a;$
- $a\mathcal{R}b \iff \exists u, v \in S^1: au = b, bv = a;$
- $a\mathcal{J}b \iff \exists p, q, u, v \in S^1: pau = b, qbv = a.$

Ďalej definujeme *Greenove relácie* $\mathcal{H}, \mathcal{D}$:

- $a\mathcal{H}b \iff a\mathcal{L}b \wedge a\mathcal{R}b;$
- $a\mathcal{D}b \iff \exists c \in S: a\mathcal{L}c \wedge c\mathcal{R}b \iff \exists c' \in S: a\mathcal{R}c' \wedge c'\mathcal{L}b;$ resp. $\mathcal{L} \circ \mathcal{R} = \mathcal{R} \circ \mathcal{L}.$

Kapitola 5: Okruhy

5.1 Základné pojmy a vlastnosti okruhov

Definícia 5.1. Množina R s operáciami $+, \cdot$ sa nazýva (komutatívny) *okruh*, ak platí:

1. $(R, +)$ je komutatívna grupa,
2. $(R, \cdot)$ je (komutatívny) monoid,
3. $\forall a, b, c \in R: a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c, (b + c) \cdot a = b \cdot a + c \cdot a$ (distributivita).

Príklad 5.2. $(R, +, \cdot)$ pre $R = \mathbb{Z}_n, \mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$ je okruh.

Príklad 5.3. $(Mat_n(R), +, \cdot)$ pre $R = \mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$ je okruh.

Poznámka. Neutrálny prvok komutatívnej grupy $(R, +)$ značíme 0 (nulový prvok, nula), neutrálny prvok monoidu $(R, \cdot)$ značíme 1 (jednotkový prvok, „jednička“).

Definícia 5.4. Okruh $(\{0\}, +, \cdot)$ je tzv. *triviálny*. Okruhy s viac ako 1 prvkom sú *netriviálne*.

Definícia 5.5. Netriviálny komutatívny okruh R je *obor integrity*, ak $\forall a, b \in R$ platí: $a, b \neq 0 \implies a \cdot b \neq 0$. (T. j. práve keď $(R^*, \cdot)$ je grupoid.)

Prvky $a, b \in R^*$ také, že $a \cdot b = 0$ sa nazývajú *delitelia nuly*.

Lemma 5.6. *Netriviálny komutatívny okruh R je obor integrity, práve keď pre každé $a \in R^*, b, c \in R$ platí: $ab = ac \implies b = c$ (zákon o krátení).*

Dôkaz. „ $\implies$ “: $0 = ab - ac = a(b - c)$. V obore integrity $xy = 0 \iff x = 0 \vee y = 0$. Keďže $a \in R^*$, musí $b - c = 0$, t. j. $b = c$.

„ $\impliedby$ “: Nech R je netriviálny komut. okruh, kde platí zákon o krátení. Ak by existovali $a, b \in R^*$ také, že $ab = 0$, tak potom $ab = 0 = a \cdot 0$, teda zo zákona o krátení $b = 0 \ast$. $\square$

Definícia 5.7. Netriviálny komutatívny okruh R je *teleso*, ak každý jeho nenulový prvok je invertibilný, t. j. keď $\forall a \in R$ platí: $a \neq 0 \implies a^{-1} \in R$. (T. j. práve keď $(R^*, \cdot)$ je grupa.)

Invertibilné prvky monoidu $(R, \cdot)$ sa nazývajú *jednotky* (angl. units) okruhu R .

Príklad 5.8. Najmenšie teleso je $(\{0, 1\}, +, \cdot)$ (analógia triviálneho okruhu / OI).

Veta 5.9. Každé těleso je obor integrity.

Dôkaz. Nech R je těleso, $a, b \in R^*$. Potom $b = a^{-1} \cdot (a \cdot b)$, takže $a \cdot b \neq 0$. $\square$

Veta 5.10. Každý konečný obor integrity je těleso.

Dôkaz. Nech R je konečný obor integrity, $a \in R^*$. Keďže $(R^*, \cdot)$ je grupoid, predpis $r_a(x) = ax$ definuje zobrazenie $r_a: R^* \rightarrow R^*$. Z Lemmy 5.6 plynie, že r_a je injektívne. Keďže R^* je konečná množina, je r_a aj surjektívne. Potom $\exists x \in R^*: r_a(x) = 1$, t. j. $ax = 1$ a keďže R je komutatívny okruh, $x = a^{-1}$. $\square$

Poznámka. Hierarchia: těesá $\subset$ obory integrity $\subset$ komutatívne okruhy $\subset$ okruhy.
 $\mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$ $\mathbb{Z}$ (nie je těeslo) $\mathbb{Z}_n$ (nie je vždy OI)

Veta 5.11. $\mathbb{Z}_p$ je těeslo, práve keď p je prvočíslo.

Dôkaz. Ak je p prvočíslo, tak $\mathbb{Z}_p$ je těeslo podľa 3.12 a 5.9. Ak $n := p$ nie je prvočíslo, tak $n = ab$, kde $1 < a, b < n$. Keďže $[a][b] = [ab] = [0]$, tak $[a], [b]$ sú delitelia nuly v $\mathbb{Z}_n$. $\square$

5.2 Podokruhy

Definícia 5.12. Nech $(R, +, \cdot)$ je okruh, H neprázdna podmnožina množiny R . Potom H je podokruh okruhu R ; píšeme $H \leq R$; ak platí:

1. $0_R, 1_R \in H$;
2. ak $a, b \in H$, tak $a + b, ab \in H$;
3. ak $a \in H$, tak $-a \in H$.

Dôsledok 5.13. $(H, +, \cdot)$ je okruh. Ak $(R, +, \cdot)$ je komutatívny (resp. OI), tak aj $(H, +, \cdot)$ je komutatívny (resp. OI).

Dôsledok 5.14. $(\{0\}, +, \cdot)$ je tzv. triviálny podokruh okruhu R a je to najmenší podokruh. R je sám sebe podokruhom a to najväčším. Iné podokruhy ako tieto dva nazývame vlastné.

Dôsledok 5.15. Vlastnosť „byť podokruhom“ je tranzitívna.

Príklad 5.16. $(\mathbb{Z}, +, \cdot) \leq (\mathbb{Q}, +, \cdot) \leq (\mathbb{R}, +, \cdot) \leq (\mathbb{C}, +, \cdot)$.

Príklad 5.17. Nech $n \in \mathbb{Z}$ a $\alpha = \sqrt{-n}$. Potom $\mathbb{Z}[\alpha] = \{a + ab \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$ je podokruh okruhu $\mathbb{C}$ [2, II.3.3].

Príklad 5.18. Volbou $\alpha = \sqrt{-1} = i$ dostávame okruh Gaussových čísel $\mathbb{G} := \mathbb{Z}[i]$.

Lemma 5.19. $\mathbb{G}$ je obor integrity. Existuje v ňom delenie so zvyškom. Aj keď podiel a zvyšok nie je určený jednoznačne, existencia postačuje na dôkaz NSD a Bezoutovej rovnosti pre Gaussove čísla [2, II.3.4].

Príklad 5.20. $(\mathbb{Z}, +, \cdot) \leq (\mathbb{G}, +, \cdot) \leq (\mathbb{C}, +, \cdot)$.

Príklad 5.21. Okruh *kvaterniónov* tvorí množina $\mathbb{K} = \{a + ib + jc + kd \mid a, b, c, d \in \mathbb{R}\}$ s operáciami sčítania po zložkách a násobením definovaným pomocou nasledovnej tabuľky:

$\times$	1	i	j	k
1	1	i	j	k
i	i	-1	k	$-j$
j	j	$-k$	-1	i
k	k	j	$-i$	-1

5.3 Homomorfizmy okruhov

Definícia 5.22. Zobrazenie $\varphi: R_1 \rightarrow R_2$ je (homo)morfizmus okruhu $(R_1, +, \cdot)$ do okruhu $(R_2, \oplus, \circ)$, ak pre všetky $a, b \in R_1$ platí: $\varphi(a + b) = \varphi(a) \oplus \varphi(b)$ a $\varphi(a \cdot b) = \varphi(a) \circ \varphi(b)$. Ďalej musí platiť ešte tretie pravidlo, že $\varphi(1_{R_1}) = 1_{R_2}$.

Poznámka. Ide vlastne o hom. grupy $(R_1, +)$ do $(R_2, \oplus)$ a hom. monoidu $(R_1, \cdot)$ do $(R_2, \circ)$.

Definícia 5.23. Bijektívny homomorfizmus nazývame *izomorfizmus*. Ak existuje izomorfizmus medzi okruhmi R_1, R_2 , nazývame ich izomorfné a píšeme $R_1 \cong R_2$.

Príklad 5.24. Ak $H \leq R$, tak $H \rightarrow R$ je homomorfizmus okruhov. Obzvlášť $R \cong R$.

Príklad 5.25. $\varphi: \mathbb{Z} \rightarrow \mathbb{Z}_n$, kde $a \mapsto [a]_n$ je homomorfizmus okruhov.

Príklad 5.26. $\varphi: \mathbb{C} \rightarrow \mathbb{C}$, kde $a \mapsto \bar{a}$ (komplexne združené číslo, 7.47) je hom. okruhov.

Definícia 5.27. Nech $f: (R_1, +, \cdot) \rightarrow (R_2, \oplus, \circ)$ je homomorfizmus okruhov. Potom *jadro* homomorfizmu f je množina $\text{Ker}(f) = \{a \in R_1 \mid f(a) = 0\}$.

Lemma 5.28. Homomorfizmus $f: (R_1, +, \cdot) \rightarrow (R_2, \oplus, \circ)$ je *prostý* $\iff \text{Ker}(f) = \{0\}$.

Dôkaz. Keďže sa jedná o hom. grupy $(R_1, +)$ do $(R_2, \oplus)$, tvrdenie plynie z Lemmy 4.67. $\square$

Veta 5.29. *Prostý homomorfizmus φ z okruhu R do telesa T existuje, len ak R je OI.*

Dôkaz. Okruh R musí byť netriviálny. Ak by bol R triviálny, tak $0_R \mapsto 1_T$ (z definície), ale potom $\varphi(0 + 0) = \varphi(0) = 1$ a to sa nerovná $\varphi(0) + \varphi(0) = 1 + 1 = 0$.

Ďalej, okruh R musí byť komutatívny. Pri zobrazení do telesa musí platiť $\varphi(a) \cdot \varphi(b) = \varphi(b) \cdot \varphi(a)$, teda $\varphi(ab) = \varphi(ba)$, teda v pôvodnom okruhu $ab = ba$.

Nakoniec, R nesmie mať deliteľov nuly. Ak by $ab = 0$, tak $\varphi(a) \cdot \varphi(b) = \varphi(0) = 0$.

R je teda netriviálny, komutatívny a bez deliteľov nuly, teda je to OI. $\square$

5.4 Súčiny okruhov a podielové telesá

Definícia 5.30. Nech $(R_1, \oplus, \odot)$, $(R_2, \boxplus, \boxdot)$ sú okruhy. Na množine $R_1 \times R_2$ definujeme operácie $+$, $\cdot$ vzťahmi $[a, b] + [c, d] = [a \oplus c, b \boxplus d]$, $[a, b] \cdot [c, d] = [a \odot c, b \boxdot d]$ (po zložkách).

Dôsledok 5.31. $(R_1 \times R_2, +, \cdot)$ je okruh.

Dôkaz. $(R_1 \times R_2, +)$ je komutatívna grupa; nulovým prvkom je $[0_{R_1}, 0_{R_2}]$, opačným k prvku $[a, b]$ je $[-a, -b]$. $(R_1 \times R_2, +)$ je monoid; jednotkovým prvkom je $[1_{R_1}, 1_{R_2}]$. $\square$

Lemma 5.32. Ak R_1, R_2 sú netriviálne, tak $(R_1 \times R_2, +, \cdot)$ nikdy nie je obor integrity.

Dôkaz. $[1, 0] \cdot [0, 1] = [0, 0]$. $\square$

Lemma 5.33. Nech R je OI. Definujme na množine $R \times R^*$ reláciu $\equiv$ vzťahom $[a, b] \equiv [c, d] \iff ad = bc$ pre všetky $a, c \in R$, $b, d \in R^*$. Potom $\equiv$ je relácia ekvivalencie.

Dôkaz. Uvažujme $a, c, e \in R$, $b, d, f \in R^*$.

- *Reflexivita:* $[a, b] \equiv [a, b]$, lebo $ab = ba$.
- *Symetria:* ak $[a, b] \equiv [c, d]$, tak $ad = bc$ a z kom. násobenia $cb = da$, teda $[c, d] \equiv [a, b]$.
- *Tranzitivita:* ak $[a, b] \equiv [c, d]$ a $[c, d] \equiv [e, f]$, tak $ad = bc$ a $cf = de$. Po vynásobení f dostávame $adf = bcf = bde$. Z toho $adf - bde = 0$, teda $d(af - be) = 0$. Keďže $d \in R^*$ a R je OI, tak $af - be = 0$, t. j. $af = be$, t. j. $[a, b] \equiv [e, f]$.

(V dôkaze tranzitivity nesmieme násobiť inverziou d^{-1} – tá nemusí vôbec existovať!) $\square$

Dôsledok 5.34. Relácia ekvivalencie $\equiv$ určuje rozklad na množine $R \times R^*$. Množinu $R \times R^* / \equiv$ tried tohto rozkladu označíme $Q(R)$. Triedu obsahujúcu prvok $[a, b]$ označíme $\frac{a}{b}$. Potom platí: $\frac{a}{b} = \frac{c}{d} \iff ad = bc$ (krížové pravidlo pre zlomky).

Veta 5.35. Nech R je OI. Definujme súčet a súčin dvoch prvkov $\frac{a}{b}, \frac{c}{d} \in Q(R)$ vzťahmi $\frac{a}{b} + \frac{c}{d} = \frac{ad+bc}{bd}$, $\frac{a}{b} \cdot \frac{c}{d} = \frac{ac}{bd}$ (súčet a súčin zlomkov). Potom $+$, $\cdot$ sú operácie na $Q(R)$ a $(Q(R), +, \cdot)$ je teleso, tzv. podielové.

Dôkaz. Korektnosť $(+, \cdot)$ sú operácie: ak $\frac{a}{b} = \frac{a'}{b'}$, $\frac{c}{d} = \frac{c'}{d'}$, kde $a, a', c, c' \in R$, $b, b', d, d' \in R^*$, tak musí $\frac{a}{b} + \frac{c}{d} = \frac{a'}{b'} + \frac{c'}{d'}$, $\frac{a}{b} \cdot \frac{c}{d} = \frac{a'}{b'} \cdot \frac{c'}{d'}$. To platí [2, II.4.15].

$(Q(R), +)$ je kom. grupa: platí kom., asociat., nulový prvok je $\frac{0}{1}$ a opačný k $\frac{a}{b}$ je $\frac{-a}{b}$.

$(Q(R), \cdot)$ je kom. monoid: platí kom., asociat., jednotkový prvok je $\frac{1}{1}$. Platí distributivita.

$(Q(R), +, \cdot)$ je teda kom. okruh. Je aj netriviálny, lebo ak by $\frac{0}{1} = \frac{1}{1}$, tak by $0 = 1$.

$(Q(R), +, \cdot)$ je teleso: ak $\frac{a}{b} \neq \frac{0}{1}$, tak $a \neq 0$, teda $\frac{a}{a} \in Q(R)$. Platí $\frac{a}{b} \cdot \frac{b}{a} = \frac{1}{1}$, teda $(\frac{a}{b})^{-1} = \frac{b}{a}$, takže každý nenulový prvok má inverziu. $\square$

Veta 5.36. Nech R je OI. Potom zobrazenie $k: R \rightarrow Q(R)$ definované $k(a) = \frac{a}{1}$ pre ľubovoľné $a \in R$ je injektívny homomorfizmus okruhov. Ak je R teleso, tak k je izomorfizmus.

Dôkaz. Nech $a, b \in R$. Homomorfizmus: $k(a) + k(b) = \frac{a}{1} + \frac{b}{1} = \frac{1a+1b}{1} = \frac{a+b}{1} = k(a+b)$, ďalej $k(a) \cdot k(b) = \frac{a}{1} \cdot \frac{b}{1} = \frac{a \cdot b}{1} = \frac{ab}{1} = k(ab)$ a tiež $k(1) = \frac{1}{1}$ (jednička ide na jedničku).

Injektívny: ak $k(a) = k(b)$, tak $\frac{a}{1} = \frac{b}{1}$, t. j. $a = a \cdot 1 = 1 \cdot b = b$.

Nech R je teleso, $a \in R, b \in R^*$. Surjektívny: $k(ab^{-1}) = \frac{ab^{-1}}{1} = \frac{a}{b}$, lebo $ab^{-1}b = 1a$. Potom k je izomorfizmus. $\square$

Definícia 5.37. $\mathbb{Q} := Q(\mathbb{Z})$.

Veta 5.38 (O univerzalite). Nech R je OI, T je teleso a $\alpha: R \rightarrow T$ prostý homomorfizmus. Potom existuje jediný homomorfizmus $\beta: Q(R) \rightarrow T$ taký, že $\beta \circ k = \alpha$ [2, II.4.19].

5.5 Charakteristiky okruhov

Definícia 5.39. Buď R okruh. Najmenšie $n \in \mathbb{N}$ také, že $n1 = 0$ nazývame *charakteristika* okruhu R . Ak také n neexistuje (t. j. $k1 \neq 0$ pre každé $k \in \mathbb{N}$), tak $n := 0$.

Poznámka. Ak char. n okruhu R nie je 0, tak n je rád 1 v grupe $(R, +)$ [2, II.2.2].

Príklad 5.40. Charakteristiky okruhov $\mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$ sú 0. Charakteristika $\mathbb{Z}_n$ je n .

Lemma 5.41. Charakteristika oboru integrity je buď 0 alebo prvočíslo.

Dôkaz. Ak by $n = kl$, kde $k, l \geq 2$, tak $(1 + \dots + 1)(1 + \dots + 1)$ (postupne k -krát a l -krát) má deliteľov nuly. $\square$

5.6 Cvičenia

1. Sú okruhy $(\mathbb{Z}, +, \cdot) \times (\mathbb{Z}, +, \cdot)$ a $(\mathbb{Z}[i], +, \cdot)$ izomorfné?
2. Sú okruhy $(\mathbb{R}, +, \cdot) \times (\mathbb{R}, +, \cdot)$ a $(\mathbb{C}, +, \cdot)$ izomorfné?
3. Sú okruhy $(\mathbb{Q}[\sqrt{5}], +, \cdot)$ a $(\mathbb{Q}[\sqrt{3}], +, \cdot)$ izomorfné?
4. Existuje injektívny homomorfizmus zo $(\mathbb{Z}, +, \cdot)$ do nejakého telesa?
5. Existuje injektívny homomorfizmus zo $(\mathbb{Z}_2, +, \cdot) \times (\mathbb{Z}_3, +, \cdot)$ do nejakého telesa?
6. Čo sa stane, ak definujeme ekvivalenciu z Lemmy 5.33 na okruhu $R = \mathbb{Z}_4$?
7. Pre okruh $(R, +, \cdot)$ definujeme okruh $(R[i], +, \cdot)$ vzťahmi: $R[i] = R \times R$, $(a, b) + (c, d) = (a + c, b + d)$, $(a, b) \cdot (c, d) = (ac - bd, ad + bc)$. Prvky môžete písať v tvare $a + bi$. Aký tvar majú prvky $Q(\mathbb{Z}[i])$?
8. Dokážte, že okruhy $((Q(\mathbb{Z})[i], +, \cdot))$ a $(Q(\mathbb{Z}[i]), +, \cdot)$ sú izomorfné.

5.7 Návod k riešeniu cvičení

1. Nie sú. $\mathbb{G} = (\mathbb{Z}[i], +, \cdot)$ je OI, ale $(\mathbb{Z}, +, \cdot) \times (\mathbb{Z}, +, \cdot)$ nie je OI. Napr. $(1, 0) \cdot (0, 1) = (0, 0)$.
2. Nie sú. $\mathbb{C}$ je teleso a teda OI, ale $(\mathbb{R}, +, \cdot) \times (\mathbb{R}, +, \cdot)$ nie je OI. Napr. $(1, 0) \cdot (0, 1) = (0, 0)$.
3. Nie, pretože $\sqrt{5} \notin \mathbb{Q}[\sqrt{3}]$.

Nech p je prvočíslo, $\sqrt{p} \notin \mathbb{Q}$. Ak by $\sqrt{p} \in \mathbb{Q}$, potom $\sqrt{p} = a/b$, kde $a, b \in \mathbb{N}$ a $\text{NSD}(a, b) = 1$ (v opačnom prípade ich môžeme krátiť). Úpravou dostaneme rovnosť $p \cdot b^2 = a^2$, teda $p \mid a^2$.

$\sqrt{p} \notin \mathbb{N}$, teda $p \mid a$ (to je vidieť z toho, že a má jednoznačný rozklad na prvočísla a a^2 má ten istý rozklad, ale každý člen je umocnený na druhú) a môžeme písať $a = px, x \in \mathbb{N}$. Potom ale $p \cdot b^2 = p^2 \cdot x^2$ a $b^2 = p \cdot x^2$, teda $p \mid b^2$ a preto tiež $p \mid b$. Našli sme deliteľa a, b rôzneho od 1, čo je spor.

Predpokladajme, že $\sqrt{5} \in \mathbb{Q}[\sqrt{3}]$, teda $\sqrt{5} = a + b\sqrt{3}$, kde $a, b \in \mathbb{Q}, b \neq 0$ (to môžeme predpokladať, lebo $\sqrt{5} \notin \mathbb{Q}$). Umocníme obe strany výrazu: $5 = a^2 + 2ab\sqrt{3} + 3b^2$.

Predpokladajme, že $a \neq 0$, potom úpravou rovnosti dostaneme výraz $\sqrt{3} = (5 - a^2 - 3b^2)/2ab \in \mathbb{Q}$ – spor. Nech teda $a = 0$, potom $\sqrt{5} = b\sqrt{3}$, teda $\sqrt{5}\sqrt{3} = 3b \in \mathbb{Q}$. Dokážeme, že $\sqrt{15} \notin \mathbb{Q}$. Použijeme rovnaký postup ako pri dôkaze, že $\sqrt{p} \notin \mathbb{Q}$.

4. $f: (\mathbb{Z}, +, \cdot) \rightarrow (\mathbb{R}, +, \cdot)$, kde $f(a) = a$.
  5. Nie. V $(\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_3)$ existujú delitelia nuly, napr. $(0, 1) \cdot (1, 0) = (0, 0)$. Táto vlastnosť sa zachová aj v obraze (delitelia nuly ostávajú pri ľubovoľnom rozšírení daného obrazu), ktorý potom nemôže byť podgrupou telesa.
  6. Potom $\equiv$ nie je reláciou ekvivalencie. Napr. v $\mathbb{Z}_4$ je $[2, 2] \equiv [0, 2]$, lebo $2 \cdot 2 = 0 \cdot 2$ a $[0, 2] \equiv [0, 1]$, lebo $0 \cdot 2 = 0 \cdot 1$, ale $[2, 2] \equiv [0, 1]$ by dalo $2 \cdot 1 = 0 \cdot 2$, teda $2 = 0 \cdot 2$. Potom $\equiv$ nie je ekvivalencia (a teda neurčuje rozklad na množine, ako je požadované).
- Toto platí pre všetky $\mathbb{Z}_n$, kde n je zložené, lebo potom R nie je OI.
7. Gaussove racionálne čísla $\mathbb{Q}[i] := \mathbb{Q}(\mathbb{Z}[i]) = \{a + bi \mid a, b \in \mathbb{Q}\}$.
  8. $f([a, b], [c, d]) = [(ad + cbi), (bd)]$, teda $(a/b) + (ci/d) = (ad + cbi)/(bd)$.

Kapitola 6: Varenie čísel

Motivácia:

$\mathbb{N}_0$: Vieme $+$, $\cdot$, $\leq$. Nevieme odčítat.

$\mathbb{Z}$: Vieme $+$, $\cdot$, $\leq$, $-$. Nevieme deliť nenulovým prvkom.

$\mathbb{Q}$: Vieme $+$, $\cdot$, $\leq$, $-$, $\div$. Neexistujú konvergentné Cauchyovské postupnosti.

$\mathbb{R}$: Vieme $+$, $\cdot$, $\leq$, $-$, $\div$. Nevieme odmocňovať ($\mathbb{R}$ nie sú algebraicky uzavreté).

$\mathbb{C}$: Vieme $+$, $\cdot$, $\leq$, $-$, $\div$, $\sqrt{\quad}$.

Definícia 6.1. Konštrukcia $\mathbb{N}_0$ (Z-F teória množín): $0 := \emptyset$, $n + 1 := n \cup \{n\}$. Potom $\mathbb{N}_0$ je najmenšia množina obsahujúca $\emptyset$ a uzavretá na operáciu $'$ definovanú $n' = n \cup \{n\}$.

Príklad 6.2. $1 = 0 + 1 = \emptyset \cup \{\emptyset\} = \{\emptyset\}$, $2 = 1 + 1 = 1 \cup \{1\} = \{\emptyset\} \cup \{\{\emptyset\}\} = \{\emptyset, \{\emptyset\}\}$,
...

Definícia 6.3. Operácie na $\mathbb{N}_0$:

- $m < n \iff m \subsetneq n$;
- $m \leq n \iff m < n \vee m = n$;
- $m + 0 = m$, $m + 1 = m'$, $m + n = (m + 1) + (n - 1)$;

- $m \cdot 0 = 0, \quad m \cdot 1 = m, \quad m \cdot n = m \cdot (n - 1) + m.$

Definícia 6.4. Konštrukcia $\mathbb{Z}$: na $\mathbb{N}_0 \times \mathbb{N}_0$ definujeme reláciu $\sim$ tak, že $(a, b) \sim (c, d) \iff a + d = b + c$. Potom $\sim$ je ekvivalencia. Celé čísla definujeme ako triedy ekvivalencie $[(a, b)]_{\sim}$ usporiadaných dvojíc (a, b) dvoch prirodzených čísel. Namiesto $[(a, b)]_{\sim}$ píšeme $a - b$.

Definícia 6.5. Operácie na $\mathbb{Z}$:

- $(a - b) + (c - d) = (a + c) - (b + d);$
- $(a - b) \cdot (c - d) = (ac + bd) - (ad + bc);$
- $a - b \leq c - d \iff a + d \leq b + c.$

Definícia 6.6. Konštrukcia $\mathbb{Q}$: pozri Definíciu 5.37.

Definícia 6.7. Operácie na $\mathbb{Q}$: $\frac{a}{b} \leq \frac{c}{d} \iff ad \leq bc$, pre $a, b, c, d > 0$.

Kapitola 7: Polynómy

7.1 Základné pojmy

Definícia 7.1. Analytická definícia polynómu ako zobrazenia nevyhovuje v algebre. Polynóm tu budeme uvažovať ako postupnosť koeficientov.

Nech R je okruh. *Polynóm nad okruhom R* je nekonečná postupnosť $f = (f_0, f_1, \dots)$, kde $f_i \in R$ pre $i \in \mathbb{N}_0$ také, že množina $\{i \in \mathbb{N}_0 \mid f_i \neq 0\}$ je konečná.

Poznámka. Prvky $f_0, f_1, \dots, f_i, \dots$ nazývame *koeficienty* polynómu.

Nulový polynóm („nula“) je nekonečná postupnosť $0 = (0, 0, 0, \dots, 0, \dots)$.

Jednotkový polynóm („jednička“) je nekonečná postupnosť $1 = (1, 0, 0, \dots, 0, \dots)$.

Konštantný polynóm je nekonečná postupnosť $a = (a, 0, 0, \dots, 0, \dots)$, kde $a \in R$.

Definícia 7.2. $R[x]$ je množina všetkých polynómov nad daným okruhom R .

Veta 7.3. *Buď R okruh. Na $R[x]$ definujeme operácie $+, \cdot$ vzťahmi*

$$(f + g)_i = f_i + g_i, \quad (f \cdot g)_i = \sum_{k=0}^i f_k \cdot g_{i-k}.$$

Potom $(R[x], +, \cdot)$ je okruh („okruh polynómov“) nad R . Ak je R kom., tak aj $R[x]$ je kom.

Dôkaz. Korektnosť: $+, \cdot$ sú operácie na $R[x]$, lebo $f + g, fg$ sú polynómy. Totiž ak $f, g \in R[x]$, tak $f + g, fg \in R[x]$, lebo množ. $\{i \in \mathbb{N}_0 \mid f_i + g_i \neq 0\}, \{i \in \mathbb{N}_0 \mid \sum_{k=0}^i f_k g_{i-k} \neq 0\}$ sú konečné.

Keďže sčítanie polynómov je definované po zložkách, $(R[x], +)$ je kom. grupa. Platí kom., asociativita, nulovým prvkom je nulový polynóm a opačným k f je $(-f_0, -f_1, \dots)$.

Ďalej $(R[x], \cdot)$ je monoid. Jedničkou je jednotkový polynóm (asociativitu netreba na skúšku, dôkaz je v [2, II.5.2]). Overíme tiež distributivitu.

Ak je R kom., tak $\forall f, g \in R[x]: (fg)_i = \dots = (gf)_i$ (z definície). □

Poznámka. Hovoríme „polynóm f nad okruhom R “ alebo značíme $f \in R[x]$.

Definícia 7.4. Nech f je nenulový polynóm nad okruhom R . Najväčšie $n \in \mathbb{N}_0$ také, že $f_n \neq 0$ sa nazýva *stupeň polynómu f* a značí sa $st(f)$. Stupeň nulového polynómu je $-\infty$. Koeficient f_n sa potom nazýva *vedúci koeficient* polynómu f .

Veta 7.5. Ak je R OI, tak aj $R[x]$ je OI.

Dôkaz. Ak je R OI, tak $R[x]$ je kom. okruh podľa Vety 7.3. Ten je netriviálny, lebo obsahuje aspoň dva rôzne prvky: nulu a jedničku. Ak by existovali nenulové polynómy $f, g \in R[x]$ také, že $fg = 0$, tak by súčin ich vedúcich koeficientov bol 0, ale R je OI $\square$.

Lemma 7.6. O generujúcich polynómoch platia nasledovné tvrdenia:

- Konštantné polynómy sú nulové polynómy alebo polynómy stupňa 0 a sú tvaru $a := (a, 0, 0, 0, \dots, 0, \dots)$, kde $a \in R$;
- Lineárne polynómy sú polynómy stupňa 1 a sú tvaru $x := (0, 1, 0, 0, \dots, 0, \dots)$;
- Kvadratické polynómy sú polynómy stupňa 2 a sú tvaru $x^2 := (0, 0, 1, 0, \dots, 0, \dots)$;
- Kubické polynómy sú polynómy stupňa 3 a sú tvaru $x^3 := (0, 0, 0, 1, 0, \dots, 0, \dots)$.

Veta 7.7. Nech R je okruh a $f \in (R[x], +, \cdot)$ je polynóm stupňa n . Potom $f = f_n \cdot x^n + \dots + f_1 \cdot x + f_0$. (Jednotlivé koeficienty f_i chápeme ako konštantné polynómy.)

Dôkaz. Indukciou z definície násobenia polynómov dostaneme $(x^k)_k = 1$ a $(x^k)_i = 0$ pre $i \neq k$. Preto $(f_n \cdot x^n + \dots + f_1 \cdot x + f_0)_i = \sum_{k=0}^n (f_k \cdot x^k)_i = \sum_{k=0}^n f_k \cdot (x^k)_i = f_i$. $\square$

Veta 7.8. Nech f, g sú polynómy nad okruhom R . Potom:

1. $st(f + g) \leq \max\{st(f), st(g)\}$;
2. $st(f \cdot g) \leq st(f) + st(g)$. Ak R je OI, tak táto nerovnosť prejde v rovnosť.

Dôkaz. Nerovnosti plynú okamžite z definície súčtu a súčinu polynómov (7.3).

Ak R je OI a $st(f) = n \geq 0$, $st(g) = m \geq 0$, potom $(fg)_{n+m} = f_n g_m \neq 0$, takže $st(fg) = st(f) + st(g)$. Ak $f = 0$ (alebo $g = 0$), tak $fg = 0$, preto $st(fg) = st(f) + st(g) = -\infty$. $\square$

Lemma 7.9. Nech R je OI a $f \in R[x]$. Potom f je jednotka okruhu $R[x]$, práve keď f je konštantný polynóm, ktorý je jednotkou okruhu R .

Dôkaz. „ $\Leftarrow$ “: Zrejme. „ $\Rightarrow$ “: Nech R je OI a f jednotka v $R[x]$. Potom $0 = st(1) = st(f \cdot f^{-1}) = st(f) + st(f^{-1})$, takže $st(f) = st(f^{-1}) = 0$. Teda f je konštantný polynóm, ktorého inverzný prvok je f^{-1} , teda f je jednotkou v R . $\square$

Dôsledok 7.10. Okruh $R[x]$ nemôže byť nikdy teleso, lebo polynóm x nemá inverziu.

Príklad 7.11. Ak R nie je OI, tak môžu existovať nekonštantné jednotky v $R[x]$. Napr. v $\mathbb{Z}_4[x]$ máme $f = g = 2x + 1$ a potom $f^{-1} = g$ a $fg = 1$.

Definícia 7.12. Nech R je teleso. Polynómy $f, g \in R[x]$ sa nazývajú *asociované*, ak existuje nenulové $c \in R$ také, že $f = cg$.

7.2 Deliteľnosť polynómov

Veta 7.13. *Nech R je OI, $f, g \in R[x]$ a vedúci koeficient polynómu g je jednotkou v R . Potom existuje práve jedna dvojica polynómov $q, r \in R[x]$ taká, že $\text{st}(r) < \text{st}(g)$ a $f = qg + r$.*

Dôkaz. Existencia q, r : Ak $\text{st}(f) < \text{st}(g)$, tak $r := f$ a $q := 0$. Nech $\text{st}(f) \geq \text{st}(g)$. Vedme indukciu k $n = \text{st}(f)$:

- **Báza:** Ak $n = 0$, tak $m = \text{st}(g) = 0$. Z Lemmy 7.9 vyplýva, že g má inverziu v $R[x]$. Potom $r := 0$ a $q := g^{-1}f$.
- **IP:** Lubovoľný polynóm stupňa menšieho než n je možné deliť so zvyškom.
- **IK:** Nech $n \geq m \geq 0$. Polynóm $p = (f_n g_m^{-1})x^{n-m}g$ má vedúci koeficient f_n a stupeň n . Potom polynóm $h = f - p$ má stupeň menší než n a z IP plynie, že existuje dvojica polynómov $q, r \in R[x]$ taká, že $\text{st}(r) < \text{st}(g)$ a $h = qg + r$. Teda $f = p + qg + r = g(f_n g_m^{-1}x^{n-m} + q) + r$, takže f je možné deliť so zvyškom polynómom g .

Jednoznačnosť q, r : Ak R nie je OI, tak q, r nemusia byť určené jednoznačne. Nech pre $f, g \in R[x]$, $g \neq 0$ platí: $f = qg + r = q'g + r'$, kde $\text{st}(r), \text{st}(r') < \text{st}(g)$. Teda $r - r' = g(q' - q)$, takže z Vety 7.8 plynie, že $\text{st}(g) > \text{st}(r - r') = \text{st}(g) + \text{st}(q' - q)$. Potom ale $\text{st}(q' - q) = -\infty$, t. j. $q' - q = 0$. Potom aj $r - r' = 0$, takže $q = q'$ a $r = r'$. $\square$

Príklad 7.14. Podiel a zvyšok nie sú určené jednoznačne, ak vedúci koeficient polynómu g nie je jednotkou daného okruhu. Napr. nad okruhom $\mathbb{Z}_4$ platí: $2x + 1 = 1 \cdot (2x + 1) + 0 = 2x \cdot (2x + 1) + 1$.

Veta 7.15. *Nech R je teleso, f, g sú nenulové polynómy v $R[x]$. Potom existuje $NSD(f, g)$.*

Dôkaz. Z Vety 7.13 plynie, že $\exists n \in \mathbb{N}_0$ a polynómy $q_1, \dots, q_{n+1}, r_1, \dots, r_{n+1} \in R[x]$ také, že $\text{st}(g) > \text{st}(r_1) > \text{st}(r_n) \leq 0$ a platí:

$$\begin{aligned} f &= q_1 \cdot g + r_1, \\ g &= q_2 \cdot r_1 + r_2, \\ r_1 &= q_3 \cdot r_2 + r_3, \\ &\dots \\ r_{n-2} &= q_n \cdot r_{n-1} + r_n, \\ r_{n-1} &= q_{n+1} \cdot r_n \end{aligned}$$

Potom $r_n = (a, b)$ ako vo Vete 2.18. $\square$

Veta 7.16 (Bezoutova rovnosť). *Nech R je teleso, f, g sú nenulové polynómy v $R[x]$. Potom existujú polynómy $u, v \in R[x]$ také, že $fu + gv = (f, g)$.*

Dôkaz. Analogicky ako Veta 2.20. $\square$

Definícia 7.17. Polynóm sa nazýva *normovaný*, ak je jeho vedúci koeficient rovný 1.

Lemma 7.18. *Pre ľubovoľné dva polynómy existuje ich normovaný NSD [2, II.5.22].*

7.3 Rozklad a ireducibilita polynómov

Definícia 7.19. Nech R je komutatívny okruh. Prvok $a \in R$ je *ireducibilným prvkom* R , ak je nenulový, nie je jednotka a nemá vlastných deliteľov v R .

Poznámka. Toto odpovedá takým konštantným polynómom, ktoré sú „prvočísla“.

Definícia 7.20. Nech R je okruh. Polynóm $f \in R[x]$ je *ireducibilný nad* R , ak je nekonštantný a nedá sa rozložiť na súčin dvoch nekonštantných polynómov.

Veta 7.21. Nech R je teleso. Polynóm $f \in R[x]$ je *ireducibilným prvkom* $R[x]$, práve keď je nekonštantný a nedá sa rozložiť na súčin dvoch nekonštantných polynómov.

Dôkaz. „ $\Leftarrow$ “: Z definície. „ $\Rightarrow$ “: Ak je f ireducibilný, tak je nekonštantný a nemá vlastných deliteľov. Nech g je vlastným deliteľom polynómu f . Potom g nie je konštantný a ani nie je asociovaný s f a platí $f = gh$. Polynóm h je nekonštantný, lebo inak by bol g asociovaný s f . Teda polynóm, ktorý má vlastných deliteľov je možné rozložiť na súčin nekonštantných polynómov. $\square$

Poznámka. Veta hovorí, že ak R je teleso, tak polynómy ireducibilné nad R splývajú s ireducibilnými prvkami okruhu $R[x]$.

Príklad 7.22. Polynóm 2 je ireducibilným prvkom okruhu $\mathbb{Z}[x]$. Polynóm $2x$ je ireducibilný nad $\mathbb{Z}$, ale nie je ireducibilným prvkom $\mathbb{Z}[x]$, lebo 2 je jeho vlastný deliteľ.

Príklad 7.23. Ak je R OI, tak každý lineárny polynóm je ireducibilný nad R .

Príklad 7.24. Každý kvadratický polynóm so záporným diskriminantom je ireduc. nad $\mathbb{R}$.

Lemma 7.25. Nech R je teleso, h, f nesúdeliteľné polynómy nad R a $g \in R[x]$ polynóm taký, že $h \mid fg$. Potom $h \mid g$.

Dôkaz. Keďže $(h, f) = 1$, tak podľa Vety 7.16 $\exists u, v \in R[x]: hu + fv = 1$. Teda $ghu + gfv = g$. Keďže $h \mid h$ a $h \mid fg$, tak $h \mid g$. $\square$

Veta 7.26. Nech R je teleso, $f \in R[x]$ je nenulový polynóm. Potom existujú $k \in \mathbb{N}_0$, ireducibilné normované polynómy $p_1, \dots, p_k \in R[x]$ a prvok $a \in R$ tak, že $f = ap_1 \dots p_k$. Tento rozklad je jednoznačný (až na poradie činiteľov).

Dôkaz. Existencia: indukciou podľa $n = \text{st}(f)$. Báza: $n = 0 \implies$ rozklad na prvočísla. IP: každý nenulový polynóm nad R stupňa menšieho než $n \geq 0$ má rozklad nášho tvaru. IK: nech $f \in R[x]$ je polynóm stupňa n . Ak je f konštantný alebo ireducibilný, potom tvrdenie zrejme platí. Nech je teda f nekonštantný reducibilný v R . Potom $f = gh$ je súčinom dvoch nekonštantných polynómov $g, h \in R[x]$. Podľa Vety 7.8 je $\text{st}(g), \text{st}(h) < \text{st}(f)$. Podľa IP je možné rozložiť g, h na súčin ireducibilných polynómov. Teda aj f .

Jednoznačnosť: nech $f = ap_1 \dots p_k = bq_1 \dots q_l$ sú dva rozklady polynómu f na súčin ireducibilných normovaných polynómov. Postupujeme indukciou podľa k . Báza: $f = a = b$. IP: rozklad je jednoznačný pre $k \geq 0$. IK: $p_k \mid bq_1 \dots q_l$. Ak by sa p_k nerovnilo žiadnemu z $q_1, \dots, q_l$, bolo by $(p_k, q_1) = \dots = (p_k, q_l) = 1$, čo je spor s Lemmou 7.25. Teda musí existovať $i = 1, \dots, l$ také, že $p_k = q_i$. Teda $ap_1 \dots p_{k-1} = bq_1 \dots q_{i-1} q_{i+1} \dots q_l$ sú rozklady polynómu stupňa menšieho než n na súčin ireducibilných polynómov. Z IP je tento rozklad jednoznačný, takže aj rozklad f je jednoznačný. $\square$

7.4 Korene polynómov

Definícia 7.27. Nech R je okruh, $f = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in R[x]$, $c \in R$. Potom prvok $f(c) := a_n c^n + \dots + a_1 c + a_0$ nazývame *hodnota polynómu f v prvku c* .

Veta 7.28. Nech R je komutatívny okruh, $f, g \in R[x]$, $c \in R$. Potom $(f + g)(c) = f(c) + g(c)$ a tiež $(f \cdot g)(c) = f(c) \cdot g(c)$.

Dôkaz. + zrejme. Ak $f = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0$, $g = b_m x^m + \dots + b_1 x + b_0$, tak $(f \cdot g)(c) = \sum_{i=0}^{n+m} \sum_{k=0}^i a_k \cdot b_{i-k} \cdot c_i$ a aj $f(c) \cdot g(c) = \sum_{i=0}^n a_i c^i \cdot \sum_{j=0}^m b_j c^j = \sum_{i=0}^n \sum_{j=0}^m a_i c^i b_j c^j = \sum_{i=0}^n \sum_{j=0}^m a_i b_j c^{i+j}$. $\square$

Definícia 7.29. Nech R je okruh, $f \in R[x]$, $c \in R$. Potom c je *koreň polynómu f* , ak $f(c) = 0$.

Veta 7.30. Nech R je komutatívny okruh, $f \in R[x]$, $c \in R$. Potom c je koreňom polynómu f , práve keď $(x - c) \mid f$.

Dôkaz. „ $\implies$ “: Podľa Vety 7.13 $\exists q, r \in R[x]: f = q(x - c) + r$, kde r je konštantný. Potom $r = f - q(x - c)$ a $r = r(c) = f(c) - q(c)(c - c) = 0$. Teda zvyšok je nulový a $(x - c) \mid f$.

„ $\impliedby$ “: Ak $(x - c) \mid f$, tak $f = q(x - c) + 0$. Potom $f(c) = q(c)(c - c) = 0$. $\square$

Definícia 7.31. Nech R je komutatívny okruh, $f \in R[x]$, $c \in R$ koreňom f . Potom číslo $k \in \mathbb{N}$ je *násobnosť koreňa c* , ak $(x - c)^k \mid f$ a $(x - c)^{k+1} \nmid f$.

Korene násobnosti 1 nazývame *jednoduché*. (0-násobný koreň by nebol koreňom.)

Veta 7.32. Nech R je OI. Potom nenulový polynóm $f \in R[x]$ má najviac $n = st(f)$ koreňov, ak počítame aj násobné.

Dôkaz. Indukciou. Báza pre $n = 0$ je triviálna, pretože konštantný polynóm nemá korene. IP: polynóm stupňa n má najviac n koreňov. IK: nech f je polynóm stupňa $n + 1$. Ak existuje $c \in R$, ktoré je koreňom f , potom podľa Vety 7.30 existuje $q \in R[x]$ taký, že $f = q(x - c)$, pričom q je stupňa n . Podľa IP má teda q najviac n koreňov. Každý koreň polynómu q je aj koreňom f a každé $d \neq c$, ktoré je koreňom f je aj koreňom q . Potom f má najviac $n + 1$ koreňov. $\square$

Definícia 7.33. Nech R je okruh, $f \in R[x]$. Definujme zobrazenie $\gamma(f): R \rightarrow R$ vzťahom $\gamma(f)(c) = f(c)$ pre každé $c \in R$. Zobrazenie $\gamma(f)$ nazývame *polynomická funkcia* určená polynómom f .

Lemma 7.34. Nech R je nekonečný OI, $f, g \in R[x]$. Potom $\gamma(f) = \gamma(g)$, práve keď $f = g$.

Dôkaz. „ $\impliedby$ “: Zrejme. „ $\implies$ “: Ak $\gamma(f) = \gamma(g)$, tak $\forall c \in R: (f - g)(c) = f(c) - g(c) = 0$. Preto polynóm $f - g$ má ∞ mnoho koreňov v R . Z Vety 7.32: $f - g = 0$, teda $f = g$. $\square$

Poznámka. Na polynómy nad $\mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$ sa môžeme dívať ako na funkcie. Neplatí to ale napr. nad $\mathbb{Z}_2$, kde rôzne polynómy x, x^2 určujú rovnakú polynomickú funkciu.

Definícia 7.35. Nech $f = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0$ je polynóm nad okruhom R . Polynóm $f' = n a_n x^{n-1} + \dots + 2 a_2 x + a_1$ nad okruhom R sa nazýva *derivácia* polynómu f .

Pre $k \in \mathbb{N}$ značíme k -tu deriváciu polynómu ako $f^{(k)}$.

Veta 7.36. *Nech R je okruh, $f, g \in R[x]$. Potom:*

$$(f + g)' = f' + g'; \quad (1)$$

$$(fg)' = f'g + fg' \quad (2)$$

Dôkaz. (1): $((f + g)')_i = (i + 1) \cdot (f + g)_{i+1} = (i + 1) \cdot f_{i+1} + (i + 1) \cdot g_{i+1} = (f')_i + (g')_i$.

(2): Najprv v špeciálnom prípade $f = ax^n$, $g = bx^m$. Potom $(fg)' = (abx^{n+m})' = (n + m)abx^{n+m-1}$ a tiež $f'g + fg' = nax^{n-1}bx^m + ax^nmbx^{m-1}$.

IP: (2) platí pre polynómy f, g aj f, h . Potom $(f(g+h))' = (fg+fh)' = (fg)' + (fh)' = f'g + fg' + f'h + fh' = f'(g+h) + f(g+h)'$, takže (2) platí aj pre polynómy $f, g+h$. Keďže každý polynóm je súčet polynómov tvaru ax^n , vzťah (2) platí pre ľubovoľné polynómy. $\square$

Veta 7.37. *Nech R je komutatívny okruh, $k \in \mathbb{N}$. Ak je $c \in R$ k -násobným koreňom polynómu $f \in R[x]$, tak je c koreňom polynómov $f', \dots, f^{(k-1)}$.*

Dôkaz. Indukciou podľa k z 7.36 (2) dostávame: $((x - c)^k)' = k(x - c)^{k-1}$. Teda ak $f = g(x - c)^k$, tak $f' = g'(x - c)^k + kg(x - c)^{k-1} = (x - c)^{k-1}(kg + g'(x - c))$. $\square$

Veta 7.38. *Nech R je teleso charakteristiky 0, $k \in \mathbb{N}$. Potom $c \in R$ je k -násobným koreňom polynómu $f \in R[x]$, práve keď je c koreňom $f, f', \dots, f^{(k-1)}$ a nie je koreňom $f^{(k)}$.*

S každou deriváciou sa násobnosť koreňa zníži o 1.

Dôkaz. „ $\implies$ “: Nech c je k -násobným koreňom polynómu f . Potom $f = g(x - c)^k$, kde $x - c \nmid g$. Z dôkazu Vety 7.37 vieme, že $f' = (x - c)^{k-1}(kg + g'(x - c))$. Ak by $(x - c)^k \mid f'$, tak by $(x - c) \mid kg$, teda by $h(x - c) = kg = (k1)g$. Pritom $k1 \neq 0$, lebo R má charakteristiku 0. Potom by $g = h(x - c)(k1)^{-1}$, takže by $(x - c) \mid g$. Tým sme dokázali, že c je $(k - 1)$ -násobným koreňom f' .

„ $\impliedby$ “: Nech je c koreňom $f, f', \dots, f^{(k-1)}$ a nie je koreňom $f^{(k)}$. Nech n je násobnosť koreňa c polynómu f . Potom $(x - c)$ delí $f, f', \dots, f^{(n-1)}$ a nedelí $f^{(n)}$. Položme $n = k$. $\square$

7.5 Polynómy nad telesom komplexných čísel

Definícia 7.39. Teleso R sa nazýva *algebraicky uzavreté*, ak každý nekonštantný polynóm z $R[x]$ má koreň v R .

Veta 7.40 (Základná veta algebr). *Teleso $\mathbb{C}$ je algebraicky uzavreté [2, II.7.2].*

Veta 7.41. *Žiadne konečné teleso nie je algebraicky uzavreté.*

Dôkaz. Nech $R = \{a_1, \dots, a_n\}$ je konečné teleso ($|R| \geq 2$). Potom polynóm $(x - a_1) \cdots (x - a_n) + 1$ nemá koreň v R . $\square$

Veta 7.42. *Teleso je algebraicky uzavreté $\iff$ ireduc. polynómy v ňom sú práve lineárne.*

Dôsledok 7.43. *Polynóm $f \in \mathbb{C}[x]$ je ireducibilný v $\mathbb{C}$, práve keď je lineárny.*

Dôkaz. „ $\impliedby$ “: Z 7.23. „ $\implies$ “: Ak je f ireducibilný v $\mathbb{C}$, tak je nekonštantný, takže podľa 7.40 má koreň $c \in \mathbb{C}$. Potom $(x - c) \mid f$ a keďže f je ireducibilný, musí byť lineárny. $\square$

Veta 7.44 (Vzťah ireducibility a koreňov). *Nad telesom R pre polynóm $f \in R[x]$ stupňa n platí:*

- Pre $n = 1$: f je ireducibilný $\implies f$ má koreň.
- Pre $n = 2, 3$: f je ireducibilný $\iff f$ nemá koreň.
- Pre $n \geq 4$: f je ireducibilný $\implies f$ nemá koreň.

Veta 7.45 (Jednoznačnosť vyjadrenia). *Nech R je algebraicky uzavreté teleso charakteristiky 0 , $a \in R^*$ je jeho nenulový prvok, $f \in R[x]$ je nenulový polynóm, $c_1, \dots, c_p$ sú jeho jednoduché korene, $d_1, \dots, d_q$ sú jeho násobné korene násobnosť $k_1, \dots, k_q \geq 2$, pričom všetky korene sú po dvoch rôzne. Potom každý f je možné vyjadriť ako*

$$f = a(x - c_1) \dots (x - c_p)(x - d_1)^{k_1} \dots (x - d_q)^{k_q},$$

kde $st(f) = p + k_1 + \dots + k_q = n$.

Dôsledok 7.46. *Polynóm $f/NSD(f, f')$ má rovnaké korene ako f , všetky jednoduché.*

Dôkaz. $f' = a(x - d_1)^{k_1-1} \dots (x - d_q)^{k_q-1}(x - l_1)^{e_1} \dots (x - l_r)^{e_r}$, kde $e_1, \dots, e_r \geq 1$. Ďalej $NSD(f, f') = a(x - d_1)^{k_1-1} \dots (x - d_q)^{k_q-1}$. $\square$

7.6 Polynómy nad telesom reálnych čísel

Definícia 7.47. Nech $c = c_1 + ic_2$ je komplexné číslo, $c_1, c_2 \in \mathbb{R}$. Potom číslo komplexne združené k c je $\bar{c} = c_1 - ic_2$.

Lemma 7.48. *Nech $c, e \in \mathbb{C}$. Potom $\overline{c + e} = \bar{c} + \bar{e}$ a tiež $\overline{c \cdot e} = \bar{c} \cdot \bar{e}$.*

Veta 7.49. *Ak je $c \in \mathbb{C}$ koreňom polynómu $f \in \mathbb{R}[x]$, tak aj $\bar{c}$ je koreňom tohto polynómu.*

Dôkaz. Nech $f(x) = \sum_{i=0}^n a_i x^i$ a $f(c) = 0$. Potom $f(\bar{c}) = \sum_{i=0}^n a_i \bar{c}^i = \sum_{i=0}^n a_i \bar{c}^i = \sum_{i=0}^n \overline{a_i c^i} = \overline{\sum_{i=0}^n a_i c^i} = \overline{0} = 0$. $\square$

Veta 7.50. *Ireducibilné polynómy v $\mathbb{R}[x]$ sú práve lineárne polynómy a kvadratické polynómy so záporným diskriminantom.*

Dôkaz. „ $\Leftarrow$ “: Každý lineárny polynóm je zrejme ireducibilný. Takisto kvadratický so záporným diskriminantom, lebo nemá reálne korene.

„ $\implies$ “: Ak je f ireducibilný v $\mathbb{R}$, tak podľa Základnej vety algebry má koreň $c \in \mathbb{C}$. Ak $c \in \mathbb{R}$, tak $(x - c) \mid f$, takže f musí byť lineárny. Ak $c \notin \mathbb{R}$, tak z Vety 7.49 plynie, že polynóm $g = a(x - c)(x - \bar{c}) \in \mathbb{R}[x]$, kde $a \in \mathbb{R}^*$ delí f , t. j. že $f = a(x - c)(x - \bar{c})g$ je kvadratický polynóm so záporným diskriminantom. To, že skutočne $g \in \mathbb{R}[x]$ dokazuje vzťah: $f = hg$, $f = \bar{f} = \overline{hg} = \bar{h}\bar{g} = h\bar{g}$, teda $g = \bar{g}$. $\square$

Veta 7.51 (Hornerova schéma). *Nech $a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in \mathbb{R}[x]$, kde $n \geq 2$ a $a_n \neq 0$. Nech c je kandidát na koreň.*

Nech p je predošlé políčko tabuľky. Potom $a = bq + r$, resp.

$$a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 = (b_{n-1} x^{n-1} + \dots + b_1 x + b_0)(x - c) + f(cp + a_0),$$

kde $b_{n-1} = a_n, b_{n-2} = cb_{n-1} + a_{n-1}, \dots, b_0 = cb_1 + a_1, f(c) = cb_0 + a_0$.

Poznámka. Pri hľadaní koreňov Hornerovou metódou potrebujeme minimum operácií.

	a_n	a_{n-1}	a_{n-2}	$\dots$	a_i	$\dots$
c	a_n	$ca_n + a_{n-1}$	$c(ca_n + a_{n-1}) + a_{n-2}$	$\dots$	$cp + a_i$	$\dots$

7.7 Polynómy nad okruhmi racionálnych a celých čísel

7.7.1 Primitívne polynómy, obsah

Definícia 7.52. Polynóm $f \in \mathbb{Z}[x]$ je *primitívny*, ak NSD jeho koeficientov je 1.

Lemma 7.53 (Gaussova). *Súčin dvoch primitívnych polynómov je primitívny polynóm.*

Dôkaz. Nech $g = b_m x^m + \dots + b_0$, $h = c_n x^n + \dots + c_0$ sú dva primitívne polynómy, $b_m, c_n \neq 0$, $m, n \in \mathbb{N}$. Pre spor predpokladajme, že gh nie je primitívny. Potom existuje prvočíslo p , ktoré delí všetky koeficienty polynómu gh . Avšak, p nemôže deliť všetky koeficienty polynómov g, h , lebo g, h sú primitívne.

Nech teda i, j sú čo najmenšie celé čísla také, že koeficienty b_i, c_j nie sú deliteľné p . Potom koeficient polynómu gh na indexe $i + j$, teda $(gh)_{i+j}$ je tvaru

$$b_0 c_{i+j} + b_1 c_{i+j-1} + \dots + b_{i-1} c_{j+1} + b_i c_j + b_{i+1} c_{j-1} + \dots + b_{i+j-1} c_1 + b_{i+j} c_0.$$

Vieme, že p má deliť $b_0, \dots, b_{i-1}$ ale nie b_i ; podobne p má deliť $c_0, \dots, c_{j-1}$ ale nie c_j . Potom keďže $p \nmid b_i$ a zároveň $p \nmid c_j$, tak $p \nmid b_i c_j \pmod{p}$. $\square$

Definícia 7.54. Nech $f \in \mathbb{Z}[x]$ je polynóm. Potom jeho *obsah* (angl. content) $c(f) \in \mathbb{Z}$ definujeme ako NSD jeho koeficientov.

Ak $f \in \mathbb{Q}[x]$, potom $\exists n \in \mathbb{N} : nf \in \mathbb{Z}[x]$. Potom $c(f) := \frac{c(nf)}{n} \in \mathbb{Q}$.

Poznámka. Primitívny polynóm je teda polynóm, ktorého obsah je 1.

Veta 7.55 (Jednoznačný rozklad na súčin obsahu a primitívneho polynómu). *Nech $f \in \mathbb{Q}[x]$, $f \neq 0$. Potom existujú jednoznačné $c(f) \in \mathbb{Q}$, $p(f)$ primitívny tak, že $f = c(f)p(f)$.*

Daný $p(f)$ obvykle volíme s kladným vedúcim koeficientom, inak násobíme (-1) .

Dôkaz. Existencia: Z Definície 7.54 obsahu. (Polynóm vynásobím NSN menovateľov zlomkov a vyjmem NSD nových koeficientov.)

Jednoznačnosť: Musíme ukázať, že ak primitívny polynóm $p(f)$ vynásobíme nejakým $\frac{p}{q}$, kde $p, q \in \mathbb{Z}$ sú nesúdeliteľné, tak dostaneme primitívny polynóm jedine vtedy, ak $\frac{p}{q} = \pm 1$. Nech teda $p(f) = a_n x^n + \dots + a_0$. Potom q delí všetky jeho koeficienty. Keďže $p(f)$ je primitívny, tak $q = \pm 1$. Potom $\frac{p}{\pm 1} \cdot \text{prim.} = \text{prim.}$, teda $p = \pm 1$. $\square$

Príklad 7.56. $-10x^2 + 5x + 5 = (-5) \cdot (2x^2 - x - 1)$.

Príklad 7.57. $\frac{1}{3}x^5 + \frac{7}{2}x^2 + 2x + 1 = \frac{1}{6}(2x^5 + 21x^2 + 12x + 6)$.

7.7.2 Ireducibilita

Tvrdenie 7.58. *Všetky lineárne polynómy v $\mathbb{Z}[x]$ sú ireducibilné nad $\mathbb{Z}$.*

Tvrdenie 7.59. *Všetky primitívne polynómy v $\mathbb{Z}[x]$ sú ireducibilné nad $\mathbb{Z}$.*

Veta 7.60 (Gauss). $f \in \mathbb{Z}[x]$ je ireducibilný nad $\mathbb{Z}$, práve keď je ireducibilný nad $\mathbb{Q}$.

Dôkaz. „ $\Leftarrow$ “: Zrejme. „ $\Rightarrow$ “: f je ireducibilný nad $\mathbb{Z}$. Dá sa zapísať jedine v tvare $f = c(f)p(f)$, kde $c(f) \in \mathbb{Z}$. Predpokladajme pre spor, že $f = gh$, kde g, h sú nekonštantné nad $\mathbb{Q}$. Teda $f = c(g)p(g)c(h)p(h) = c(g)c(h)p(g)p(h)$, kde $c(g)c(h) \in \mathbb{Z}$ a $p(g)p(h)$ je primitívny polynóm. $\square$

Veta 7.61 (Eisensteinovo kritérium). Nech $f = a_n x^n + \dots + a_0 \in \mathbb{Z}[x]$ je polynóm stupňa $n > 0$. Ak existuje prvočíslo p také, že $p \mid a_0, \dots, a_{n-1}$, $p \nmid a_n$ a $p^2 \nmid a_0$, tak f je ireducibilný nad $\mathbb{Z}$ [2, II.8.8].

Tvrdenie 7.62. Nech $f \in \mathbb{Z}[x]$. Potom $f(x)$ je ireducibilný, práve keď $f(x+a)$ je ireducibilný. (Posun o konštantu $a \in \mathbb{Z}$.)

Tvrdenie 7.63. $\forall n \in \mathbb{N}$: existuje polynóm $f \in \mathbb{Z}_p[x]$ stupňa n ireducibilný nad $\mathbb{Z}$.

7.7.3 Hľadanie koreňov

Veta 7.64 (Rational root theorem). Nech $f = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in \mathbb{Z}[x]$, kde $a_n \neq 0$. Nech $\frac{r}{s} \in \mathbb{Q}$ je taký koreň polynómu f , že $(r, s) = 1$. Potom $r \mid a_0$ a $s \mid a_n$.

Dôkaz. Keďže $\frac{r}{s}$ je koreň, $f\left(\frac{r}{s}\right) = a_n \left(\frac{r}{s}\right)^n + \dots + a_0 = 0$. Vynásobením s^n dostaneme: $a_n r^n + a_{n-1} r^{n-1} s + \dots + a_0 s^n = 0$. Modulo r máme: $a_0 s^n \equiv 0 \pmod{r}$. Keďže $(r, s) = 1$, dostávame $r \mid a_0$. Analogicky modulo s dostávame $s \mid a_n$. $\square$

Dôsledok 7.65. Nech $f = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in \mathbb{Z}[x]$, kde $a_n \neq 0$.

- Ak je $r \in \mathbb{Z}$ koreňom polynómu f , tak $r \mid a_0$. (Dôkaz: $s = 1$.)
- Ak je f normovaný, tak každý jeho racionálny koreň je celé číslo. (Dôkaz: $1 \mid a_n = 1$.)

Veta 7.66. Nech $f = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in \mathbb{Z}[x]$, kde $a_n \neq 0$. Nech $\frac{r}{s} \in \mathbb{Q}$ je taký koreň polynómu f , že $(r, s) = 1$. Potom $\forall z \in \mathbb{Z}$: $(r - sz) \mid f(z)$.

Dôkaz. Polynóm f , ktorý má koreň $\frac{r}{s}$ sa dá zapísať v tvare $f = (x - \frac{r}{s})g$. Vynásobením s dostaneme: $sf = (sx - r)g$. Podľa Vety 7.55: $sc(f)p(f) = c(g)(sx - r)p(g)$. Potom $sc(f) \in \mathbb{Z}$, $p(f)$ je primitívny a tiež $(sx - r)p(g)$ je primitívny, lebo je súčinom dvoch primitívnych, takže $c(g) \in \mathbb{Z}$. Teda $(sx - r) \in \mathbb{Z}[x]$, preto môžeme dosadiť z za x do vzťahu $sf = (sx - r)g$ vyššie. Dostaneme $gf(z) = (sz - r)g(r)$, kde $(sz - r)$ delí $f(z)$. $\square$

7.8 Cvičenia

1. Určite všetky korene polynómu $x^9 + 2x^8 + x^7 + 2x^6 + 5x^5 - 3x^3 + 2x^2 + 3x + 1$ nad $(\mathbb{Z}_7, +, \cdot)$ (skrátene nepíšeme napr. $[2]_7 x^8$).
2. Určite všetky korene polynómu $x^3 - 2x^2 + 4x + 1$ nad $(\mathbb{Z}_7, +, \cdot)$.
3. Nájdite všetky ireducibilné polynómy nad $\mathbb{Z}_2$ stupňa najviac 4.
4. Určite všetky korene polynómu $12x^8 - 16x^7 - 25x^6 + 75x^5 - 72x^4 - 129x^3 + 75x^2 + 40x - 20$ nad $(\mathbb{Z}, +, \cdot)$ a nájdite jeho rozklad nad $\mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$.

- Nájdite rozklad polynómu $x^6 + 6x^5 + 15x^4 + 20x^3 + 12x^2 - 4$ nad $\mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$.
- Nájdite NSD polynómov $f = x^6 + x^5 + 2x^4 - x^3 - x + 2, g = 2x^4 + x^3 + 4x^2 - x + 2$ nad $\mathbb{Z}_5$ a určite koeficienty v Bezoutovej rovnosti.
- Nájdite NSD $f = x^4 + 1, g = x^3 + 1$ nad $\mathbb{R}$ a určite koeficienty v Bezoutovej rovnosti.
- Dokážte, že polynóm $f = 3x^4 - 12x^3 + 16x^2 - 4x + 3$ je ireducibilný nad $\mathbb{Q}$.

7.9 Návod k riešeniu cvičení

- $[1]_7, [4]_7, [5]_7, [5]_7, [5]_7, [6]_7$.
- Je ireducibilný v $\mathbb{Z}_7$, takže tam nemá koreň.
- Je ich 9: $x, x + 1, x^2 + x + 1, x^3 + x + 1, x^3 + x^2 + 1, x^4 + x^3 + x^2 + x + 1, x^4 + x^3 + 1, x^4 + x + 1, x^4 + x^2 + 1$.
- $-1, 2, \frac{1}{2}, \frac{1}{2}, -\frac{2}{3}$.
  - Nad $\mathbb{Z}$: $(x + 1)(x - 2)(2x - 1)(2x - 1)(3x + 2)(x^3 + 5)$
  - Nad $\mathbb{Q}$: $12(x + 1)(x - 2)(x - \frac{1}{2})(x - \frac{1}{2})(x + \frac{2}{3})(x^3 + 5)$
  - Nad $\mathbb{R}$: $12(x + 1)(x - 2)(x - \frac{1}{2})(x - \frac{1}{2})(x + \frac{2}{3})(x + \sqrt[3]{5})(x^2 - x\sqrt[3]{5} + \sqrt[3]{25})$
  - Nad $\mathbb{C}$: $12(x + 1)(x - 2)(x - \frac{1}{2})(x - \frac{1}{2})(x + \frac{2}{3})(x + \sqrt[3]{5})(x \pm (\frac{1}{2} + \frac{\sqrt{3}}{2}i)\sqrt[3]{5})$
- Odstránime racionálne korene: nemá. Odstránime násobné korene: NSD(f, f') = $x^2 + 2x + 2 = g, x_{1,2} = -1 \pm i$ sú dvojnásobné v f . Potom $f/(g \cdot g) = x^2 + 2x - 1, x_{5,6} = -1 \pm \sqrt{2}$.
  - Nad $\mathbb{C}$: $(x + 1 + i)^2(x + 1 - i)^2(x + 1 + \sqrt{2})(x + 1 - \sqrt{2})$
  - Nad $\mathbb{R}$: $(x^2 + 2x + 2)^2(x + 1 + \sqrt{2})(x + 1 - \sqrt{2})$
  - Nad $\mathbb{Q}, \mathbb{Z}$: $(x^2 + 2x + 2)^2(x^2 + 2x - 1)$
- $(f, g) = x^2 + x - 3 = f(-x - 1) + g(3x^3 + 2x^2 + 2x - 3)$.
- $(f, g) = 1 = f\frac{x^2+x+1}{2} + g\frac{x^3+x^2+x-1}{-2}$.
- Taylorov rozvoj v 1:

$$\begin{array}{r|rrrrr}
 & 3 & -12 & 16 & -4 & 3 \\
 \hline
 1 & 3 & -9 & 7 & 3 & 6 \\
 1 & 3 & -6 & 1 & 4 & \\
 1 & 3 & -3 & -2 & & \\
 1 & 3 & 0 & & & \\
 1 & 3 & & & &
 \end{array}$$

Potom $f = 3(x - 1)^4 - 2(x - 1)^2 + 4(x - 1) + 6$ spĺňa Eisensteina pre $p = 2$.

Kapitola 8: Okruhy ďalej

8.1 Ideály

Definícia 8.1. Nech R je okruh. Neprázdna podmnožina $I \subseteq R$ sa nazýva *ideál* v okruhu R , ak platí:

1. ak $a, b \in I$, tak $a + b \in I$;
2. ak $a \in I, r \in R$ tak $a \cdot r, r \cdot a \in I$.

Poznámka. Množiny $\{0\}, R$ sú tzv. *nevlastné* ideály v ľubovoľnom okruhu R . Iné ideály ako tieto dva nazývame *vlastné*.

Lemma 8.2. Nech I je ideál okruhu R . Potom I je podgrupa komutatívnej grupy $(R, +)$.

Dôkaz. Ideál je z definície uzavrený na sčítanie. Ďalej $I \neq \emptyset$, takže existuje $a \in I$. Potom $0 = a \cdot 0 \in I$. Tiež $-a = a \cdot (-1) \in I$. $\square$

Lemma 8.3. Nech I je ideál okruhu R . Potom $1 \in I$, práve keď $I = R$.

Dôkaz. Ak $1 \in I$, tak $a = a \cdot 1 \in I$ pre ľubovoľné $a \in R$. $\square$

Veta 8.4. Nech R je netriviálny komutatívny okruh. Potom R je teleso, práve keď R má len nevlastné ideály.

Dôkaz. „ $\implies$ “: Nech I je ideál telesa R . Ak $I \neq \{0\}$, tak existuje $0 \neq a \in I$, takže $1 = a \cdot a^{-1} \in I$. Podľa Lemmy 8.3 $I = R$.

„ $\impliedby$ “: Nech R je netriviálny komutatívny okruh, ktorý nemá vlastné ideály. Nech $0 \neq a \in R$. Potom tento prvok generuje celý ideál, t. j. $(a) = R$. Z Lemmy 8.3 plynie, že $(a) = R$, práve keď $1 \in (a)$, t. j. práve keď $a \mid 1$. To ale znamená, že a je jednotkou okruhu R . Teda R je teleso. $\square$

8.2 Faktorové okruhy

Definícia 8.5. Nech I je ideál okruhu R .

Pripomeňme z 4.46: $G/H = \{aH \mid a \in G\}$, kde $aH = \{ah \mid h \in H\}$.

Definujme množinu $R/I = \{a + I \mid a \in R\}$, kde $a + I = \{a + i \mid i \in I\}$.

Veta 8.6. Pripomeňme z 4.58: $(G/H, \cdot)$ je komutatívna grupa (tzv. faktorová).

Na základe Lemmy 8.2 vieme zostrojiť komutatívnu faktorovú grupu $(R/I, +)$.

Veta 8.7. Nech I je ideálom okruhu $(R, +, \cdot)$ a prvky $a + I, b + I$ patria do R/I . Potom predpis $(a + I) \cdot (b + I) = (ab) + I$ korektne definuje operáciu na množine R/I a $(R/I, +, \cdot)$ bude okruhom.

Dôkaz. *Korektnosť:* Nech $a + I = c + I, b + I = d + I$. Chceme $(ab) + I = (cd) + I$. Ak $a + I = c + I$, tak $a - c \in I$ a tiež ak $b + I = d + I$, tak $b - d \in I$. Chceme $ab - cd \in I$. Vezmime $ab - cd = ab + ad - ad - cd = a(b - d) + d(a - c) \in I$. Potom $a(b - d) \in I, d(a - c) \in I$.

Asociativita: $((a + I) \cdot (b + I)) \cdot (c + I) = ((ab) + I) \cdot (c + I) = ((ab)c) + I = abc + I$ a tiež $(a + I) \cdot ((b + I) \cdot (c + I)) = \dots$

Neutrálny prvok: $1 + I$, lebo $I \cdot (a + I) = (1 + I) \cdot (a + I) = a + I = (a + I) \cdot I$.

Distributivita: $\dots$ $\square$

Definícia 8.8. $(R/I, +, \cdot)$ je faktorový okruh okruhu $(R, +, \cdot)$ podľa jeho ideálu I .

Veta 8.9. Nech I je ideálom okruhu $(R, +, \cdot)$. Potom projekcia $p: R \rightarrow R/I$ definovaná vzťahom $a \mapsto a + I$ je surjektívny homomorfizmus okruhov. (Analogia 4.59.)

Dôkaz. Z dôkazu Vety 4.59 plynie, že p je surjektívne zobrazenie, ktoré zachováva operáciu $+$. Ďalej $\forall a, b \in R: p(ab) = (ab) + I$ a tiež $p(a) \cdot p(b) = (a + I) \cdot (b + I) = (ab) + I$, takže p zachováva aj operáciu $\cdot$. Nakoniec $p(1) = 1 + I$ je jednotkovým prvkom okruhu R/I . $\square$

Definícia 8.10. Nech R je teleso a $f = a_n x^n + \dots + a_0 \in R[x]$ ireducibilný polynóm stupňa n . Ideál $(f) = \{gf \mid g \in R[x]\}$ je tzv. *hlavný ideál* generovaný polynómom f .

Veta 8.11. V štruktúre $R[x]/(f) = \{g + (f) \mid g \in R[x]\}$ platí: $g + (f) = h + (f)$, práve keď $g - h \in (f)$.

Dôkaz. $R[x]/(f) = \{g + (f) \mid g \in R[x]\} = \{g + (f) \mid \text{st } g < \text{st } f\}$. Teda $g - h \in (f)$, práve keď $f \mid (g - h)$, t. j. keď g, h dávajú po delení f rovnaký zvyšok. $\square$

Dôsledok 8.12. V štruktúre $R[x]/(f) = \{g + (f) \mid g \in R[x]\}$ sú rôzne zapísané prvky rôzne. (Vo všeobecnom $R/I = \{a + I \mid a \in R\}$ môžu rôzne a dať rovnaké $a + I$.)

Veta 8.13. Nech množina $R[x]/(f)$ je v „prirodzenej“ bijekcii α s $\mathbb{R}^n$, kde $a_0 + a_1 x + \dots + a_{n-1} x^{n-1} \mapsto (a_0, a_1, \dots, a_{n-1})$, kde $n = \text{st}(f)$. Potom $(R[x]/(f), +, \cdot) \cong (\mathbb{R}^n, \oplus, \odot)$.

Dôkaz. Aby sa bijekcia stala izomorfizmom, musíme ukázať, že operácie $\oplus, \odot$ sú v skutočnosti rovnaké ako $+, \cdot$ v okruhu $R[x]/(f)$.

Vezmeme iný polynóm $b_0 + b_1 x + \dots + b_{n-1} x^{n-1}$. Potom operácia $\oplus$ bude sčítanie po zložkách, t. j. $(a_0, a_1, \dots, a_{n-1}) \oplus (b_0, b_1, \dots, b_{n-1}) = (a_0 + b_0, a_1 + b_1, \dots, a_{n-1} + b_{n-1})$.

Operácia $\odot$ bude definovaná: $(a_0, a_1, \dots, a_{n-1}) \odot (b_0, b_1, \dots, b_{n-1}) = (c_0, c_1, \dots, c_{n-1})$, kde $c_0 + c_1 x + \dots + c_{n-1} x^{n-1}$ je zvyšok po delení polynómu $(a_0 + a_1 x + \dots + a_{n-1} x^{n-1}) \cdot (b_0 + b_1 x + \dots + b_{n-1} x^{n-1})$ polynómom $\frac{1}{x}$. (Nemôžeme len tak násobiť, lebo by sme skočili do príliš vysokých stupňov.) $\square$

Dôsledok 8.14. Prvky telesa $R[x]/(f)$ a polynómy $r \in R[x]$ stupňa menšieho než n si vzájomne jednoznačne odpovedajú. Potom prvky telesa T môžeme stotožniť s odpovedajúcimi polynómami, t. j. položiť $R[x]/(f) = \{r \in R[x] \mid \text{st}(r) < n\}$.

Príklad 8.15. Teleso $(\mathbb{R}[x]/(x^2 + 1), +, \cdot)$ je zložené z polynómov tvaru $a + bx$, kde $a, b \in \mathbb{R}$. Sčítanie je po zložkách: $(a + bx) + (c + dx) = (a + c) + (b + d)x$ a násobenie je definované takto: $(a + bx) \cdot (c + dx) = ac + adx + bcx + bdx^2 = bd(x^2 + 1) + ac - bd + (ad + bc)x$.

Ak polynóm $a + bx$ považujeme za komplexné číslo $a + bi$, potom dostávame elegantnú definíciu $(\mathbb{C}, +, \cdot) := (\mathbb{R}[x]/(x^2 + 1), +, \cdot)$.

Bijekcia $\alpha: (\mathbb{R}[x]/(x^2 + 1), +, \cdot) \cong (\mathbb{R}^2, +, \cdot)$ je tvaru $a + bx \mapsto (a, b)$.

Veta 8.16. Zobrazenie $\iota: a \mapsto a + (f)$ je prostý morfizmus $(R, +, \cdot)$ do $(R[x]/(f), +, \cdot)$.

Dôkaz. $\iota(a + b) = (a + b) + (f) = a + (f) + b + (f) = \iota(a) + \iota(b)$ a tiež $\iota(1) = 1 + (f)$. $\square$

Dôsledok 8.17. Nech $n = \text{st}(f)$ v $(R[x]/(f), +, \cdot)$. Polynóm $a_0 + a_1 x + \dots + a_{n-1} x^{n-1} \in R[x]$ je morfizmom ι zobrazený na polynóm $(a_0 + (f)) + (a_1 + (f))y + \dots + (a_{n-1} + (f))y^{n-1}$, kde $y = ((f), 1 + (f), (f), \dots)$. Dosadením $x + (f)$ do y dostaneme nulu, teda (f) .

Veta 8.18. *Nech $(R, +, \cdot)$ je teleso, $f, g \in R[x]$. Potom $g + (f) \neq 0 = (f)$ má inverziu, práve keď $(g, f) = 1$.*

Dôkaz. „ $\implies$ “: Ak $g + (f)$ má inverziu, tak $\exists h \in R[x]: (g + (f)) \cdot (h + (f)) = 1 + (f)$, teda $gh + (f) = 1 + (f)$, teda $f \mid (gh - 1)$, teda $fk = gh - 1$. Keby $(g, f) = e > 1$, tak by $e \mid f, g$, teda $e \mid 1 \otimes$. Teda $(g, f) = 1$.

„ $\impliedby$ “: Podľa Bezouta $\exists u, v \in R[x]: ug + vf = 1$. Potom $(u + (f)) \cdot (g + (f)) = 1 - vf + (f)$, teda $ug + (f) = (f)$, kde $u + (f)$ je inverziou $g + (f)$. $\square$

Dôsledok 8.19. *Nech $(R, +, \cdot)$ je teleso, $f \in R[x]$ je nekonštantný polynóm. Potom $(R[x]/(f), +, \cdot)$ je teleso, práve keď f je ireducibilný nad R .*

8.3 Rozšírenia telies

Definícia 8.20. Nech T je teleso a R podokruh v T taký, že $a^{-1} \in R$ pre každé nenulové $a \in R$. Potom R je *podteleso* v T , resp. T je *rozšírením* R .

Poznámka. Ak je R podtelesom v T , tak R je teleso.

Definícia 8.21. Nech T je rozšírením telesa R . Prvok $a \in T$ nazývame *algebraický* nad R , ak existuje nenulový polynóm $f \in R[x]$ tak, že a je jeho koreňom. V opačnom prípade hovoríme, že a je *transcendentný* nad R .

Poznámka. Ak explicitne neuvedieme dané telesá, pod pojmom algebraický myslíme prvok $a \in \mathbb{C}$ nad $\mathbb{Q}$.

Príklad 8.22. Je $a = \sqrt{2} + \sqrt{3}$ algebraické číslo? Áno, pretože $a^2 = 5 + 2\sqrt{6}$, teda $24 = a^2 - 10a + 25$, teda a je koreňom polynómu $x^2 - 10x + 25 \in \mathbb{Q}[x]$.

Veta 8.23. *Nech $(T, +, \cdot)$ je rozšírením telesa $(R, +, \cdot)$, $a \in T$ je algebraický nad R . Potom a je koreňom práve jedného normovaného ireducibilného polynómu $f \in R[x]$. Navyše platí, že a je koreňom polynómu $h \in R[x]$, práve keď $f \mid h$.*

Dôkaz. Nech f je polynóm najmenšieho stupňa medzi všetkými normovanými polynómami z $R[x]$, ktoré majú a za koreň. Ukážeme, že f je ireducibilný nad R .

Existencia f : Zrejme f nie je konštantný – normovaný konštantný polynóm je 1 a ten nemá a za koreň. Nech $f = gh$, kde $g, h \in R[x]$. Potom $0 = f(a) = g(a)h(a)$. Keďže T je teleso, tak buď $g(a) = 0$, alebo $h(a) = 0$. Teda buď $\text{st}(g) = \text{st}(f)$, alebo $\text{st}(h) = \text{st}(f)$, takže jeden z polynómov g, h je konštantný. (BUNV $\text{st}(f) \leq \text{st}(g) \wedge \text{st}(f) \geq \text{st}(g) \implies f = g$, potom h je konštantný.)

$f \mid h$: Nech $h \in R[x]$, $h(a) = 0$. Potom $\exists q, r \in R[x]$ také, že $\text{st}(r) < \text{st}(f)$ a $h = qf + r$. Keďže $r(a) = h(a) - q(a)f(a) = 0$ a f má najmenší stupeň medzi nenulovými polynómami s koreňom a , platí $r = 0$. Teda $f \mid h$.

Jednoznačnosť f : Nech $f' \in R[x]$ je taký normovaný polynóm, že $\forall h \in R[x]$ platí: $h(a) = 0 \iff f' \mid h$. Potom $f' \mid f$ a $f \mid f'$, takže $f = f'$, lebo oba sú normované. $\square$

Definícia 8.24. Polynóm f z predošlej Vety sa nazýva *minimálny polynóm* prvku a nad R .

Príklad 8.25. Nad $\mathbb{C}$: $\epsilon_n = \cos \frac{2\pi}{n} + i \cdot \sin \frac{2\pi}{n}$ je koreňom polynómu $x^n - 1$ (hľadanie $\sqrt[n]{x}$).

Veta 8.26 (Delo II). *Pripomeňme Vetu Delo (4.68) pre grupy (multiplikatívna):*

- Nech zobrazenie $\alpha: (G, \cdot) \rightarrow (H, \cdot)$ je surjektívny homomorfizmus grúp.
- Potom $\text{Ker}(\alpha) = \{a \in G \mid \alpha(a) = 1\}$ je normálna podgrupa v $(G, \cdot)$.
- Ďalej $\beta: a\text{Ker}(\alpha) \mapsto \alpha(a)$ je surjektívny morfizmus $(G, \cdot)/\text{Ker}(\alpha)$ na $(H, \cdot)$.

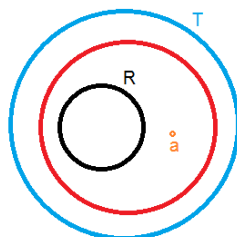
Pre okruhy je Veta Delo aditívna:

- Nech zobrazenie $\alpha: (R, +, \cdot) \rightarrow (S, +, \cdot)$ je surjektívny homomorfizmus okruhov.
- Potom $\text{Ker}(\alpha) = \{a \in R \mid \alpha(a) = 0\}$ je podokruh v $(R, +, \cdot)$.
- Ďalej $\beta: a + \text{Ker}(\alpha) \mapsto \alpha(a)$ je surjektívny morfizmus $(R, +, \cdot)/\text{Ker}(\alpha)$ na $(S, +, \cdot)$.

$$\begin{array}{ccc}
 G & \xrightarrow{\alpha} & H \\
 a \mapsto a\text{Ker}(\alpha) \downarrow & \nearrow a\text{Ker}(\alpha) \mapsto \alpha(a) & \\
 G/\text{Ker}(\alpha) & &
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{ccc}
 R & \xrightarrow{\alpha} & S \\
 a \mapsto a + \text{Ker}(\alpha) \downarrow & \nearrow a + \text{Ker}(\alpha) \mapsto \alpha(a) & \\
 R/\text{Ker}(\alpha) & &
 \end{array}$$

Definícia 8.27. Nech $(R, +, \cdot)$ je podtelesom telesa $(T, +, \cdot)$, $a \in T$. Potom:

- $R[a] :=$ najmenší podokruh telesa T obsahujúci (= generovaný) množin(o)u $R \cup \{a\}$;
 $R[a] = \{f(a) \mid f \in R[x]\}$.
- $R(a) :=$ najmenšie podteleso telesa T obsahujúce (= generované) množin(o)u $R \cup \{a\}$;
 $R(a) = \left\{ \frac{f(a)}{g(a)} \mid f, g \in R[x], g \neq 0 \right\}$.

Definícia 8.28. Rozšírenie T telesa R sa nazýva *jednoduché*, ak existuje prvok $a \in T$ algebraický nad R taký, že $T = R(a)$.

Veta 8.29. Nech R je teleso. Potom T je jednoduché rozšírenie R , práve keď $T \cong R[x]/(f)$, kde $f \in R[x]$ je ireducibilný [2, II.11.12].

Ďalej $1, a, \dots, a^{n-1}$, kde $n \leq \text{st}(f)$ je báza T/R .

Dôkaz. „ $\implies$ “: Použijeme Vetu Delo pre okruhy (8.26). Idea:

- Uvažujeme surjektívny homomorfizmus $\alpha: R[x] \rightarrow T = R[a]$, kde $g \mapsto g(a)$.

- $\text{Ker}(\alpha) = \{g \in R[x] \mid \alpha(g) = 0\} = (f)$, kde f je minimálny polynóm prvku a nad R .
- Ďalej $\beta: a + (f) \mapsto \alpha(a)$ je surjektívny morfizmus $R[x]/(f)$ na $R[a]$. Ukážeme, že sa jedná o izomorfizmus telies.

Nech T je jednoduché rozšírenie telesa R , ktoré vzniklo pridaním algebraického prvku $a \in T$. Existuje $f = k_n x^n + \dots + k_1 x + k_0 \in R[x]$ tak, že $0 = f(a) = k_n a^n + \dots + k_1 a + k_0$. Z toho $k_n a^n = -k_{n-1} a^{n-1} - \dots - k_1 a - k_0$, teda

$$a^n = -\frac{k_{n-1}}{k_n} a^{n-1} - \dots - \frac{k_1}{k_n} a - \frac{k_0}{k_n}. \quad (*)$$

Potom a^n je lineárnou kombináciou báze $1, a, \dots, a^{n-1}$. Nezávislosť báze: nech $a_0 + \dots + k_{n-1} a^{n-1} = 0$, niektoré $k_i \neq 0$. Potom a je koreňom polynómu stupňa $\leq n-1$.

„ $\Leftarrow$ “: Ak je $f \in R[x]$ ireducibilný nad R , tak z 8.14 vieme, že $T = R[x]/(f)$ je rozšírenie telesa R a že platí $T = R[a]$. Keďže $R[a] \subseteq R(a)$, tak $T = R(a)$, takže T je jednoduché rozšírenie telesa R . $\square$

Dôsledok 8.30. Ak T je rozšírenie telesa R a prvok $a \in T$ je algebraický nad R , tak $R(a) = R[a] \cong R[x]/(f)$.

Príklad 8.31. Ak T je rozšírenie telesa R , tak $(T, +, \cdot)$ je vektorový priestor nad $(R, +, \cdot)$. $(T, +)$ je komutatívna grupa a násobenie vektoru skalárom je dané zobrazením $\cdot: R \times T \rightarrow T$, $(\alpha, a) \mapsto \alpha a$.

Ďalej $\dim T/R < \infty$, práve keď T/R je konečné rozšírenie (to neplatí napr. pri $\mathbb{C}/\mathbb{Q}$). Ak $T = R[\alpha]$, tak $1, \alpha, \dots, \alpha^{n-1}$ je bázou vektorového priestoru T .

8.4 Lemmy o rozšírení telies

Lemma 1. Ak T je rozšírením R a $f \in R[x]$ je ireducibilný nad R , tak f má v T koreň.

Lemma 2. Nech $(R, +, \cdot)$ je teleso, $f \in R[x]$ nekonštantný. Potom existuje rozšírenie T telesa R také, že f je ako polynóm nad T súčin lineárnych polynómov z $T[x]$.

Dôkaz. Indukciou k $n = \text{st}(f)$. Báza: $n = 1$, položíme $T = R$. IP: veta platí pre ľubovoľné R, f , kde $\text{st}(f) < n$. IK: nech f je polynóm nad R stupňa n . Potom sa dá rozložiť na súčin normovaných ireducibilných polynómov, $f = ap_1 \dots p_k$, kde $a \in R$. Potom existuje rozšírenie $W := R[x]/(p_k)$ telesa T také, že c je koreň f_k v W . Teda $\exists q \in W[x]: p_k = (x - c)q$. Potom $f = ap_1 \dots p_{k-1}(x - c)q$.

Položíme $g = aqp_1 \dots p_{k-1}$. Keďže $\text{st}(g) = n - 1$, podľa IP existuje rozšírenie T telesa W také, že $g = a(x - c_1) \dots (x - c_{n-1})$ je súčin lineárnych polynómov nad T . Teda T je rozšírením telesa R a $f = a(x - c)(x - c_1) \dots (x - c_{n-1})$ je súčin lineárnych poly. z $T[x]$. $\square$

Definícia 8.32. Rozšírenie T/R je algebraické, ak každý $a \in T$ je algebraický nad R .

Definícia 8.33. Dimenziu rozšírenia T/R nazývame *stupeň* ($\dim T/R = \text{st } T/R$).

Lemma 3. Ak je rozšírenie T/R jednoduché, tak je konečné.

Lemma 4. Ak je rozšírenie T/R konečné, tak je algebraické.

Dôkaz. Máme $\text{st } T/R = n \in \mathbb{N}$. Pre $a \in T$ sú $1, a, \dots, a^n$ lineárne závislé. Existuje $b_0, \dots, b_n \in R$ (niektoré nenulové) tak, že $b_0 + b_1 a + \dots + b_n a^n = 0$, teda a je algebraické. $\square$

Lemma 5. Ak sú $T/S, S/R$ konečné, tak T/R je konečné.

Dôkaz. Máme $\text{st } T/S = m \in \mathbb{N}$, $\text{st } S/R = n \in \mathbb{N}$. Nech množina $\{b_1, \dots, b_m \mid b_i \in S\}$ je bázou T/S a $\{a_1, \dots, a_n \mid a_i \in R\}$ je bázou S/R . Potom množina $\{a_i b_j \mid i = 1, \dots, m, j = 1, \dots, n\}$ všetkých lineárnych kombinácií bázových prvkov $T/S, S/R$ je bázou T/R . $\square$

Lemma 6. Ak sú $T/S, S/R$ algebraické, tak T/R je algebraické.

Dôkaz. Nech $a \in T$ je algebraický. Potom $\exists 0 \neq f \in S[x]: f(a) = 0$. Nech $f = b_n x^n + \dots + b_1 x + b_0$, kde $b_i \in S, b_n \neq 0$. Potom postupným pridávaním algebraických prvkov do štruktúry T/R dostávame $(\dots((R(b_0))(b_1)\dots(b_n)))(a)$. $\square$

Lemma 7. Ak $a, b \in T$ sú algebraické nad R , tak $a+b, a \cdot b, a^{-1}$ (pre $a \neq 0$) sú algebraické. Inak povedané, sčítanie a násobenie algebraických čísel dá algebraické číslo.

Dôkaz. $R(a)/R$ je konečné podľa Lemmy 3. Takisto $(R(a))(b)/R(a)$. Ďalej $R(a, b)/R$ je konečné podľa Lemmy 5. Výsledok z Lemmy 4. $\square$

Lemma 8. Pre teleso R existuje také jeho rozšírenie T , kde má koreň ľubovoľný nekonštantný polynóm.

Lemma 9. Existuje algebraicky uzavreté rozšírenie T telesa R .

Dôkaz. Existuje postupnosť $R = R_0 \subseteq R_1 \subseteq R_2 \subseteq \dots$, kde R_{n+1} je také rozšírenie R , že každý nekonštantný polynóm nad R_n má koreň v R_{n+1} . Potom $T := \bigcup_{n=0}^{\infty} R_n$. $\square$

Lemma 10. Existuje algebraicky uzavreté rozšírenie T telesa R , ktoré je algebraické.

Dôkaz. Nech $\bar{R}$ je štruktúra všetkých algebraických prvkov nad R . Vezmime nejaký nekonštantný polynóm $f = a_n x^n + \dots + a_0 \in \bar{R}[x]$ a nejaký prvok $a \in T$. Ak bude koreňom nejakého f , tak je algebraický nad R . To platí, lebo $R(a_0, \dots, a_n, a)/T$ je algebraické. $\square$

Príklad 8.34. Napr. $\mathbb{C}/\mathbb{R}$: k $\mathbb{R}$ sme pridali i a všetky prvky boli zrazu algebraické (každý polynóm mal koreň).

8.5 Konečné telesá

Nasledujúce vety sú z [2, II.12].

Veta 8.35. Každé konečné teleso charakteristiky p je jednoduchým rozšírením telesa $\mathbb{Z}_p$.

Veta 8.36. Každé konečné teleso charakteristiky p má počet prvkov mocninu prvočísla p .

Veta 8.37. Nech p je prvočíсло, $n \in \mathbb{N}$. Potom existuje teleso R o p^n prvkoch.

Dôsledok 8.38. $R \cong \mathbb{Z}_p[x]/(f)$, kde $f \in \mathbb{Z}_p[x]$ je ireducibilné v $\mathbb{Z}_p$ a $\text{st}(f) = n$.

Dôsledok 8.39. V $\mathbb{Z}_p[x]$ existujú ireducibilné polynómy ľubovoľného stupňa.

Veta 8.40. Ľubovoľné dve konečné telesá o rovnakom počte prvkov sú izomorfné.

8.6 Cvičenia

1. Nájdite inverziu prvku $g + (f)$ v okruhu $\mathbb{Q}[x]/(f)$, kde $g = x^3 + 1$.
2. Nech α je koreňom polynómu $f = x^3 + 2x^2 + 2$. Vyjadrite $\frac{1}{\alpha^2 + \alpha + 1}$ bez α v menovateli.
3. Nájdite minimálny polynóm čísla $\sqrt{2 + \sqrt[3]{2}}$.
4. Nájdite minimálny polynóm čísla $\zeta(6) = \sqrt[6]{1}$.
5. Nájdite minimálny polynóm čísla $\zeta(p) = \sqrt[p]{1}$, kde p je prvočíslo.
6. Určite stupeň rozšírenia $\mathbb{C}(a)$ (= stupeň min. polynómu) nad $\mathbb{R}$.
7. Nájdite rozkladové teleso polynómu $x^3 - 2$ nad $\mathbb{Q}$ a určite jeho st. rozšírenia nad $\mathbb{Q}$.

8.7 Návod k riešeniu cvičení

1. $(f) = \{gf \mid g \in \mathbb{Q}[x]\}$. Potom $g + (f) = h + (f)$, práve keď g, h majú rovnaký zvyšok po delení f , t. j. keď $f \mid g - h$.

$$gh + (f) = (g + (f))(h + (f)) = 1 + (f), \text{ teda } h = \frac{x^3 + x^2 + x - 1}{-2} + (f).$$

2. Keďže f je ireducibilný nad $\mathbb{Q}$ (Eisensteinovo kritérium), tak $\mathbb{Q}[x]/(f) \cong$ telesu $\mathbb{Q}(\alpha) = \{a\alpha^2 + b\alpha + c \mid a, b, c \in \mathbb{Q}\}$ (st(f) - 1). Izomorfizmus je daný $x + (x^3 + 2x^2 + 2) \mapsto \alpha$, kde $(x^2 + x + 1 + (f))^{-1} \in \mathbb{Q}[x]/(f)$.

$$\text{Bezout: } 1 = f\left(\frac{1}{2}x + \frac{3}{4}\right) + (x^2 + x + 1)\left(-\frac{1}{2}x^2 - \frac{5}{4}x + \frac{1}{4}\right).$$

$$\text{Potom } (x^2 + x + 1 + (f))^{-1} = -\frac{2}{7}x^2 - \frac{5}{7}x + \frac{1}{7} + (f) \in \mathbb{Q}[x]/(f).$$

$$\text{Teda } \frac{1}{\alpha^2 + \alpha + 1} = -\frac{2}{7}\alpha^2 - \frac{5}{7}\alpha + \frac{1}{7}.$$

3. $x = \sqrt{2 + \sqrt[3]{2}}$, teda $(x^2 - 2)^3 = 2$, teda $x^6 - 6x^4 + 12x^2 - 10 = 0$. Tento polynóm má daný koreň a je ireducibilný nad $\mathbb{Q}$ (Eisenstein), teda je minimálny.

4. $x^6 = 1$, teda $x^6 - 1 = 0$, nie je ireduc. Potom $\zeta_6 = e^{\frac{\pi}{3}i} = \frac{1}{2} + \frac{\sqrt{3}}{2}i$; $\bar{\zeta}_6 = \frac{1}{2} - \frac{\sqrt{3}}{2}i$; $\zeta_6 + \bar{\zeta}_6 = 1$. $(x - \zeta_6)(x - \bar{\zeta}_6) = (x^2 - x + \frac{1}{4} + \frac{3}{4}) = x^2 - x + 1$.

5. $x^p - 1 = (x - 1)(x^{p-1} + x^{p-2} + \dots + x + 1)$. Musíme dokázať, že polynóm $\Phi_p(x) = \frac{x^p - 1}{x - 1} = x^{p-1} + x^{p-2} + \dots + x + 1$ je ireducibilný nad $\mathbb{Q}[x]$ pre všetky prvočísla p .

Platí, že $f(x)$ je ireducibilný, práve keď $f(x + k)$ je ireducibilný ($k \in \mathbb{Q}$).

$$\begin{aligned} \Phi_p(x + 1) &= \frac{(x + 1)^p - 1}{x + 1 - 1} \\ &= \frac{(\sum_{k=0}^p \binom{p}{k} x^{p-k}) - 1}{x} \\ &= \frac{\binom{p}{0} x^p + \binom{p}{1} x^{p-1} + \binom{p}{2} x^{p-2} + \dots + \binom{p}{p-2} x^2 + \binom{p}{p-1} x + \binom{p}{p} - 1}{x} \\ &= x^{p-1} + px^{p-2} + \binom{p}{2} x^{p-3} + \dots + \binom{p}{p-2} x + p. \end{aligned}$$

Tento polynom spĺňa Eisensteinovo kritérium pre p .

Nazýva sa cyklotomický, delí $x^p - 1$ a jeho korene sú p -te odmocniny z 1.

Pre ľubovoľné ζ_n je stupeň min. polynómu $\varphi(n)$.

6. $\mathbb{C}$ má rozšírenie stupňa 2 nad $\mathbb{R}$; min. polynóm i je $x^2 - 1$.

7. $\mathbb{Q}[x]/(f) \cong \mathbb{Q}(\alpha)$, kde α je koreňom f , je rozkladové teleso, ktoré vznikne pridaním všetkých koreňov polynómu f . Korene $x^3 - 2$ sú $\sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{2} \cdot \zeta_3, \sqrt[3]{2} \cdot \zeta_3^2$.

Potom stupeň rozšírenia $\mathbb{Q}(a) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{2} \cdot \zeta_3, \sqrt[3]{2} \cdot \zeta_3^2) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{2} \cdot \zeta_3) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})(\zeta_3)$.

$$\begin{array}{c|cccc} & 1 & 0 & 0 & -2 \\ \hline \sqrt[3]{2} & 1 & \sqrt[3]{2} & \sqrt[3]{4} & 0 \end{array}$$

$x^2 + \sqrt[3]{2}x + \sqrt[3]{4} \in \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})$ má koreň $\sqrt[3]{2} \cdot \zeta_3$.

$x^3 - 1 = (x - 1)(x^2 + x + 1)$ je min. polynóm ζ_3 nad $\mathbb{Q}$.

Kapitola 9: Syntaktický monoid

9.1 Teória jazykov

Definícia 9.1. Nech A je neprázdna konečná množina (tzv. *abeceda*). Potom $A^* = \{(a_1, \dots, a_n) \mid n \in \mathbb{N}_0, a_1, \dots, a_n \in A\}$ je množina *slov* nad A .

Poznámka. Píšeme stručne $a_1 \dots a_n$ namiesto $(a_1, \dots, a_n)$. Slovo pre $n = 0$ značíme λ a hovoríme mu *prázdne* (v automatoch ε).

Veta 9.2. Na množine A^* definujeme operáciu $\cdot$ (zreťazenie) vzťahom $a_1 \dots a_n \cdot b_1 \dots b_m = a_1 \dots a_n b_1 \dots b_m$ pre $a_1, \dots, a_n, b_1, \dots, b_m$. Potom $(A^*, \cdot, \lambda)$ je monoid (tzv. *voľný nad A*).

Dôkaz. Uzavretosť, asociativita je zrejmá; λ je neutrálny prvok. □

Definícia 9.3. *Jazyk* nad abecedou A je ľubovoľná podmnožina množiny A^* .

Definícia 9.4. *Súčin* jazykov U, V je $U \cdot V = \{u \cdot v \mid u \in U, v \in V\}$.

Definícia 9.5. *Iterácia* jazyka U je $U^* = \{u_1 \dots u_n \mid n \in \mathbb{N}_0, u_1, \dots, u_n \in U\}$.

Poznámka. Jazyk pre $n = 0$ značíme $\emptyset$ a hovoríme mu *prázdny*. Platí, že $\emptyset^* = \{\lambda\}$.

Definícia 9.6. Jazyk $L \subseteq A^*$ sa nazýva *regulárny*, ak vznikol z $\emptyset$ a prvkov množiny A použitím konečne mnoho aplikácií operácií $^*, \cdot, \cup$ (binárne zjednotenie).

9.2 Automaty

Definícia 9.7. *Deterministický konečný automat* M je päťica $(Q, A, \cdot, q_0, F)$, kde:

- Q je neprázdna konečná množina stavov,
- A je neprázdna konečná množina vstupných symbolov (vstupná abeceda),
- $\cdot: Q \times A \rightarrow Q$ je parciálna prechodová funkcia, kde $(q, a) \mapsto q \cdot a$,
- $q_0 \in Q$ je počiatkový stav,
- $F \subseteq Q$ je množina koncových (akceptujúcich) stavov.

Definícia 9.8. Každé slovo $u \in A^*$ definuje transformáciu $[u]: Q \rightarrow Q$, kde $q \mapsto q \cdot u$.

- Zobrazenie $[a]$ pre $a \in A$ je už definované,
- $q \cdot \lambda = q$,
- $q \cdot (ua) = (q \cdot u) \cdot a$ pre $q \in Q, u \in A^*, a \in A$.

Definícia 9.9. Monoid $(\{[u] \mid u \in A^*\}, \cdot)$, kde $[u] \cdot [v] = [uv]$ sa nazýva *transformačný monoid* automatu M .

Definícia 9.10. $L(M) = \{u \in A^* \mid q_0 \cdot u \in F\}$ je jazyk *prijímaný* automatom M .

Definícia 9.11. Automat je *minimálny*, ak platí:

- $\{q_0 \cdot u \mid u \in A^*\} = Q$ (z počiatkového stavu sa viem dostať do všetkých ďalších);
- $\forall p, q \in Q: \forall u \in A^*: (pu \in F \iff qu \in F) \implies p = q$ (ak sa zo stavov p, q dostanem do koncového, nebudem medzi nimi rozlišovať).

9.3 Kongruencie na pologrupách

Definícia 9.12. *Kongruencia pologrupy* $(S, \cdot)$ je relácia ekvivalencie $\sim$ na množine S , ktorá spĺňa: $\forall a, b, c, d \in S: a \sim b, c \sim d \implies ac \sim bd$. (Definícia je vhodná pre dôkazy.)

Lemma 9.13. *Namiesto podmienky vyššie stačí: $\forall a, b, c \in S: a \sim b \implies ac \sim bc, ca \sim cb$. (Vhodnejšie pre výpočty – máme menej premenných.)*

Dôkaz. „ $\implies$ “: Stačí $d := c$ a potom $a := c, b := c, c := a, d := b$.

„ $\impliedby$ “: Z $ac \sim bc, bc \sim bd$ tranzitívne $ac \sim bd$. □

Príklad 9.14. Príklad kongruencie na grupe $(\mathbb{Z}, +)$: $a \equiv b \pmod{n}$.

Príklad 9.15. Príklad kongruencie na monoide $(\mathbb{Z}, \cdot)$: $a \equiv b \pmod{n}$.

Veta 9.16. *Nech $a \sim := \{b \in S \mid b \sim a\}$ pre $a \in S$ a nech $S/\sim := \{a \sim \mid a \in S\}$ je rozklad na S . Na množine $S/\sim$ definujeme operáciu $\cdot$ vzťahom $a \sim \cdot b \sim = (a \cdot b) \sim$. Potom $(S/\sim, \cdot)$ je pologrupa (tzv. faktorová).*

Dôkaz. Uzavretosť, asociativita je zrejmá.

Ak $(S, \cdot, e)$ je monoid, tak $e \sim$ je neutrálny prvok v $(S/\sim, \cdot)$. □

9.4 Syntaktické štruktúry

Definícia 9.17. Jazyk $L \subseteq A^*$ definuje na množine A^* reláciu $\sim_L$ vzťahom

$$u \sim_L v, \text{ práve keď } \forall s, t \in A^*: sut \in L \iff svt \in L.$$

Reláciu $\sim_L$ nazývame *syntaktická kongruencia*.

Lemma 9.18. *Syntaktická kongruencia je relácia ekvivalencie a je to kongruencia.*

Dôkaz. Reflexivita: $u \sim_L u$. Symetria: $u \sim_L v \implies v \sim_L u$. Tranzitivita: $u \sim_L v, v \sim_L w \implies u \sim_L w$.

Kongruencia: Ak $u, v, w \in A^*$, tak chceme, aby $u \sim_L v$ dalo $uw \sim_L vw$; podobne $wu \sim_L wv$. Nech $s, t \in A^*$. Potom $suwt \in L \iff svwt \in L$. $\square$

Definícia 9.19. Relácia $\sim_L$ je kongruencia monoidu $(A^*, \cdot)$. Príslušný faktorový monoid nazývame *syntaktický monoid* jazyka L a značíme ho $(O(L), \cdot) := A^*/\sim_L$.

Poznámka. $O(L)$ znamená “ordered”.

Definícia 9.20. Na množine $O(L)$ definujeme reláciu usporiadania $\leq_L$ vzťahom

$$u \sim_L \leq_L v \sim_L, \text{ práve keď } \forall s, t \in A^*: svt \in L \implies sut \in L.$$

Veta 9.21. *Nech minimálny automat $M = (Q, A, \cdot, q_0, F)$ prijíma jazyk $L = L(M)$. Syntaktický monoid jazyka L je izomorfný s transformačným monoidom automatu M .*

Dôkaz. Definujme zobrazenie φ medzi syntaktickým monoidom $O(L)$ a transformačným monoidom $T(M)$ nasledovne: $\varphi: O(L) \rightarrow T(M)$, kde $u \sim_L \mapsto [u]$. (Pre jednoduchosť budeme namiesto $u \sim_L$ písať len $u \sim$.)

- Homomorfizmus: $\varphi(u \sim \cdot v \sim) = \varphi(uv \sim) = [uv]$, a aj $\varphi(u \sim) \cdot \varphi(v \sim) = [u] \cdot [v]$.
- Surjektivita: mám zadaný obraz $[u]$ a chcem nájsť jeho vzor – to je $u \sim$.
- Injektivita a korektnosť vyplynú z dôkazu tvrdenia: $\forall u, v \in A^*: u \sim v \iff [u] = [v]$.

Korektnosť (v smere $\implies$) znamená, že ak $u \sim v$, teda $u \sim = v \sim$, teda jeden prvok je zapísaný dvoma spôsobmi, tak potom dostanem rovnaký obraz $[u] = [v]$.

Injektivita vyplynie v smere $\longleftarrow$.

Dokážme teda ekvivalenciu vyššie. Ľavá strana $u \sim v$ je ekvivalentná tvrdeniu $\forall p, q \in A^*: puq \in L \iff pvq \in L$.

$$\forall p, q \in A^*: puq \in L \iff pvq \in L, \quad \text{t. j.}$$

$$\forall p, q \in A^*: q_0 \cdot puq \in F \iff q_0 \cdot pvq \in F, \quad \text{t. j. podľa (ii) z Def. 9.11}$$

$$\forall p \in A^*: q_0 \cdot pu = q_0 \cdot pv, \quad \text{t. j. } u, v \text{ transformujú rovnako}$$

$$\forall p \in A^*: (q_0 p)[u] = (q_0 p)[v], \quad \text{t. j. podľa (i) z Def. 9.11}$$

$$\forall q \in Q: q[u] = q[v], \quad \text{t. j.}$$

$$[u] = [v].$$

□

Veta 9.22. Pre jazyk $L \subseteq A^*$ je ekvivalentné:

1. L je regulárny;
2. L je prijímaný konečným automatom;
3. $O(L)$ je konečná množina.

Dôkaz. 2. $\implies$ 3.: Daný automat je konečná množina. Minimalizujeme ho. Transformáciou konečnej množiny vznikne konečná množina $O(L)$.

3. $\implies$ 2.: Definujme zobrazenie $\sigma: A^* \rightarrow O(L)$ tak, že $\sigma: u \mapsto u \sim$. Potom σ je surjektívny homomorfizmus: $\sigma(uv) = (uv) \sim$, $\sigma(u) \cdot \sigma(v) = u \sim \cdot v \sim$.

Zostrojíme automat $M = (Q, A, \cdot, q_0, F)$ prijímajúci jazyk L :

- $Q := O(L)$,
- $A := A$,
- Pre $q \in Q, a \in A$ je $q \cdot a = q \cdot \sigma(a)$,
- $q_0 := 1$,
- $q \in F \iff q \in \sigma(L)$.

Potom $u \in L(M) \iff 1 \cdot u \in T$, t. j. $1 \cdot \sigma(u) \in \sigma(L)$, t. j. $\sigma(u) \in \sigma(L)$, t. j. $u \in L$.

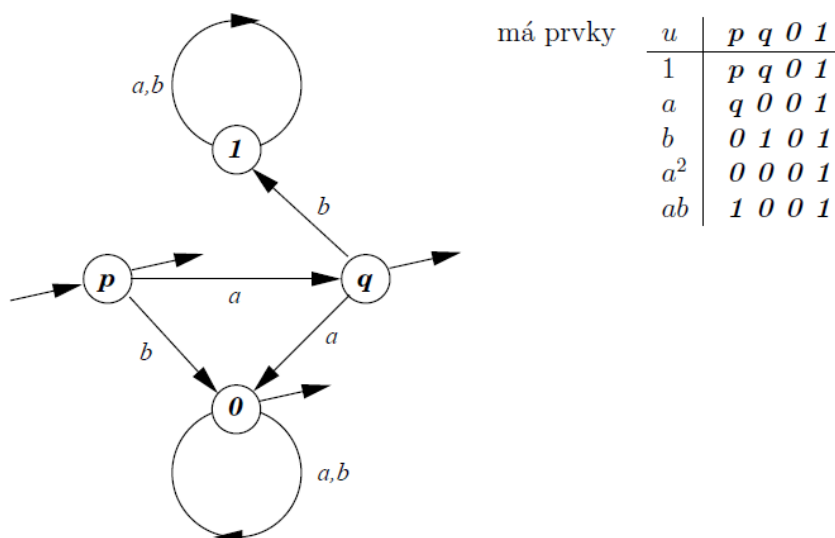
Ukážeme, že v rámci A^* neexistuje trieda slov, kde niečo $\in L$ a niečo $\notin L$.

L je zjednotením $\sim$ -tried. Potom $u \sim v, v \in L$ dá $u \in L$. Vezmi $p = q = 1$. □

Dôsledok 9.23. Pre regulárne jazyky nad množinou A nám Veta 9.21 dáva algoritmus pre výpočet syntaktických monoidov. Uvažujeme postupne transformácie množiny Q dané slovami v poradí ich dĺžok, pričom slová rovnakej dĺžky preberáme v lexikografickom usporiadaní. Dostávame tak prezentáciu syntaktického monoidu.

Príklad 9.24. Lexikografické usporiadanie pre $A = \{a, b\}$ je $\lambda, a, b, aa, ab, ba, bb, aaa, aab, aba, abb, baa, bab, bba, bbb, aaaa, aaab, \dots$

Príklad 9.25. Transformačný monoid minimálneho automatu

Postupne si vypisujem riadky vo vojenskom usporiadaní $(1, a, b, aa, ab, \dots)$ a dívam sa, či sa neopakujú. Napr. $b = ba = bb$ alebo $aa = aaa = aab$.

Keď máme tabuľku, zistíme, že hrozné slovo ako $abbaabab$ transformuje rovnako ako ab .

Ďalej syntaktický monoid jazyka prijímaného týmto automatom má prezentáciu

$$O(L) = \langle a, b \mid ba = b, b^2 = b, a^3 = a^2, a^2b = a^2 \rangle.$$

(Iné už netreba, napr. aba je zbytočné, lebo $ba = b$, teda $aba = ab$ a to už mám.)

9.5 Regulárne výrazy

Definícia 9.26. Množina $RE(A)$ regulárnych výrazov nad abecedou A je definovaná:

1. $\emptyset = 0, \varepsilon = 1, a$ pre každé $a \in A$ sú (základné) regulárne výrazy nad A .
2. Ak $E, F \in RE(A)$, sú aj $(E \cdot F), (E + F)$ a (E^*) regulárne výrazy nad A . Zátvorky je možné vypustiť s tým, že najväčšiu prioritu má $*$, potom $\cdot$ a potom $+$.
3. Každý regulárny výraz vznikne po konečnom počte aplikácií krokov 1 a 2.

Poznámka. Regulárny výraz je teda množina $\{0, 1, a \in A\}$ uzavretá na operácie $*$, $\cdot$, $+$.

Definícia 9.27. Každý $E \in RE(A)$ popisuje jazyk $L(E)$ nad A podľa pravidiel:

- $L(\varepsilon) = \{\varepsilon\},$
- $L(\emptyset) = \emptyset,$
- $L(a) = \{a\}$ pre každé $a \in A,$
- $L(E \cdot F) = L(E) \cdot L(F),$
- $L(E + F) = L(E) \cup L(F),$
- $L(E^*) = L(E)^*.$

Definícia 9.28. Zovšeobecnený RV je množina $\{0, 1, a \in A\}$ uzavretá na operácie $\cdot, +, \cap, '.$ Túto množinu nad abecedou A značíme $GRE(A)$.

Definícia 9.29. Nech $E \in GRE(A)$ je zovšeobecnený RE. Jazyk $L(E)$ nazývame *star-free*.

Príklad 9.30. Máme abecedu $A = \{a, b\}$. Jazyk $L = (ab)^*$ je *star-free*, pretože je možné ho zadať zovšeobecneným RV (bez operácie $*$) nasledovne:

$$L = 1 + ((bA^*)' \cap (A^*a)' \cap (A^*aaA^*)' \cap (A^*bbA^*)'),$$

kde $A^* = 0'.$ (Slovo z L nesmie začínať b -čkom, nesmie končiť a -čkom a nesmie mať dve rovnaké písmená bezprostredne za sebou.)

9.6 Vlastnosti jazykov

Definícia 9.31. Podслово je ľubovoľná podčasť (nie nutne postupnosť) iného slova.

Príklad 9.32. Slovo cd je podсловom slova $cxydz$.

Veta 9.33 (Higman, Conway, Nash-Williams). *Ľubovoľná nekonečná množina slov nad konečnou abecedou A obsahuje dve rôzne slová u, v tak, že $u \leq v$ je podслово.*

Dôkaz. Bonus... □

Definícia 9.34. Jazyk $L \subseteq A^*$ sa nazýva „ $\frac{1}{2}$ “, keď je konečným zjednotením konečných prienikov jazykov tvaru $A^*a_1A^* \dots A^*a_kA^*$, kde $k \in \mathbb{N}_0$ behá. Do zadaných jazykov patrí práve to, čo má za podslovo $a_1a_2 \dots a_k$.

Definícia 9.35. Jazyk $L \subseteq A^*$ sa nazýva „level 1“, keď je konečným zjednotením konečných prienikov jazykov tvaru $A^*a_1A^* \dots A^*a_kA^*$ a ich komplementov, kde $k \in \mathbb{N}_0$ behá.

Veta 9.36. Jazyk $L \subseteq A^*$ je „ $\frac{1}{2}$ “, práve keď je neutrálny prvok jeho syntaktického monoidu najväčším prvkom usporiadanej množiny $(O(L), \leq)$.

Dôkaz. „ $\implies$ “: Vezmime $L = A^*a_1A^* \dots A^*a_kA^*$ (pozor na to, že $a_1, \dots, a_k$ nemusia byť nutne po dvoch rôzne). Platí, že pre $p, q, u \in A^*$: $pq \in L \implies puq \in L$, t. j. $\forall u \in A^*: u \sim = 1 \sim$. Táto podmienka platí pre naše jazyky tvaru L , ale musí aj pre ich konečné prieniky a zjednotenia. Ale zjednotenia jazykov nášho typu budú zjavne opäť jazyky nášho typu. Pre prieniky stačí prepísať jazyk s použitím zjednotení (pozri Príklad 9.38).

„ $\impliedby$ “: Nech $p, q, u \in A^*$. Potom $pq \in L \implies puq \in L$. Nech $M = \{u_1, \dots, u_k\}$ je množina všetkých min. prvkov z L vzhľadom k usporiadaniu $\leq$ („byť podslovom“). Podľa 9.33: $u_i = a_{i1} \dots a_{il_1}$, kde $i = 1, \dots, k$. Potom $L = A^*a_{11}A^* \dots a_{1l_1}A^* \cup \dots \cup A^*a_{k1}A^* \dots a_{kl_k}A^*$. □

Definícia 9.37. The *shuffle* of two words is a finite set of words obtainable from merging the words x and y from left to right, but choosing the next symbol arbitrarily from x or y .

Príklad 9.38. $A = \{a, b\}$, $L = A^*aA^*aA^*bA^* \cap A^*bA^*aA^*$. Ako L vyjadriť v tvare „ $\frac{1}{2}$ “? Vezmi z prvého $x = \underline{aab}$ a z druhého $y = \underline{ba}$. Shuffle je množina $\{\underline{a}a\underline{b}a, \underline{a}b\underline{a}a, \underline{a}b\underline{a}a\underline{b}, \underline{a}b\underline{a}b, \underline{b}a\underline{a}a, \underline{b}a\underline{a}b, \underline{b}a\underline{a}b\}$ slov, ktoré sú podslovom v prvej aj druhej časti jazyka L . Unikátne sú ale len 1., 4. a 7. slovo, pretože 2. a 5. implikuje 1., 3. implikuje 4. a 6. implikuje 7.

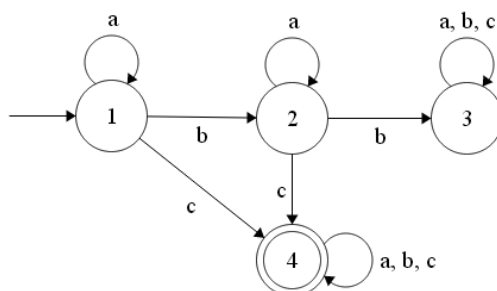
Výsledok: $L = A^*aA^*aA^*bA^*aA^* \cup A^*aA^*bA^*aA^*bA^* \cup A^*bA^*aA^*aA^*bA^*$.

Veta 9.39 (Simon). Jazyk $L \subseteq A^*$ je „level 1“, práve keď je jeho syntaktický monoid $\mathcal{J}$ -triviálny, t. j. keď platí $u\mathcal{J}v \implies u = v$.

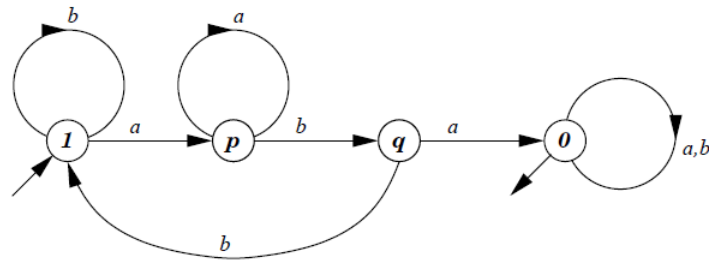
Veta 9.40 (Schützenberger). Jazyk $L \subseteq A^*$ je star-free, práve keď jeho syntaktický monoid obsahuje len triviálne podgrupy.

9.7 Cvičenia

- Určte syntaktický monoid jazyka prijímaného nasledujúcim automatom:

2. Určte syntaktický monoid jazyka prijímaného nasledujúcim automatom:

9.8 Návod y k riešeniu cvičení

1. Príslušný regulárny výraz je $a^* \cdot (c + ba^*c) \cdot (a + b + c)^*$.

Transformačný monoid:

	1	2	3	4
λ	1	2	3	4
b	2	3	4	4
c	4	4	3	4
bb	3	3	3	4
cc	4	3	3	4

Vznikne tak 5-prvkový monoid, kde platia relácie:

$a = \lambda, cb = c, cc = c, bbb = bb, bbc = bb$.

Zadanie syntaktického monoidu tabuľkou:

	λ	b	c	bb	bc
λ	λ	b	c	bb	bc
b	b	bb	bc	bb	bb
c	c	c	c	c	c
bb	bb	bb	bb	bb	bb
bc	bc	bc	bc	bc	bc

Green: $\mathcal{L} = \{\{1\}, \{b\}, \{c, bb, bc\}\} = \mathcal{J} = \mathcal{D}, \mathcal{R} = \{\{1\}, \{b\}, \{c\}, \{bb\}, \{bc\}\} = \mathcal{H}$.

2.

	1	2	3	4
ε	1	2	3	4
a	3	4	4	4
b	1	1	2	4
aa	4	4	4	4
ab	2	4	4	4
ba	3	3	4	4
bb	1	1	1	4
a^3	4	4	4	4
a^2b	4	4	4	4
aba	4	4	4	4
ab^2	1	4	4	4
ba^2	4	4	4	4
bab	2	2	4	4
b^2a	3	3	3	4
b^3	1	1	1	4
ab^2a	3	4	4	4
bab^2	1	1	4	4
b^2ab	2	2	2	4
b^2ab^2	1	1	1	4

Vznikne tak 12-prvkový monoid, kde platia relácie:

- $a^3 = a^2$,
- $a^2b = a^2$,
- $aba = a^2$,
- $ba^2 = a^2$,
- $b^3 = b^2$,
- $ab^2a = a$,
- $b^2ab^2 = b^2$.

Aplikácia transformácií je sprava, napr. $t_{ab} = t_a \circ t_b$.
Teda napr. $b^2ab \circ a = b^2aba = b^2a^2 = ba^2 = a^2$.

Zadanie monoidu tabuľkou:

	ε	a	b	a^2	ab	ba	bb	...	b^2ab
ε									
a									
b									
$\vdots$	...	...	...	...	...	...	...	...	...
b^2ab	b^2ab	a^2	b^2	a^2	a^2	b^2a	b^2	...	b^2ab

(Za kompletnú tabuľku je len o pár bodov viac ako keď vyplníš pár riadkov.)

Tým, že stav 4 je peklo sa pre aa dá pridať pravidlo $a^2 = 0$. Potom všetko, čo obsahuje a^2 tiež skončí v pekle. Tento zápis s 0 ušetrí nejaké relácie. Počet prvkov monoidu sa nezmení, len namiesto a^2 budeme písať 0.

Literatúra

- [1] *Creative Commons: Uvedte autora-Neužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 4.0 Mezinárodní*. Dostupné na URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.cs>
- [2] ROSICKÝ, Jiří. *Algebra*. Vyd 4., přeprac. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 133 s. ISBN 978-80-210-2964-4.
- [3] Poznámky od doc. Poláka: https://is.muni.cz/auth/of/1433/MV008/podzim2013/algebra_OD_POLAKA.pdf + všechny přednášky.
- [4] Vzorové písemky: <https://is.muni.cz/auth/el/1433/podzim2010/MB008/um/>
- [5] WISSAM, Raji. *An Introductory Course in Elementary Number Theory*. 2013. 171 s. Dostupné z URL: <http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2013/05/An-Introductory-in-Elementary-Number-Theory.pdf>.
- [6] CLARK, Allan. *Elements of Abstract Algebra*. Dover, 1970. ISBN 0-486-64725-0.
- [7] <http://www.liafa.jussieu.fr/~jep/PDF/Exposes/StAndrews.pdf>

